

VALSTYBINĖ
GROŽINĖS
LITERATŪROS
LEIDYKLA

ЛИТОВСКОЕ
НАРОДНОЕ
ИСКУССТВО

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЛИТОВСКОЙ ССР
ВИЛЬНЮС * 1958

LIETUVIU
LIAUDIES
MENAS

VALSTYBINE
GROZINES LITERATŪROS LEIDYKLA
VILNIUS * 1958

SENOVĖS LIETUVIŲ
PAPUOŠALAI

I KNYGA

УКРАШЕНИЯ
ДРЕВНИХ ЛИТОВЦЕВ

КНИГА I

SUDARĖ IR PARUOSĖ
R. KULIKAUSKIENĖ IR R. RIMANTIENĖ

REDAKCIŅĒ KOMISIJA:
T. CERNIAUSKAS, JUOZAS MIKENAS,
L. VAINIKYTE

DAILININKAI
V. BACENAS ir E. JURENAS

PIESINIAI
I. ZEMAITYTES

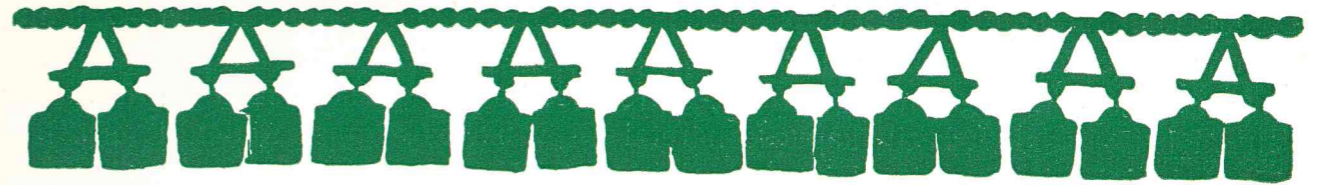
*

СОСТАВИЛИ И ПОДГОТОВИЛИ
Р. КУЛИКАУСКЕНЕ И Р. РИМАНТЕНЕ

РЕДАКЦИОННАЯ КОМИССИЯ:
Т. ЧЕРНЯУСКАС, ЮОЗАС МИКЕНАС,
Л. ВАЙНЕЙКИТЕ

ХУДОЖНИКИ
В. БАЧЕНАС и Э. ЮРЕНАС

РИСУНКИ
И. ЖЕМАЙТИТЕ

Lietuvių liaudies menas turi labai senas tradicijas. Daugelis raštų ar jų motyvų, šiuo metu plačiai aptinkamų lietuvių juostose, audiniuose, medžio drožiniuose ar net liaudies architektūros detalėse, jau yra pastebėti pirmąsiesiems bendruomeninės santvarkos, jos irimo laikotarpiu ir ypač feodalizmo periodo archeologiniuose radiniuose. Iš to meto yra perimti įvairiausi geometriniai motyvai: taškučiai, trikampėliai, langučiai, kryžiuokai, vingeliai, žvaigždutė, saulutė ir kiti. Turtingos jų kompozicijos sudaro kartais labai sudėtingą raštą, ypač mėgstamą kaimo audėjų bei medžio drožėjų.

Seniausius lietuvių meno elementus pažįstame iš archeologinių paminklų tyrinėjimų. Ankstyviausių duomenų šiuo klausimu turime iš naujojo akmens amžiaus (4000—1600 pr. m. e.). Iš to laikotarpio yra išlikę gintarinių dirbinių; itin įdomios schematiškai pavaizduotos žmonių figūrėlės bei įvairūs kabučiai, turėję daugiausia magiškos prasmės (2—31 il.). Tą patį patys seniausi plastinio meno pavyzdžiai Lietuvoje. Tačiau minėti gintaro dirbiniai tėra tik pavieniai, atsitiktiniai radiniai. Žymiai daugiau duomenų turime iš žalvario amžiaus (1600—500 pr. m. e.) ir ypač iš geležies amžiaus (500 pr. m. e. — 1250 m. e.). Daugelis ištirtų geležies amžiaus archeologinių paminklų leidžia plačiau susipažinti su pačiais ankstyvaisiais meno reiškiniais Lietuvoje. Ypač meniški yra buvę senovės lietuvių nešioti papuošalai, kuriuos gamindavo savame krašte vietiniai prityrę meistrai iš importuoto žalvario ir sidabro.

Archeologiniai paminklai Lietuvoje labai įvairūs: tai senosios gyvenvietės, senkapiai, lobiai, alkakalniai ir įvairūs juose aptinkami radiniai. Pagrindiniai iš jų, duodą daugiausia medžiagos senajai Lietuvos istorijai pažinti, yra senosios gyvenvietės ir senosios kapinės. Jei senosios gyvenvietės, ypač gausūs piliakalniai, labiau nušviečia senųjų lietuvių buitį, jų ekonominį gyvenimą, socialinius santykius, tai senovės lietuvių nešiotiems drabužiams bei jų papuošalams pažinti daugiausia duomenų randame, tyrinėdami senąsias kapines (plokštinius kapinynus ir pilkapius). Tyrinėjimų metu paprastai susiduriame su dviejų rūšių kapais, būtent: su degintiniais (kada mirusysis būdavo sudeginamas lauže ir patį kapą faktiškai sudarė tik laužo likučiai) ir nedegintiniais, kartais dar vadinamais griautiniais kapais. Pastarasis pavadinimas yra atsiradęs dėl to, kad kasinėjant dažnai juose aptinkama išlikusių griaučių. Prie griaučių kapuose pa-

prastai randama daug įkapių, kurios mirusiajam buvo dedamos pagal ano meto žmonių tikėjimą, — esą jos bus reikalingos „pomirtiniame gyvenime“. Įkapės dažniausiai susijusios su buvusiu pagrindiniu mirusiojo verslu, dėl to kapuose sutinkami įvairūs darbo įrankiai bei ginklai, o karių kapuose neretai — ir kovos žirgas. Kadangi mirusieji būdavo laidojami su geriausiais išieginiais drabužiais, tyrinėjimų metu iškasama daugybė įvairiausių papuošalų, kurie yra buvę neatskiriama drabužio dalis.

Daugiausia papuošalų, o neretai ir drabužių likučių užtinkama, tyrinėjant griautinius kapus. Tokiuose kapuose, be įvairių kitų įkapių — darbo įrankių, ginklų, keramikos ir kitų buitinių daiktų, — randami papuošalai guli kape kiekvienas atitinkamoje vietoje pagal savo paskirtį, būtent: antkaklės ant kaklo, apyrankės ant rankų, segės krūtinės ar juosmens srityje, — ten, kur jomis buvo susegtas drabužis, — antsmilkiniai smilkinių srityje ir panašiai (61 il.). Neretai dėl žalvario konservuojančių savybių prie papuošalų yra išlikę didesni audinio fragmentai, iš kurių galima nustatyti audinio rūšį, kokybę ir net audimo techniką. Visa tai turi didžiulės reikšmės, rekonstruojant tam tikru laikotarpiu nešiotus drabužius.

Paties drabužio užsikonservavusių likučių turime jau iš II-ojo m. e. a. pabaigos. Taip antai 1951 m., tyrinėjant Kurmaičių kapinyną (Kretingos raj.), buvo atkastas labai turtingas įkapėmis moters kapas Nr. 22, kuriame rasta daug įvairių papuošalų: karolių, antkaklių, apyrankių, žiedų, segių bei smeigtukų (71 il.). Prie šių papuošalų išsilaikė vilnonio trinityčio audinio fragmentai. Ypač turtingai buvęs papuoštas šios moters galvos apdangalas: visa jo priešakinė dalis pagražinta žalvarinėmis sankabėlėmis, įsegtomis į audinį. Pats apdangalas prie plaukų buvęs prisegtas žalvarine skydeline sege (80, 120 il.). Be šios turtingos aprangos, kape, prie mirusiosios galvos, rasta tošinė dėžutė su papildomomis įkapėmis; iš jų paminėtinos: dvi žalvarinės antkaklės trimitiniais galais, žalvarinė masyvi akinė apyrankė, o tarp jų labai gerai išsilaikęs vilnonių siūlų kamuolėlis.

Daugiau užsikonservavusių audinių fragmentų užtinkame, tyrinėdami vėlyvesnių šimtmečių kapines. Ypač tatai charakteringa ankstyvojo feodalizmo laikotarpiui (IX—XIII m. e. a.); iš to meto turime ne tik didesnių audinių gabalų, bet ir pačių ankstyvųjų vytnių juostų likučių (Kiauleikiai, Kretingos raj.; Stragna, Priekulės raj.). Skyrium paminėtinas Ginteliškėje (Salantų raj.) tyrinėtas kapas Nr. 7 (454 il.). Mirusiajam į drabužį krūtinės srityje įsegti 19 žalvarinių pasaginių segių, kurių dėka išsilaikė didelis storo lininio keturnyčio audinio gabalas. Kapas pagal radinius gerai datuojamas X—XI m. e. a. Iš to paties laikotarpio išlikęs yra puošnios skepetos fragmentas iš Šaukoto (536 ir 565 il.). Skepetos medžiaga — keturnytis vilnonis audinys, pakraščiais apaustas vytnine juoste. Jos paviršius buvęs papuoštas rombinėmis skardelėmis, pritvirtintomis prie audinio, o pačiais pakraščiais — žalvarinės įvijos, perskirtos plokštelėmis. Ypač puošnus kampo užbaigimas; vytnių juostelių siūlai suverti į įvijas, prie kurių dar prikabintos grandinėlės su trapecinės formos pakabučiais. Didesni audinių fragmentai išsilaikė atskiruose Stragnos kapinyno kapuose (Priekulės raj.), Laiviuose (Salantų raj.) ir kitur. Čia paminėti tik patys būdingiausi.

Turėdami didesnių drabužių fragmentų, atidžiai stebėdami papuošalų padėtį

griautiniame kape, galime gana tiksliai rekonstruoti senovės lietuvių nešiotus drabužius.

Moters drabužis yra buvęs šis: galvos apdangalas, prilaikomas apgalvio, arba dar dažniau kepuraitė, gausiai puošta žalvariu. Palaidinė — iš lininės medžiagos aukštai uždarytu kaklu, kurį puošė žalvarinės ar sidabrinės antkaklės, įvairios apvaros, padarytos iš karolių, įvijų ir kabučių. Palaidinė būdavo susegama lengvesnėmis segėmis. Sijonas — vilnonis, gana ilgas, siekęs žemiau pusiau blauzdų. Prikyštė kiek trumpesnė už sijoną, papuošta pritvirtintomis žalvarinėmis įvijomis. Viršutinis apsiaustas — skepeta — padaryta iš storesnio vilnonio audinio, turtingai puošta žalvariu, krūtinės srityje susegta masyvesnėmis segėmis arba smeigtais. Ypač mėgstamos buvo smeigtukų poros, sujungtos viena arba net keliomis grandinėlėmis. Jei dar pridėsimė apyrankes, kurių moterys kartais nešiodavo net po šešias ant kiekvienos rankos, — turėsime gana pilną moters kostiumą, nešiotą I-ame mūsų eros tūkstantmetyje ir II-ojo tūkstantmečio pradžioje.

Tam tikrais laikotarpiais keitėsi daugiausia tik papuošalai — jų forma ir ornamentas. Nuo pat pirmųjų mūsų eros amžių iki XIII-ojo susiduriame su įvairiausiais papuošalų tipais. Tą įvairumą apsprendė visų pirma chronologinis skirtumas ir atskirų gentinių junginių savitumai. Tatai matysime iš konkrečių pavyzdžių.

Vakarinių Lietuvos sričių moterys pirmaisiais mūsų eros amžiais galvas dengdavo puošniomis, žalvariu klotomis kepuraitėmis (83 il.), tuo tarpu vidurio ir rytų Lietuvos gyventojos tuo pačiu metu kepuraites puošdavo savitais papuošalais — antsmilkiniais. Vidurio Lietuvos moterys nešiojo plokštinius ir įvijinius antsmilkinius (61—67 il.), rytų Lietuvos — žiedinius antsmilkinius užkeistais galais arba su sraigine įvija gale (251—254 il.). Tam tikras skirtumas pastebimas ir kituose papuošaluose. Tiesa, daugelis papuošalų buvo bendri visai Lietuvos teritorijai ar net visoms baltų gentims, tačiau atskirų sričių drabužiai ir papuošalai pasižymi tik jiems būdingais savitumais. Pavyzdžiui, vakarų Lietuvos moterys mėgo lengvas antkakles kūginiais galais, įvijines ar juostines apyrankes, papuoštas skersinių rantelių grupėmis, rozetinius smeigtukus (191, 192, 194 il.). Vidurio Lietuvoje tuo pačiu metu moterys nešiojo masyvesnes tokio pat tipo antkakles (88 il.), ypač puošnias kaklo apvaras iš emalės karolių ir žalvarinių kabučių (110, 111 il.), masyvias ir juostines įvairiausių variantų apyrankes, ritinius smeigtukus ir kita. Rytų Lietuvoje IV—V m. e. amžiais moterys savo kaklą ypač mėgdavo puošti tipingomis lietuviškomis antkaklėmis šaukštiniais galais (105—109 il.), rankas — masyviomis rankogalinėmis apyrankėmis, o viršutinius apsiaustus — skepetas — žalvarinėmis tūtelėmis (261 il.).

Visi šie gausūs ir įvairūs savo formomis papuošalai būdavo labai turtingai ornamentuojami. Kiekvienas ornamentas senovėje turėjo savo prasmę, dažniausiai magišką. Pirmaisiais mūsų eros amžiais ypač mėgstami buvo įvairiausi geometriniai motyvai, labiausiai būdingi žemdirbių gentims. Antkaklių, apyrankių, segių ir kitų papuošalų paviršiuje sutinkami akučių, taškučių, kryžiukų raštai reiškė ne ką kita, kaip simbolinį gamtos jėgų — saulės bei mėnulio — pavaizdavimą, tų jėgų, nuo kurių priklausė derliaus gausumas. Ypač mėgstami buvo pusmėnulio, trikampio ar kryžiukų

formos kabučiai, iš kurių labai dažnai būdavo sudaromos puošnios kaklo ar krūtinės apvaros (90, 132, 133, 137 il.). Skyrium paminėtinos apskritos kiauraraštės segės, smeigtukai rozetinėmis galvutėmis ir kiti papuošalai, vaizduoją saulę (185—197 il.).

I-ojo m. e. tūkstantmečio viduryje ir ypač jo antrojoje pusėje anksčiau nešiotų papuošalų formos žymiai pasikeitė. Iš būdingesnių to laikotarpio papuošalų pažymėtinos antkaklės įvairiausių formų pastorintais galais (294, 295 il.), apyrankės pastorintais galais (348—350 il.), lankinių segių variantai ir kiti. Visiems to meto papuošalams būdingas vienas bruožas — jų masyvumas. Raštų motyvai čia kartojasi tie patys kaip ir ankstyvesniais šimtmečiais, tik, pasikeitus ornamentuojamajai plokštumai, jie kartais būna kitaip sukomponuoti.

Sritiniai minimo laikotarpio savitumai sunkiau apčiuopiami, kadangi turimi archeologiniai radiniai daugiausia yra surinkti vakarų ir vidurio Lietuvoje. Rytinėje Lietuvoje, pradedant I-ojo m. e. tūkstantmečio viduriu, įsigali mirusiųjų deginimo paprotys, dėl to randamos įkapės žymia dalimi yra deformuotos arba net visai susilydžiusios.

Vystantis gamybinėms jėgoms, plečiantis amatams ir mainams, o tuo pačiu augant turtinei nelygybei, ypač pagausėjo sidabrinių papuošalų skaičius. Brangaus metalo papuošalai turėjo parodyti jų savininko turtingumą ir tuo pačiu paryškinti beatsirandantį klasinį skirtumą. I-ojo m. e. tūkstantmečio viduryje plačiai buvo nešiojamos sidabrinės antkaklės šaukštiniais galais (106 il.) arba viela apvyniotais galais (278, 279 il.), sidabrinės apyrankės pastorintais galais (350 il.). VI—VII m. e. amžiais pasirodo nepaprastai masyvios sidabrinės antkaklės pergniaužtiniais arba ruplėtais galais (290, 291 il.). Pastarieji papuošalai visai nepasižymėjo skoningu, — didesnis dėmesys čia buvo kreipiamas į medžiaginę jų vertę. Todėl šios rūšies papuošalai dažniausiai yra randami lobiuose.

I-ojo m. e. tūkstantmečio pabaigoje sidabrinių papuošalų skaičius gausėja ir patys papuošalai įvairėja. VIII—IX m. e. amžiais vakarinėje Lietuvoje labai plačiai pradėta gaminti žalvarinius papuošalus, klotus sidabru. Paminėtini trikampiai ir kryžminiai smeigtai, kurių sidabru klotos galvutės papuoštos tamsiai mėlyno stiklo akutėmis (462, 484—486 il.). Analogiškai buvo puošiami įvairūs prie smeigtų pritvirtinti kabučiai, kryžminės plokštinės segės, lankinės laiptelinės segės ir kiti papuošalai (413, 414, 476 il.).

II-ojo tūkstantmečio riboje ir jo pradžioje, formuojantis feodolinei visuomenei, randami kapuose papuošalai yra ypatingai įvairūs. Pastebėtina, kad tuo metu palaipsniui nyko pirmaisiais mūsų eros amžiais buvę žymesni skirtumai tarp atskirų Lietuvos sričių: daugelis papuošalų, kaip vytinės antkaklės kilpiniais galais, pasaginių segių įvairiausi variantai, masyvios apyrankės ir kita, buvo bendri visai Lietuvos teritorijai. Medžiaginės kultūros, tuo pačiu drabužių ir papuošalų, suvienodėjimas atspindi lietuvių tautybės formavimosi procesą, kuris ėjo drauge su feodalinių santykių vystymusi. Tačiau tam tikri sritiniai skirtumai papuošaluose vis dar pastebimi. Pavyzdžiui, vakariečių kostiumo neatskiriama dalis ir toliau liko žalvariu papuoštos kepuraitės arba apgalviai, pritvirtinti prie galvos dangos. O pačių vakarinių, pajūrio,

sričių gyventojų drabužiams būdinga tai, kad kai kuriais atvejais moterų galvos danga prie plaukų būdavo prisegama puošniu smeigtu (467—472 il.). Iš kitų charakteringų šiai sričiai papuošalų paminėtinos gintarinių ir tamsiai mėlyno stiklo rantytų karolių apvaros (463—466 il.), vytinės antkaklės kilpiniais galais, juostinės netaisyklingo skersinio piūvio (520 il.), įvijinės (499 il.) ir kampuoto skersinio piūvio turtingai ornamentuotos masyvios apyrankės (501—504 il.), kryžminiai smeigtai, kloti sidabru, ir kt. O rytietės tuo pačiu metulabai mėgo savo kaklą puošti balnelinėmis antkaklėmis (374 il.), antkaklėmis plokščiais užkeistais galais su pritvirtintomis skardelėmis (380, 381 il.), vytinėmis antkaklėmis kūginiais galais (378 il.) ir panašiai. Jos nešiojo ir skirtingas apyrankes: labiausiai mėgo masyvias, puoštas rombučiais ar langučių raštais. Be to, rytietės nevarėjo smeigtukų, — viršutinis jų drabužis buvo susegamas dažniausiai segėmis.

Žymiai lengviau gali būti rekonstruojamas II-ojo tūkstantmečio pradžios vyro, ypač kario kostiumas. Daugiausia duomenų apie kario aprangą turime iš vakarinių Lietuvos sričių, kur ilgiausiai išsilaikė paprotys mirusiųosius laidoti nedegintus. Vyrai nešiojo tokius pačius papuošalus kaip ir moterys, tik daug masyvesnius. Ypač mėgstamos buvo masyvios apyrankės keturkampiais ar daugiakampiais pastorintais galais (500—504 il.), pasaginės segės įvairiai užbaigtais galais (423—453 il.), didžiulės lankinės aguoninės segės (417, 418, 421 il.) ir kt. Lengvesnėmis pasaginėmis segėmis būdavo susegami marškiniai, masyvesnėmis — palaidinės. Palaidinė — per galvą velkamas viršutinis drabužis iš vilnonės medžiagos su ilgomis rankovėmis.

Negalima įsivaizduoti kario apsirengimo be puošnaus diržo, juosusio palaidinę. Diržas paprastai būdavo odinis ir susegamas žalvarine sagtimi. Visas diržo paviršius dažnai būdavo klotas žalvariu arba sidabru, neretai padengtas keturkampėmis žalvarinėmis plokštelėmis (540 il.) arba švininių pasidabruotų kugelių trimis penkiomis eilėmis, atsižvelgiant į konuselio dydį. Kartais abu šie puošimo būdai buvo derinami drauge; tatau gerai pailiustruoja diržas iš Laivių kapinyno (541 il.).

Tyrinėjant kapus, yra rasta ir tokių diržų, kurių visas paviršius perpintas žalvarine vielute (553 il.). Neretai lietuviai diržus puošdavo žalvarinėmis trumpomis vinutėmis, simetriškai sukaldami jas diržo pakraščiais ir per jo vidurį, sudarydami tam tikrą raštą (545—551 il.). Svarbu pažymėti, kad čia sutinkame tuos pačius geometrinius motyvus kaip ir austinėse juostose. Ypač didelis dėmesys buvo kreipiamas į priešakinę diržo dalį: labai dažnai iš abiejų sagties pusių prie diržo randame pritvirtintus kutus, padarytus iš žalvarinių spiralių, o prie pastarųjų dar prisegtus kabučius ar net gintarinius karoliukus.

Prie šitokio diržo paprastai būdavo nešiojamas smogiamasis peilis odinėse, turtingai žalvariu papuošose makštyse ir geriamasis ragas, apkaustytas žalvariu arba sidabru. Jei dar pridėsime puošnią kepurę su pritvirtintomis žalvarinėmis įvijomis priešakyje, žalvarinėmis sankabėlėmis padailintą odinį apavą, žalvarinius pentinus, turėsime gana pilną kario aprangą, būdingą ankstyvojo feodalizmo epochai.

Eilinio valstiečio apranga yra buvusi paprastesnė ir kuklesnė, ji nepasižymėjo tokiu metalinių papuošalų gausumu ir įvairumu. Kariai, ypač raiteliai, būdami to me-

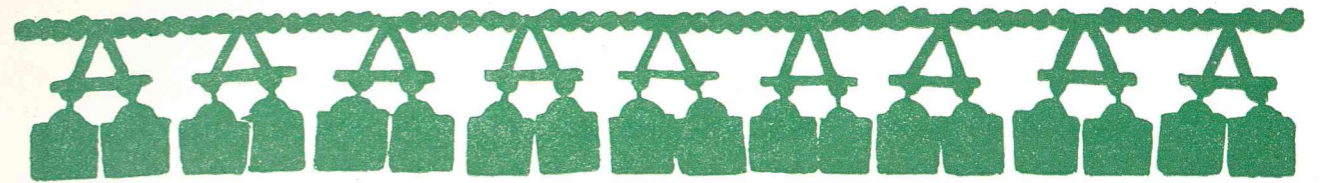
to diduomenės atstovai, dėvėjo prabangesnius papuošalus, dažnai sidabrinius arba pasidabruotus. Be to, jų papuošalai būdavo geresnės kokybės, pagaminti prityrusių juvelyrų. Tačiau bendras bruožas, pastebimas visuose to meto papuošaluose, — jų masyvumas, sunkumas, o taip pat jų ornamentavimas.

Minimu laikotarpiu, kaip ir anksčiau, dažniausiai sutinkami papuošalų ornamentai yra geometriniai, tačiau labai mėgstamas jų reljefinis traktavimas. Įmuštas rombas, įmuštas trikampis su iškilium vienu arba trimis taškučiais viduryje, labiau iškilus dvigubas zigzagas, primenantis pynutę, yra buvę mėgstamiausi motyvai, aptikti daugelyje to laikotarpio papuošalų — antkaklėse, apyrankėse, pentinuose, net žirgo kamanų papuošime (382—386 il.). Šalia jų neretai pasitaiko banguotinis motyvas. Visai naujas reiškinys — gyvulinio bei augalinio ornamento įvedimas. Labai dažnai sutinkame skulptūrinį jų pavaizdavimą — apyrankių, segių galai užbaigiami stilizuotomis gyvulių galvutėmis (440—448, 505—514 il.).

Turtingai ornamentuoti papuošalai — antkaklės, įvairios kaklo apvaros, segės, apyrankės ir žiedai — buvo nešiojami dar ir vėlesniais laikais, XIII—XV m. e. amžiais. Vienus iš jų randame, tyrinėdami kapus ar piliakalnius, kitus — lobiuose. Pastaruosius sudaro brangaus metalo, dažniausiai sidabro, papuošalai. Labiausiai būdingos tam laikotarpiui yra buvę antkaklės įvairiai pintu lankeliu (573, 574 il.), įvairiausi apskritų plokštinių segių variantai (582—593 il.), žiedai su paplatinta priešakine dalimi, o vėliau net su akute (594—597 il.). Daugelis šių papuošalų, kaip minėtos apskritos segės, buvo pradėtos gaminti masiškai, dėl to nepasižymėjo tokiu formų įvairumu bei ornamento turtingumu, nors ankstyvesnės tradicijos juose išliko dar labai ryškios.

Trumpai apžvelgę nešiotus senųjų lietuvių papuošalus, matome, kad jie pasižymi ne tik savo išbaigtomis formomis, bet ir ornamento savitumu, jo ritmingumu. Juose ryškiai atsispindi įgimtas lietuvių liaudies meistriškumas ir skonis, kuris, išnykus žalvarinių bei sidabrinių papuošalų gamybai, išryškėjo kitose liaudies meno šakose, kaip audiniuose, medžio dirbiniuose, architektūroje ir kitur. Todėl šio albumo pagrindinis tikslas yra supažindinti plačiąją visuomenę su pačiais ankstyvaisiais lietuvių meno reiškiniais, juo labiau, kad ligi šiol atskiri liaudies meno elementai buvo pažįstami daugiausia tik iš XVIII-ojo a. pabaigos ir XIX-ojo a. Daug medžiagos čia galės rasti menininkai, taikomosios dailės atstovai, liaudies meistrai ir apskritai visi, kas domisi ir seka lietuvių liaudies meno augimą.

R. Kulikauskienė
R. Rimantienė

Литовское народное искусство имеет весьма древние традиции. Большинство узоров или их мотивов, которые и поныне часто встречаются на литовских поясах, тканях, деревянных изделиях и даже в деталях народной архитектуры, берут свое начало еще из периода первобытного строя, его разложения и особенно периода раннего феодализма. С того времени до наших дней сохранились традиционные геометрические мотивы: точки, треугольники, «окошечки» — четырехугольники, крестики, волнообразные линии, звездочки, солнышко и другие.

С древнейшими элементами литовского народного искусства мы познакомились на основании раскопок различных археологических памятников. Самые ранние его образцы находим уже в неолите (4000—1600 до н. э.). С этого времени сохранился ряд изделий из янтаря. Особенно интересны схематические изображения человеческих фигур и различные подвесные украшения, считавшиеся большей частью магическими (илл. 2—31). Это — самые древние образцы пластического искусства в Литве, но они являются одиночными, случайными находками. Значительно больше данных находим в бронзовом веке (1600—500 до н. э.), а в особенности в железном веке (500 до н. э. — 1250 н. э.). Значительное количество исследованных археологических памятников железного века позволяет шире ознакомиться с самыми ранними произведениями искусства в Литве. Особенно характерны различные украшения, которые изготовлялись местными опытными мастерами из привозной бронзы и серебра.

Археологические памятники Литвы весьма разнообразны, это — древние поселения, могильники, клады, священные холмы — «алкакальняй» и различные находимые в них изделия. Основными памятниками, дающими более всего материалов для восстановления древней истории Литвы, являются древние поселения и могильники.

Древние поселения, в особенности многочисленные городища, освещают быт древних литовцев, их экономическую жизнь, социальные отношения. Исследования древних могильников (грунтовых и курганных) дают более всего данных для озна-

комления с одеждой и украшениями древних литовцев. Погребения встречаются двух видов: трупосожжение (в тех случаях, когда труп сжигался и погребение составляет только остатки костра) и труположение. В последних лучше или хуже сохраняются скелеты, при которых археологи обнаруживают много различных предметов, положенных в могилу вместе с умершим на основании бытовавшего в те времена верования, что они «будут нужны ему и в посмертной жизни». Захороненные таким образом предметы были чаще всего связаны с основным занятием умершего, поэтому в погребениях обычно встречаются различные орудия труда, оружие, керамика, бытовые предметы, а в погребениях воинов — даже иногда и кости коней. Так как умерших хоронили в лучших одеждах, то при раскопках в могилах часто находят личные украшения, которые были неотделимой частью одежды. Украшения эти в погребениях лежат в соответствующих своему назначению местах: шейные гривны — у шеи, браслеты на руках, фибулы на груди или пояснице, — там, где ими застегивалась одежда, височные украшения у висков и проч. (илл. 61). Иногда, благодаря консервирующему действию бронзы, возле украшений сохраняются куски одежды, по которым можно установить вид ткани, ее качество и даже технику тканья.

Фрагменты одежды находим начиная с конца II в. н. э. Так в 1951 г., во время раскопок могильника Курмайчяй (р-н Кретинга), было исследовано богатое женское погребение № 22, в котором найдены различные украшения: бусы, шейные гривны, браслеты, перстни, фибулы и булавки (илл. 71). Возле этих украшений сохранился также кусок трехпасменной шерстяной ткани. Особенно богато был отделан головной убор умершей; всю переднюю его часть украшают бронзовые скобочки, прикрепленные к ткани, а сам головной убор был пристегнут к волосам бронзовой профилированной фибулой (илл. 80, 120). Кроме того, в погребении, у головы умершей, была найдена берестяная коробочка, в которой хранились две бронзовые шейные гривны с раструбовидными концами, массивный бронзовый глазчатый браслет и тут же — хорошо сохранившийся клубок шерстяных ниток.

В более поздние периоды куски законсервированной ткани встречаются чаще. Особенно это относится к периоду раннего феодализма (IX—XIII в.).

В раскопках этого периода найдены не только куски ткани больших размеров, но и остатки наиболее древних тканых поясов (Кяулейкяй, р-н Кретинга; Страгна, р-н Прекуле). Следует отметить погребение № 7 (илл. 454) могильника Гинтелишкяй (р-н Салантай). Одежда на груди умершего была застегнута 19-ью подковообразными бронзовыми фибулами, благодаря чему законсервировался большой кусок толстой льняной четырехпасменной ткани. Погребение, по найденным изделиям, датируется X—XI веком н. э. Из этого же периода сохранился фрагмент пышно украшенной накидки-скапета из Шаукотас (илл. 536 и 565). Накидка была изготовлена из

четырехпасменной шерстяной ткани с вытканым по краям витым пояском. Поверхность накидки украшали прикрепленные к ткани ромбовидные бронзовые бляшки, а края — бронзовые спиральки, разделенные пластинками. Особенно нарядны углы накидки, украшенные спиральными пронизьями, к которым прикреплены цепочки с подвесками в виде трапеций.

Куски тканей значительных размеров сохранились в отдельных погребениях могильников Страгна (р-н Прекуле), Лайвяй (р-н Салантай) и других.

Из сохранившихся в погребениях фрагментов одежды и на основании расположения украшений возле скелета можно довольно точно реконструировать одежду древних литовцев.

Женская одежда выглядела следующим образом: головной убор, который поддерживался бронзовым венком или, чаще всего, шапочка, украшенная бронзой. Рубашка — из льняной ткани с высоко закрытым горлом. На шее, поверх рубашки — бронзовые либо серебряные гривны и ожерелья из бусин, спиралей и подвесок. Застегивалась рубашка легкими фибулами. Юбка — шерстяная, довольно длинная, спускающаяся ниже середины икры. Передник немного короче юбки, отделан бронзовыми спиральками. Накидка-скапета из более толстой, шерстяной, богато украшенной бронзой ткани на груди застегивалась массивными фибулами или булавками. Особенно популярны были украшения, состоявшие из двух, соединенных одной или несколькими бронзовыми цепочками, булавок. Добавив к вышеописанному браслеты, которых женщины носили иногда до шести на каждой руке, мы получим довольно полный женский костюм первого и начала второго тысячелетия н. э.

В отдельные периоды в основном изменялись украшения, в особенности их форма и орнамент. Начиная с первых веков н. э. до XIII в. мы встречаем украшения самых различных типов. Разнообразие их определялось прежде всего временем изготовления и культурными особенностями отдельных племенных объединений.

Женщины западной Литвы в первые века н. э. носили на голове нарядно украшенные бронзой шапочки (илл. 83), в то время как женщины средней и восточной Литвы шапочки украшали разнообразными височными подвесками. Женщины средней Литвы носили пластинчатые и спиральные височные украшения (илл. 61—67), восточной Литвы — височные украшения в виде колец с заходящими один за другой концами или спиральками в виде улитки на концах (илл. 251—254). Хотя некоторые украшения были общими для всей территории Литвы и даже для всех племен балтов, тем не менее одежда и украшения отдельных областей имеют свои характерные особенности. Например, женщины Западной Литвы любили легкие шейные гривны с конусовидными концами, спиральные и ленточные браслеты, украшенные группами поперечных насечек (илл. 230), булавки с головками в виде розеток (илл.

191, 192, 194). В то же время в средней Литве женщины носили более массивные шейные гривны того же типа (илл. 88) и в особенности — пышные ожерелья из эмалевых бус и бронзовых подвесок (илл. 110, 111), массивные и разных вариантов ленточные браслеты, булавки с головками в виде катушки и др. В IV—V вв. женщины восточной Литвы любили украшать шею типичными литовскими гривнами с ложкообразными концами (илл. 105—109), руки — массивными манжетными браслетами, а накидки — бронзовыми трубочками (илл. 261).

Все эти многочисленные и различные по форме украшения были богато орнаментированы. Каждый орнамент в древности имел определенный смысл, свое значение, зачастую магическое. В первые века н. э. в орнаменте были особенно распространены геометрические мотивы, характерные для земледельческих племен. Поверхность шейных гривен, браслетов, булавок украшалась глазками, точечками, крестиками, которые являлись символическими изображениями солнца и луны, т. е. сил природы, от которых зависел урожай. Пышные шейные или нагрудные украшения составлялись в то время из подвесок, среди которых были особенно любимы подвески в виде лунницы, треугольника или крестика (илл. 90, 132, 133, 137). Необходимо отметить и круглые ажурные фибулы, булавки с головками в виде розеток и другие украшения, непосредственно изображавшие солнце (илл. 185—197).

В середине I тысячелетия, а в особенности во второй его половине, формы украшений значительно изменяются. Из наиболее характерных для этого периода надо указать различного вида шейные гривны с утолщенными концами (илл. 294, 295), браслеты с утолщенными концами (илл. 348—353), различные варианты арбалетовидных фибул и др. Для всех украшений этого периода характерна массивность. Мотивы орнаментов повторяются те же, что и в предыдущие века, только, в связи с изменением орнаментируемой плоскости, меняется их композиция.

Областные особенности этого периода прослеживаются не так ясно ввиду того, что археологических данных более всего имеется по западной и средней Литве. В восточной Литве, начиная с середины I тысячелетия, чаще всего совершается обряд сожжения трупа, и потому захороненные предметы в большинстве случаев бывают деформированы или совершенно расплавлены огнем.

С развитием производительных сил, ремесла и обмена, а тем самым с возникновением имущественного неравенства, значительно увеличивается численность серебряных украшений, появление которых подчеркивает зарождающиеся классовые различия.

В середине I тысячелетия широкое распространение получили серебряные шейные гривны с ложкообразными концами (илл. 106), гривны с обмотанными проволокой концами (илл. 278, 279), серебряные браслеты с утолщенными концами (илл.

350). В VI—VII вв. появляются необыкновенно массивные серебряные шейные гривны с перехватами или гранеными концами (илл. 290, 291). Они не всегда отличаются изяществом. Внимание здесь обращалось в основном на материальную ценность. Поэтому именно этого вида шейные гривны чаще всего и встречаются вкладах.

В конце I тысячелетия количество серебряных украшений увеличивается и они становятся более разнообразными. В VIII—IX вв. н. э. в западных районах Литвы начали изготавливать много бронзовых изделий, украшенных серебром. Особенно интересны булавки с треугольными и крестовидными головками, поверхность которых покрывалась листовым серебром и украшалась глазками из темно-синего стекла (илл. 462, 484—486). Подобным образом украшались и различные, прикрепленные к булавкам подвески, крестовидные пластинчатые фибулы, арбалетовидные перекладчатые фибулы и другое (илл. 413, 414, 476).

На рубеже второго тысячелетия и в его начале, во время формирования феодального общества, украшения отличались особым разнообразием. В то время постепенно исчезают ясно выраженные в первые века н. э. различия между отдельными областями Литвы. Такие украшения, как например, витые шейные гривны с петлями на концах, различные варианты подковообразных фибул, массивные браслеты и другие, становятся теперь общими для всей территории Литвы. Обобщение материальной культуры тех времен, в том числе одежды и украшений, отражает процесс формирования литовской народности, проходивший одновременно с развитием феодальных отношений. Однако некоторые областные различия в украшениях все еще сохраняются. Так, например, неотделимой частью костюма в западной Литве продолжают оставаться украшенные бронзой шапочки или бронзовые венки, к которым прикреплены головные уборы. Для самых западных областей особенно характерно то, что в некоторых случаях головной убор прикреплялся непосредственно к волосам с помощью красивой булавки (илл. 467—472). Из других характерных для западной Литвы украшений следует отметить янтарные и стеклянные ожерелья, последние — из рубчатых темно-синих стеклянных бусин (илл. 463—466), витые шейные гривны с петлями на концах, ленточные, неправильного профиля браслеты (илл. 520), массивные, богато орнаментированные браслеты углового профиля (илл. 499), спиральные браслеты (илл. 501—504), крестовидные булавки, украшенные серебром, и др.

Женщины восточной Литвы любили украшать себя шейными гривнами с седловидными концами (илл. 374) или с плоскими, заходящими друг за друга, украшенными бляшками концами (илл. 380, 381), или витыми с конусовидными концами (илл. 378) и др. Наибольшим успехом пользовались массивные браслеты, украшенные орнаментом из ромбиков или «окошечек». Женщины восточной Литвы булавок не носили, чаще всего они застегивали верхнюю одежду фибулами.

Значительно легче восстановить общий вид мужского костюма, в особенности костюма воина начала второго тысячелетия. Основные данные о снаряжении воина получены из западных районов Литвы, в которых более продолжительное время сохранялся обычай погребений с трупоположением.

Мужчины в те времена носили такие же украшения, как и женщины, только более массивные. В особенности были любимы массивные браслеты с четырехгранными и многогранными утолщенными концами (илл. 500—504), подковообразные фибулы с различными концами (илл. 423—453), большие арбалетовидные фибулы с концами в виде головок мака (илл. 417, 418, 421) и др. Более легкими подковообразными фибулами застегивались нижние рубахи, а массивными — верхние. Верхние, надеваемые через голову, рубахи были с длинными рукавами и изготовлялись из шерстяной ткани. Нельзя себе представить одежды воина без нарядного пояса, которым опоясывалась верхняя рубаха. Пояс обыкновенно был кожаный и застегивался бронзовой пряжкой. Вся поверхность пояса, почти как правило, покрывалась бронзой или серебром, чаще всего четырехугольными бронзовыми пластинками (илл. 540) или свинцовыми посеребренными конусиками в три-пять рядов, в зависимости от их величины. Иногда оба эти вида украшений соединялись вместе — это хорошо видно на поясе из могильника Лайвяй (илл. 541). При исследовании погребений найдены пояса, переплетенные тонкой бронзовой проволокой (илл. 553). Часто пояса украшались короткими бронзовыми гвоздиками, симметрично расположенными по краям и в середине (илл. 545—551). Здесь в орнаменте наблюдаются те же геометрические мотивы, которые позднее встречаем и в тканых поясах. Особенно большое внимание обращалось на украшение передней части пояса. Часто по обе стороны пряжки к поясу прикреплялись кисти из бронзовых спиралей, а к ним, в свою очередь, подвески или янтарные бусинки.

На таком нарядном поясе воин носил обыкновенно большой нож в кожаных, окованных бронзой ножнах и окованный бронзой или серебром рог для питья. К этому можно добавить нарядную шапку, украшенную спереди бронзовыми спиральями, отделанную бронзовыми скобочками кожаную обувь и бронзовые шпоры.

Воины, в особенности всадники, являясь представителями знати, носили нарядные, часто серебряные или посеребренные украшения, которые отличались высокой техникой изготовления.

Одежда рядового земледельца более проста, скромна и не отличается большим числом и разнообразием металлических украшений.

На рубеже II-ого тысячелетия, так же, как и в ранние века, в орнаменте украшений чаще всего встречаются геометрические мотивы, причем наиболее популярно рельефное их выполнение. Вытисненные ромбы и треугольники с одной или тремя

точками в середине, резко выпуклый, двойной скрещивающийся зигзаг — вот излюбленные мотивы, встречающиеся на большей части украшений того времени — шейных гривнах, браслетах, шпорах, даже в украшениях конных уздечек (илл. 382—386). Нередко попадает на украшениях этого времени и волнистый орнамент. Совершенно новым является применение зооморфного и растительного орнамента, а также скульптурное его изображение. Так, концы браслетов и фибул заканчиваются изображениями стилизованных голов животных и т. д. (илл. 505—514, 440—448).

Богато орнаментированные украшения — шейные гривны, различные ожерелья, фибулы, браслеты и перстни — носили и в более поздние времена, в XIII—XV вв. Некоторые из них найдены во время исследований городищ и могильников, другие — в кладах. В кладах чаще всего встречаются дорогие, большей частью серебряные украшения. Наиболее характерны для этого периода — шейные гривны с различно плетеными дужками (илл. 573, 574), различные варианты круглых пластинчатых фибул (илл. 582—593), перстни с расширенной передней частью, а позднее даже с глазком (илл. 594—597). Производство большей части украшений, в особенности круглых пластинчатых фибул, было уже массовым, потому они не отличаются ни разнообразием форм, ни богатым орнаментом, хотя древнейшие традиции выражены в них еще довольно ясно.

Из краткого обзора украшений древних литовцев видно, что они отличаются законченностью форм, характерными особенностями орнамента и его ритмичностью. В них ясно отражается мастерство литовского народа и его вкусы, которые, с исчезновением производства бронзовых и серебряных украшений, проявились в других видах народного искусства — тканях, изделиях из дерева, архитектуре и пр. Основной задачей настоящего альбома является ознакомление широкой общественности с самыми древними образцами литовского народного искусства. Создание такого альбома особенно важно потому, что до настоящего времени известны отдельные элементы народного искусства только конца XVIII и XIX вв.

В этом альбоме найдут много ценного материала мастера прикладного искусства, народные умельцы и все те, кто изучает и интересуется развитием литовского народного искусства.

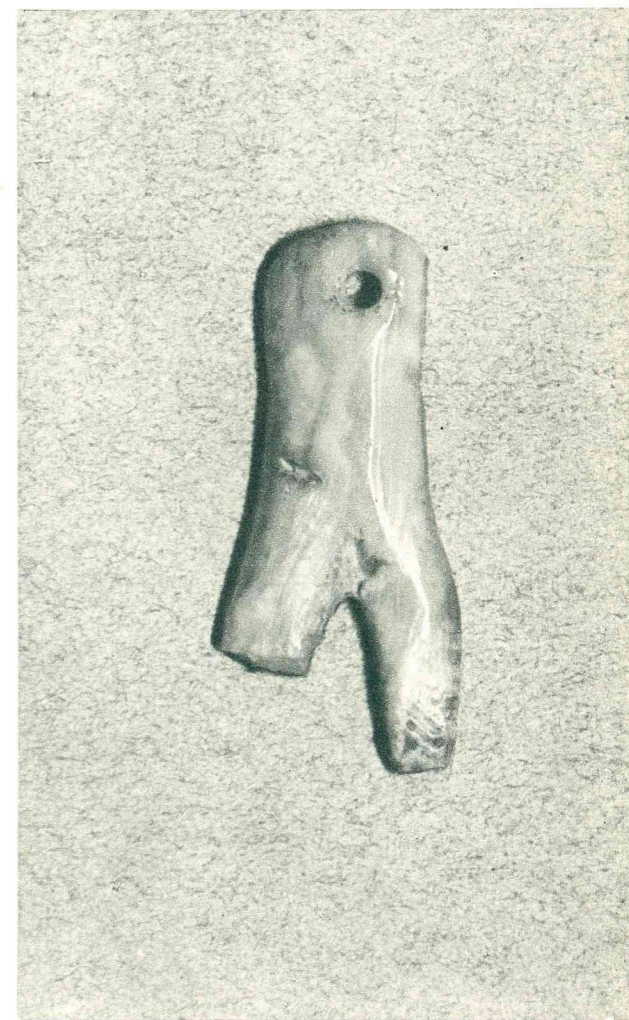
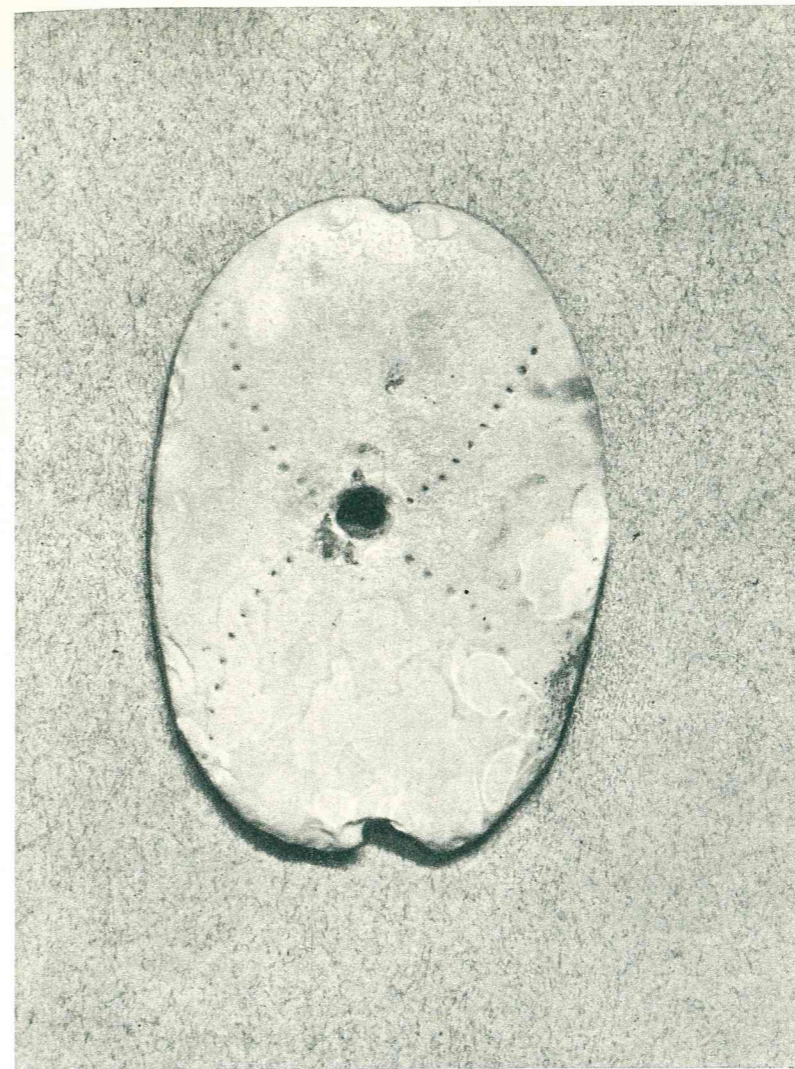
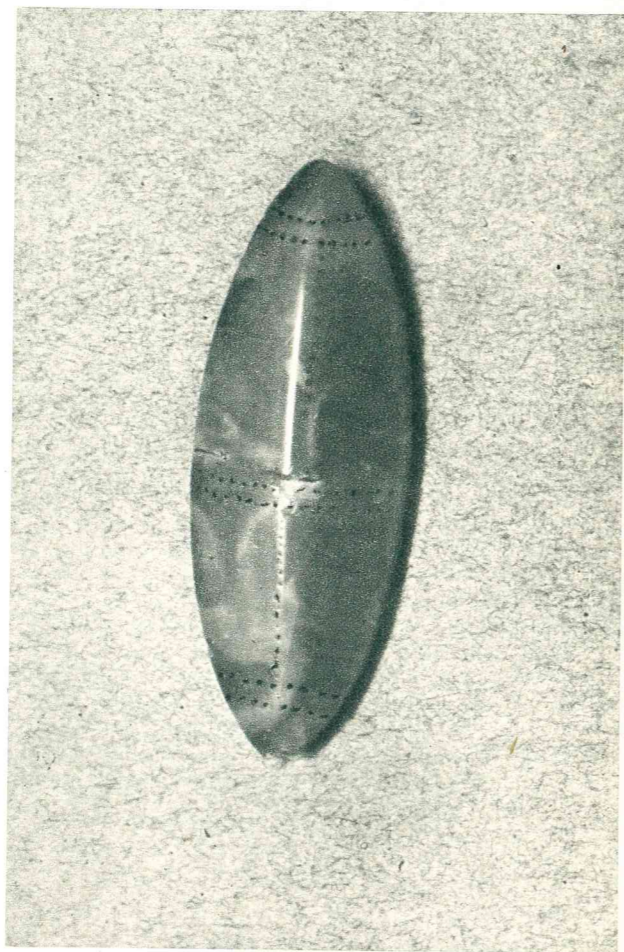
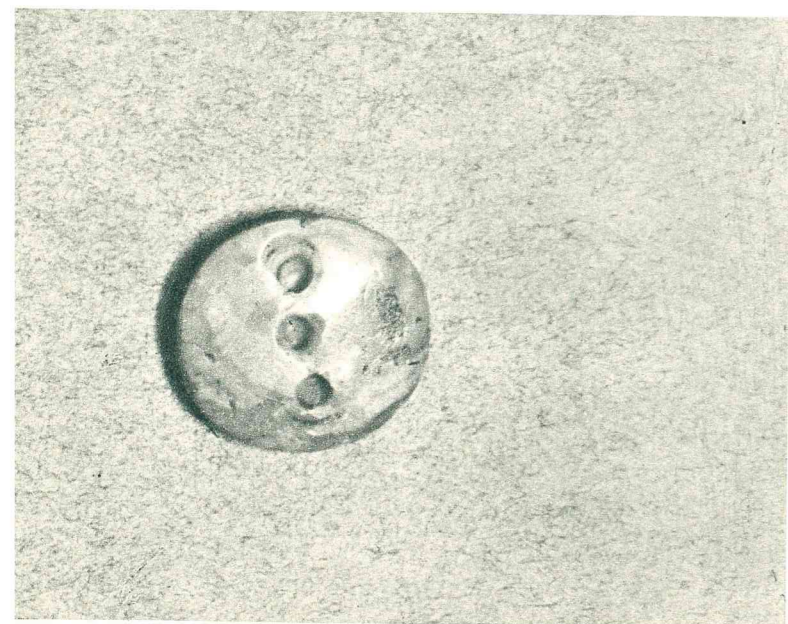
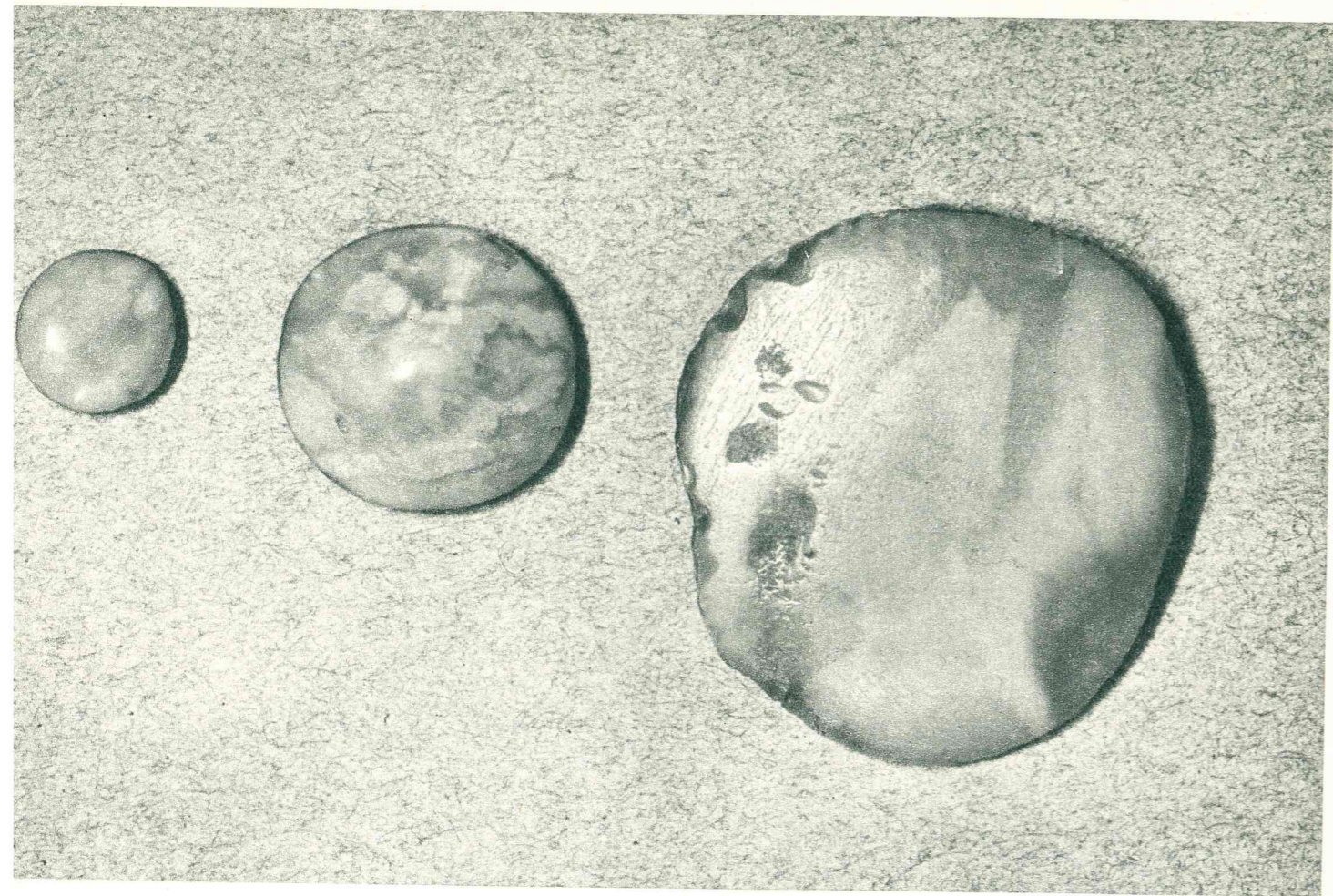
Р. Куликаускаене
Р. Римаантене

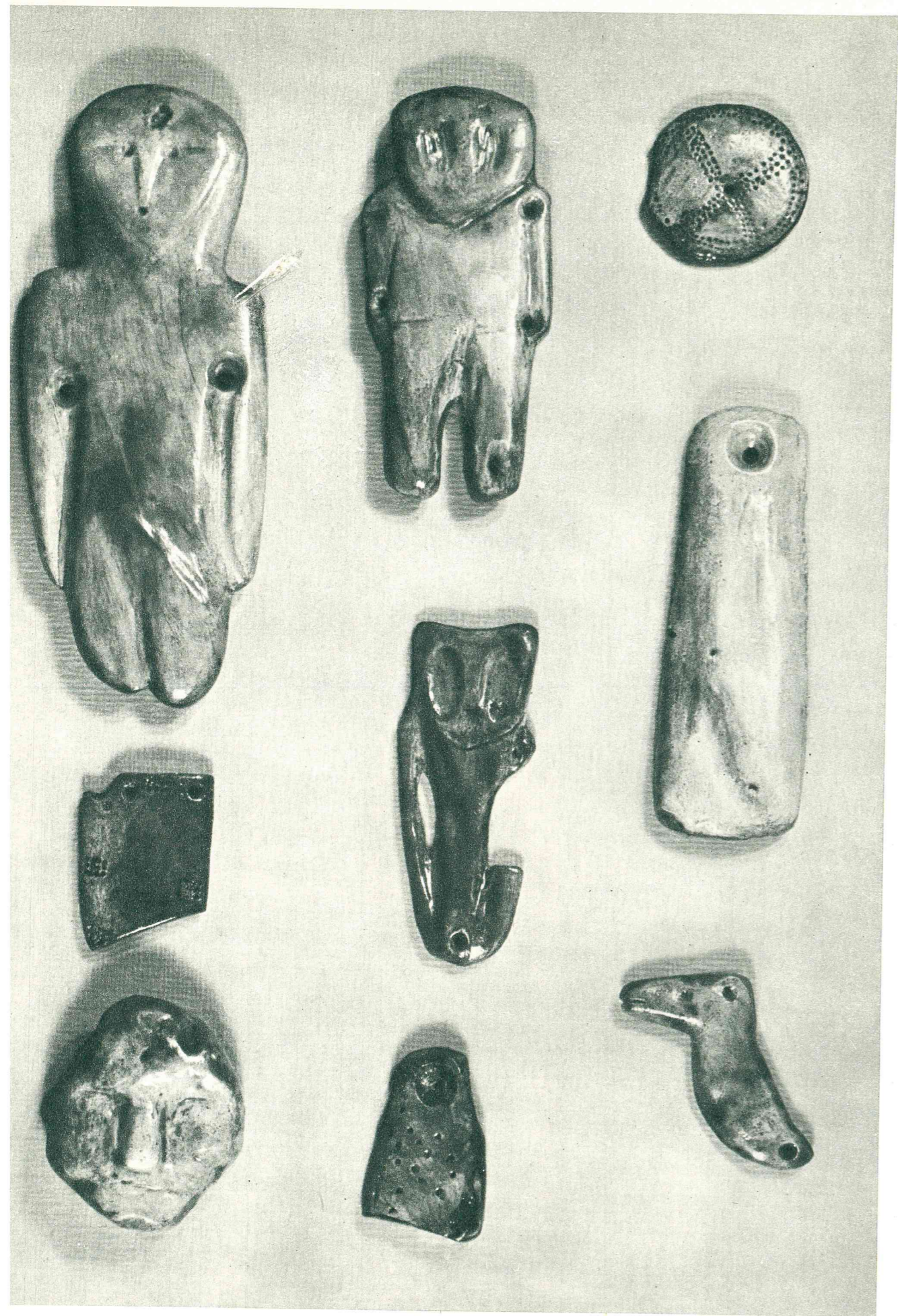
II-I TŪKSTANTMEČIAI
PR. M. E.

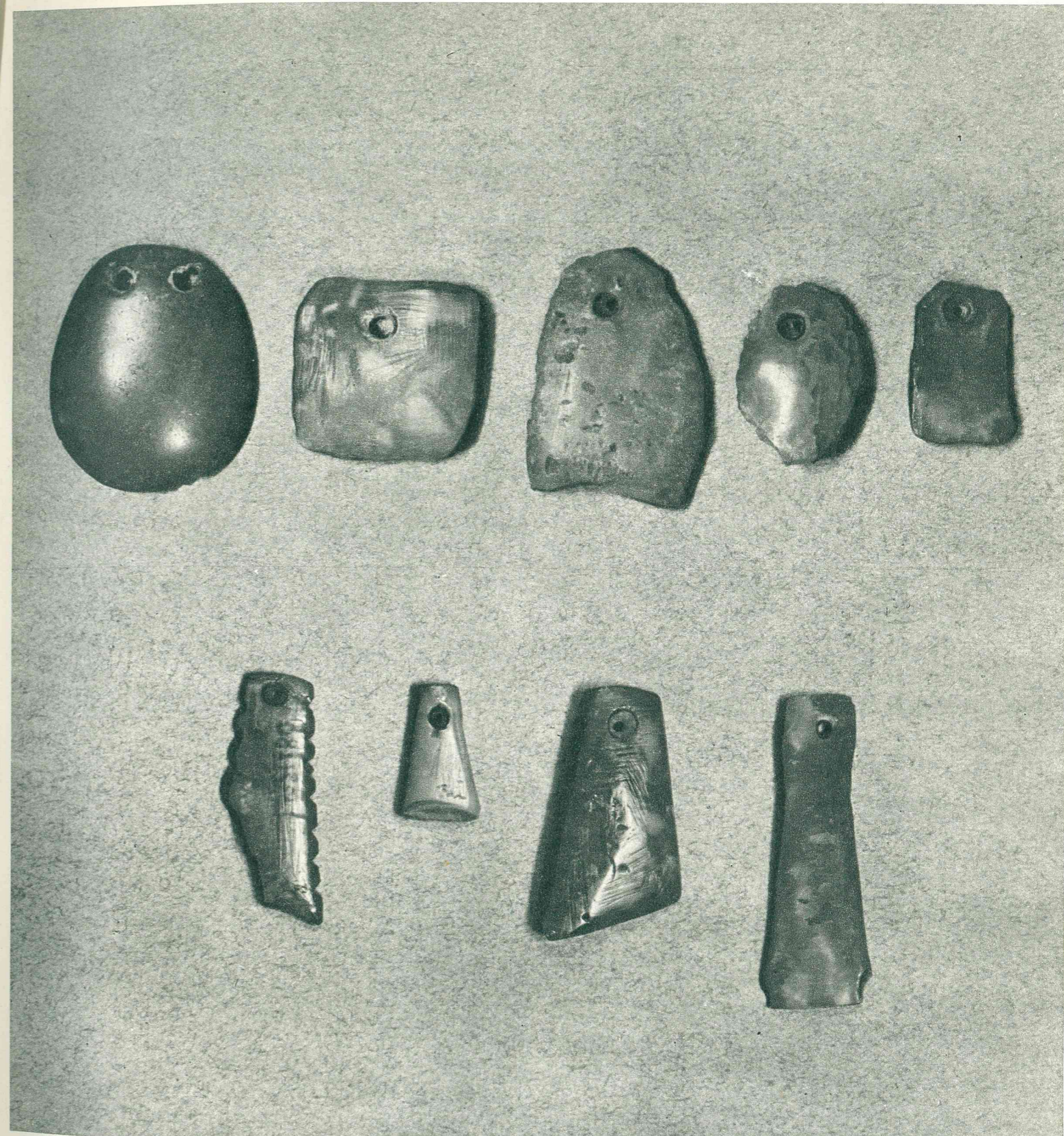
II-I ТЫСЯЧЕЛЕТІЕ
ДО Н. Э.

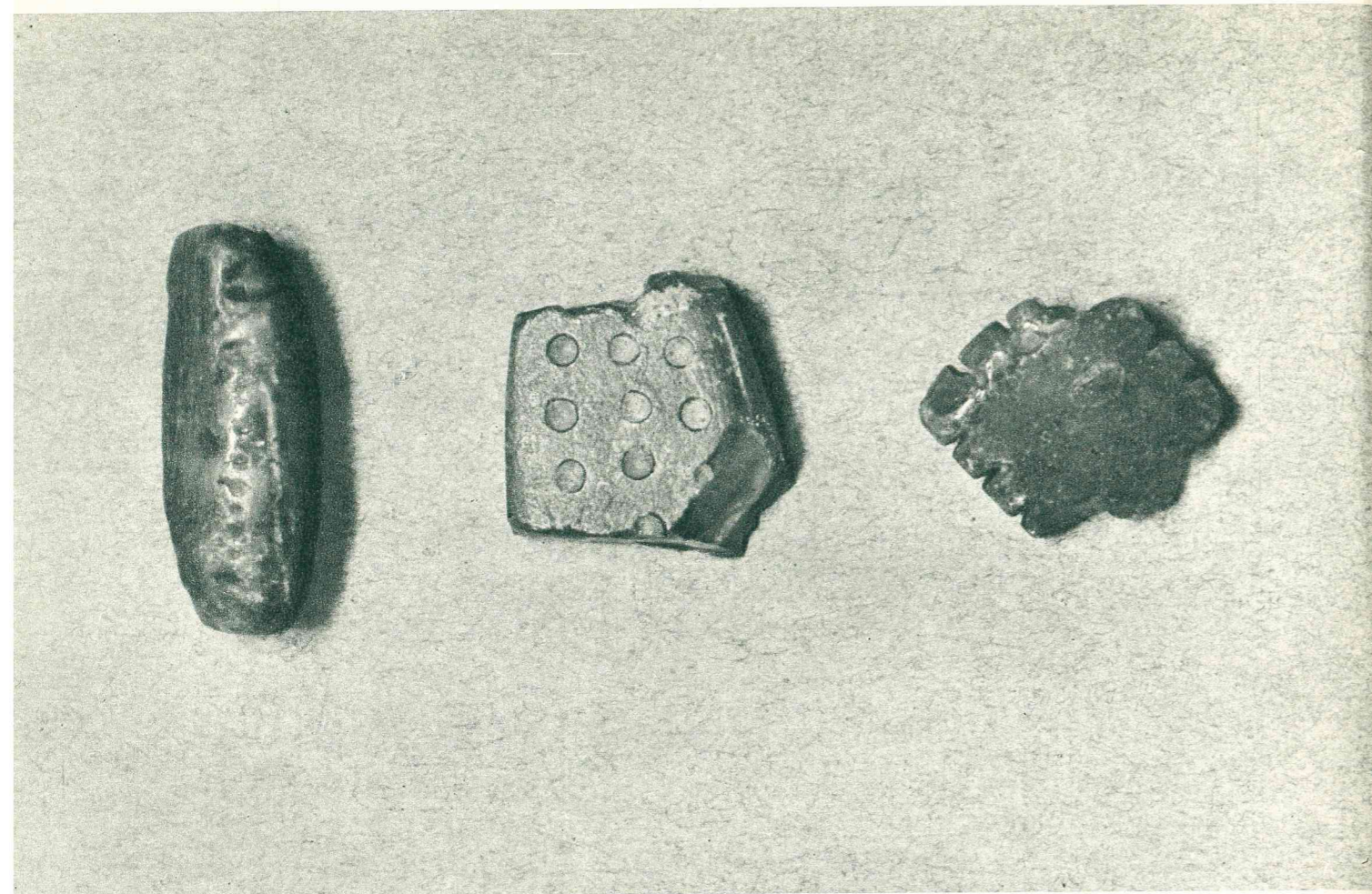

12, 13, 14, 15, 16, 17

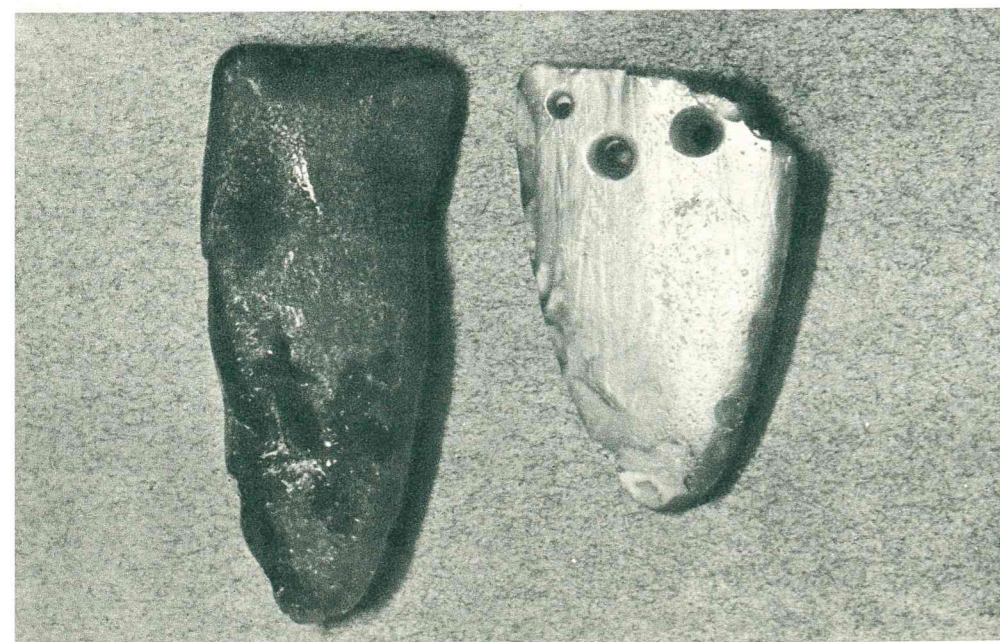
18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26

28, 29

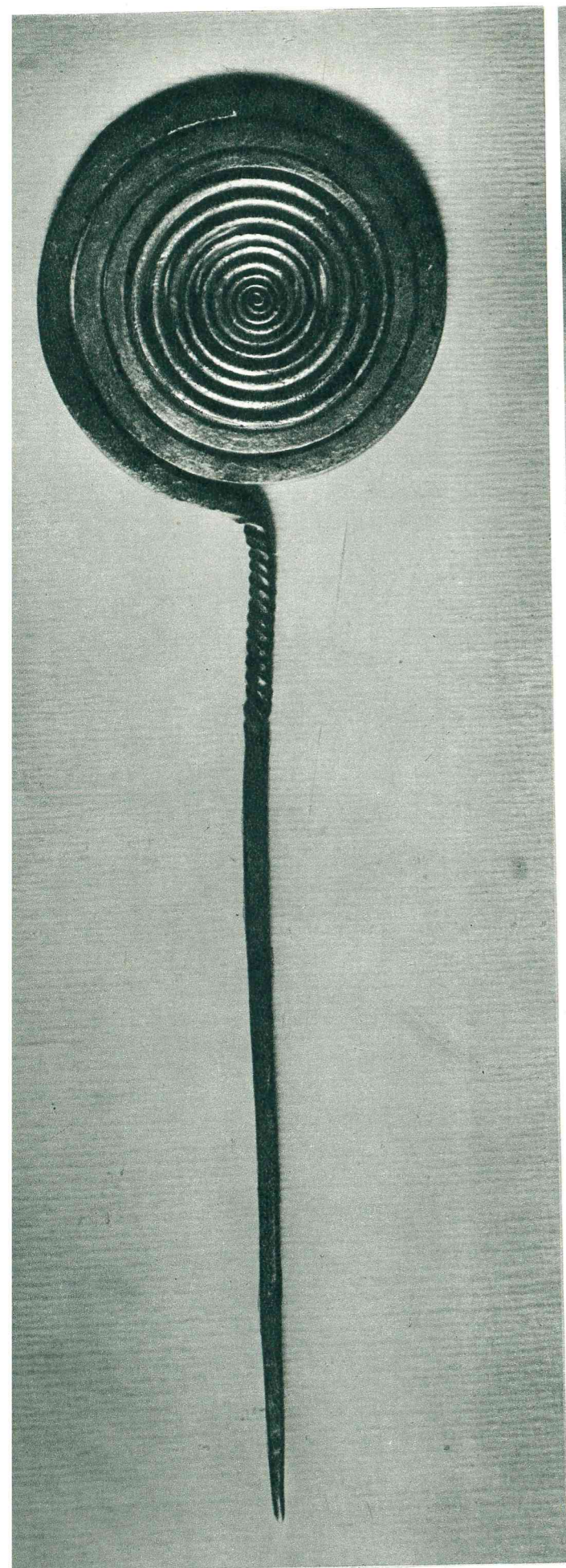
32

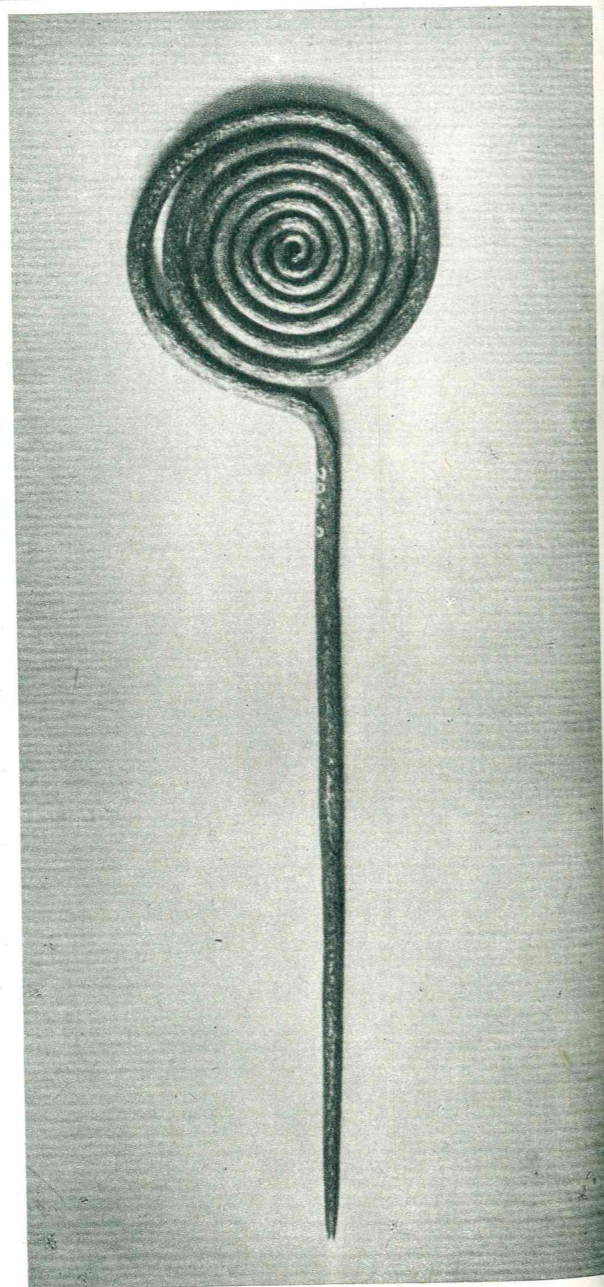
31

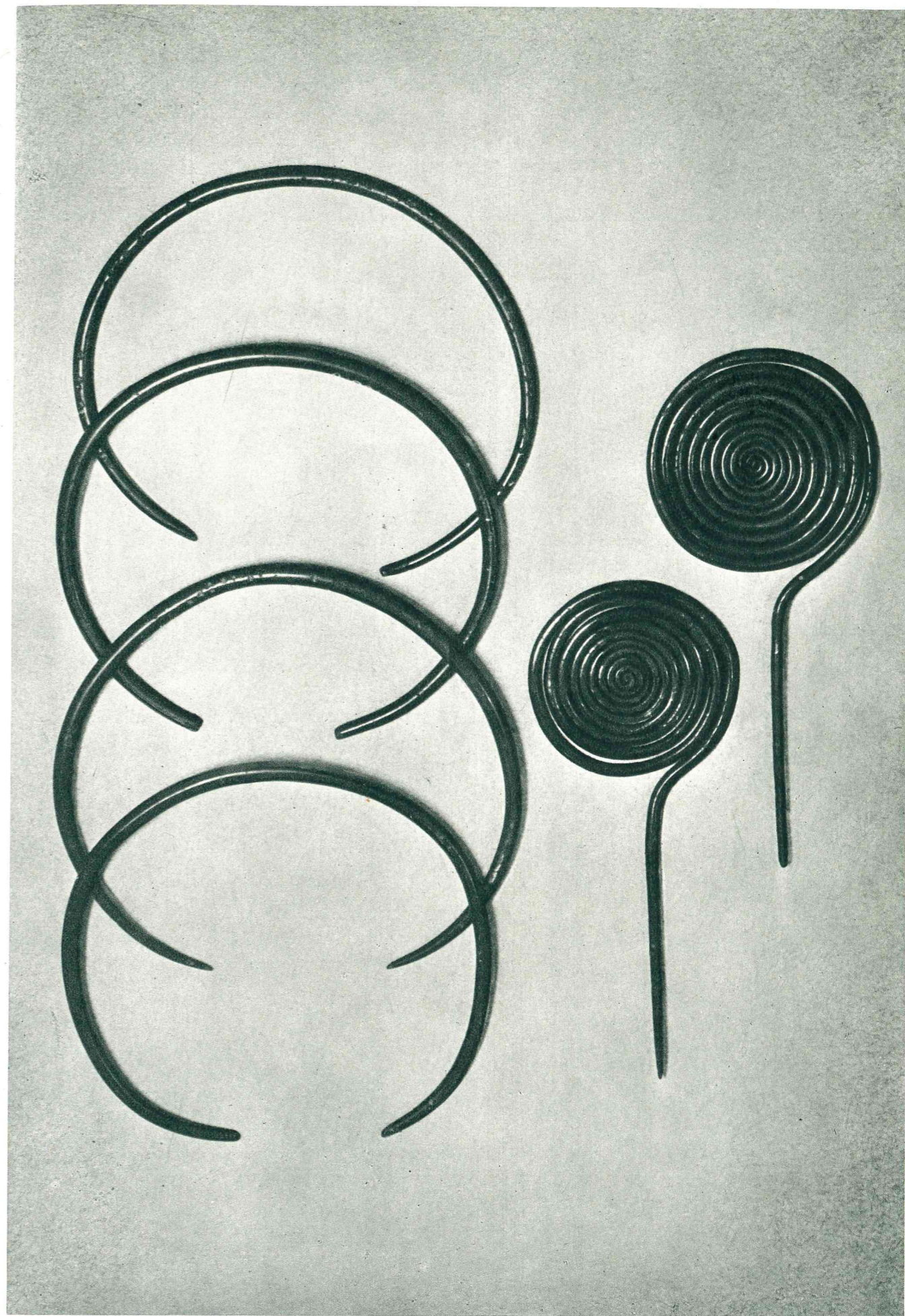
33

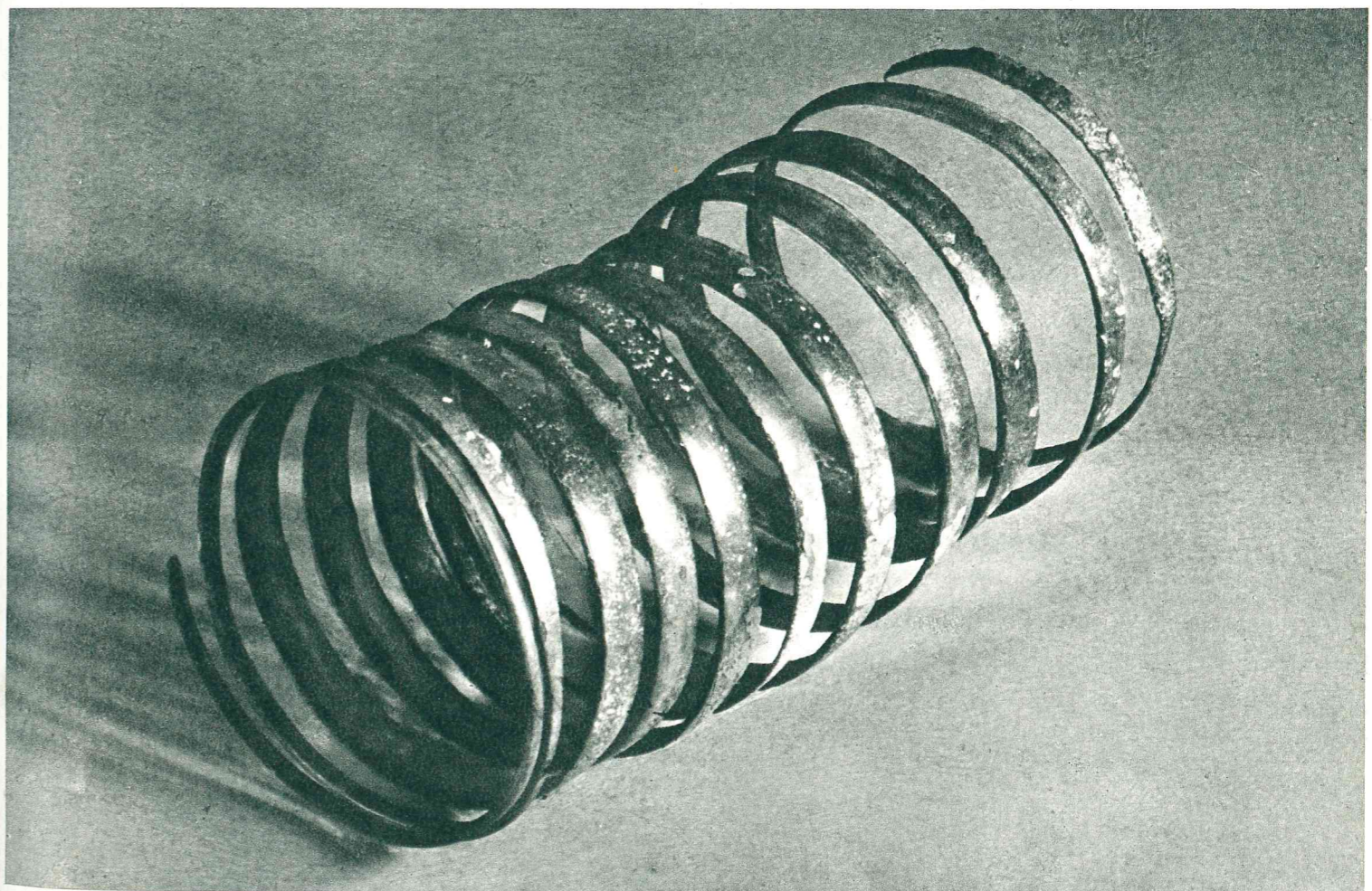
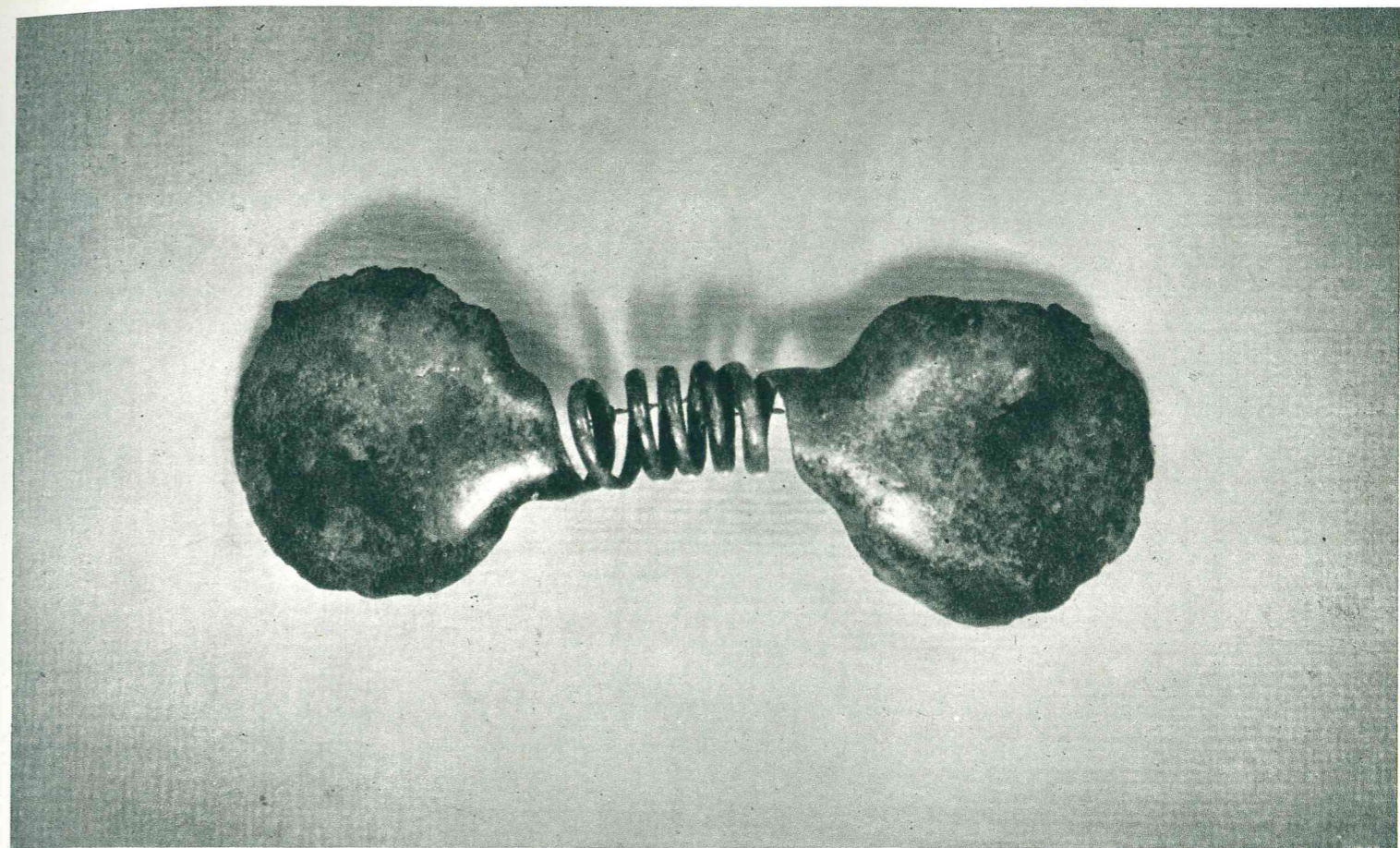
35

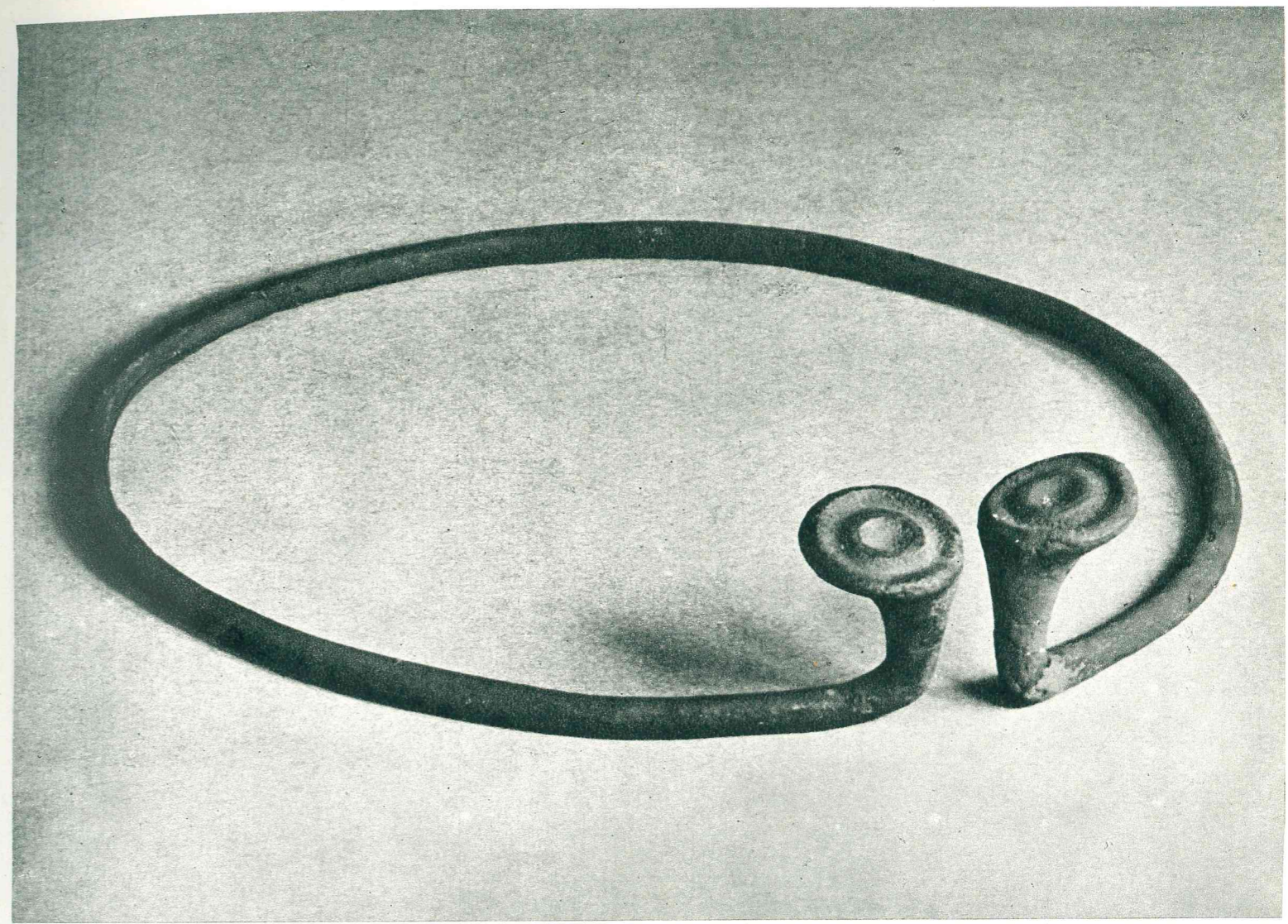
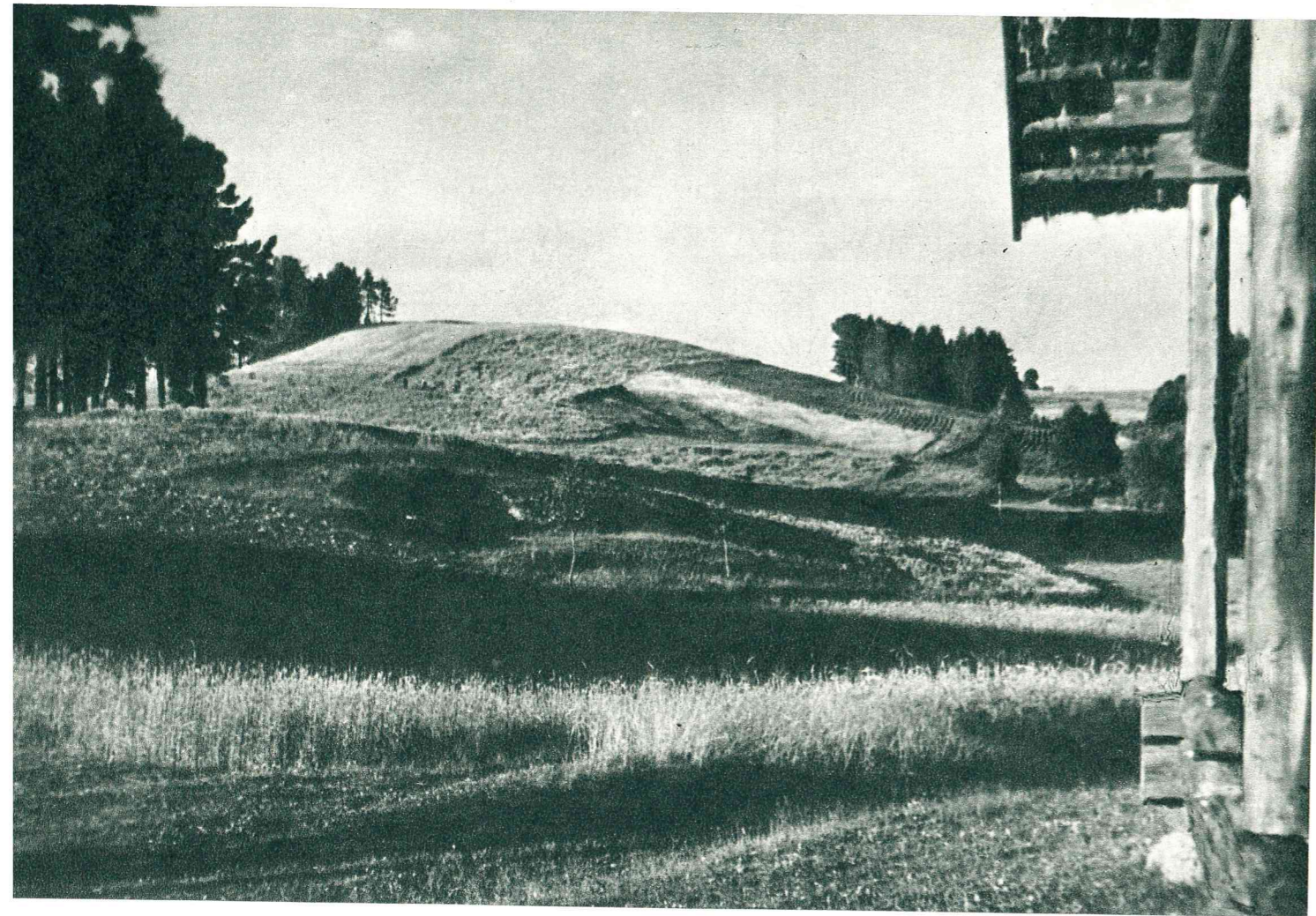

36

37

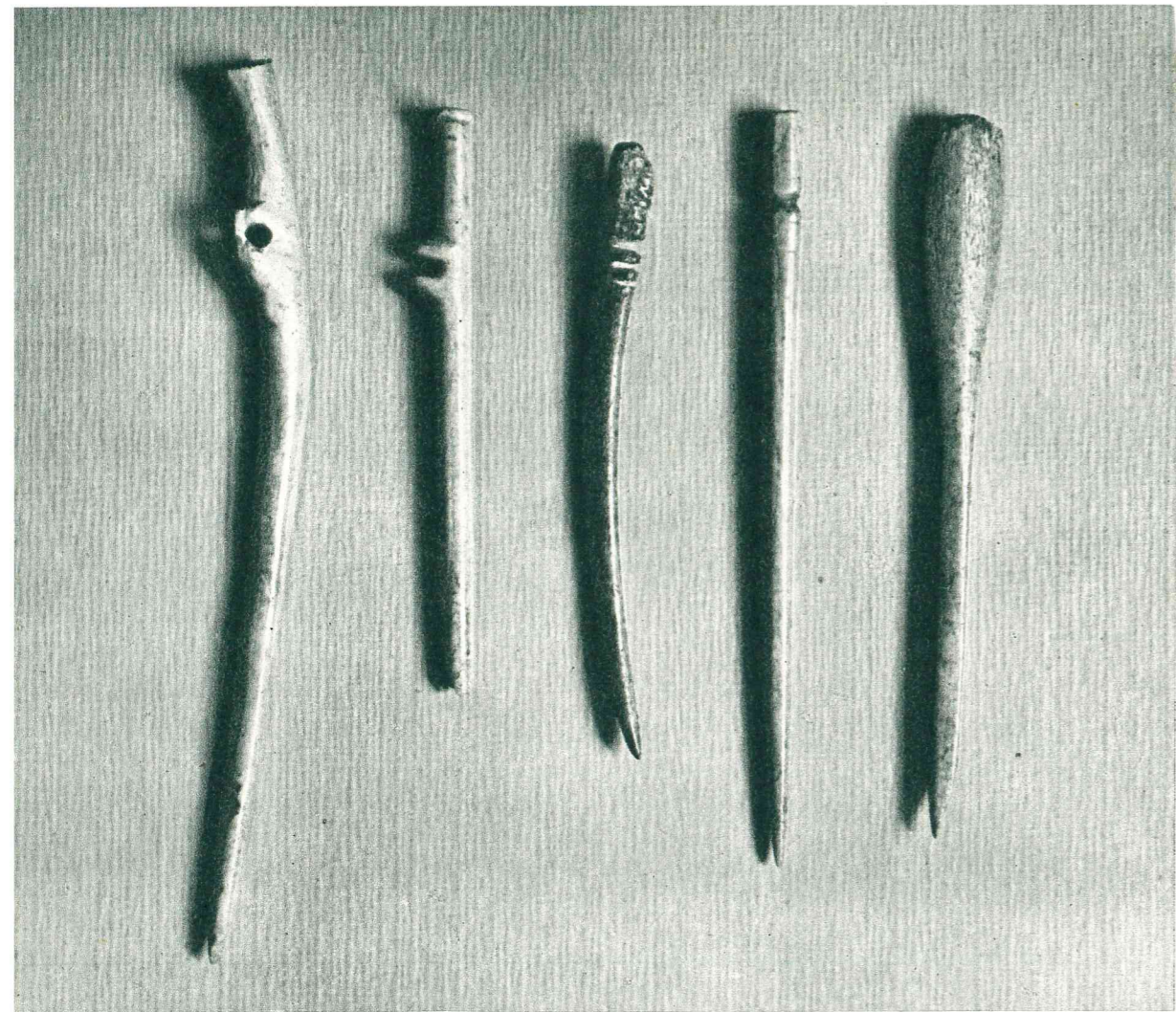

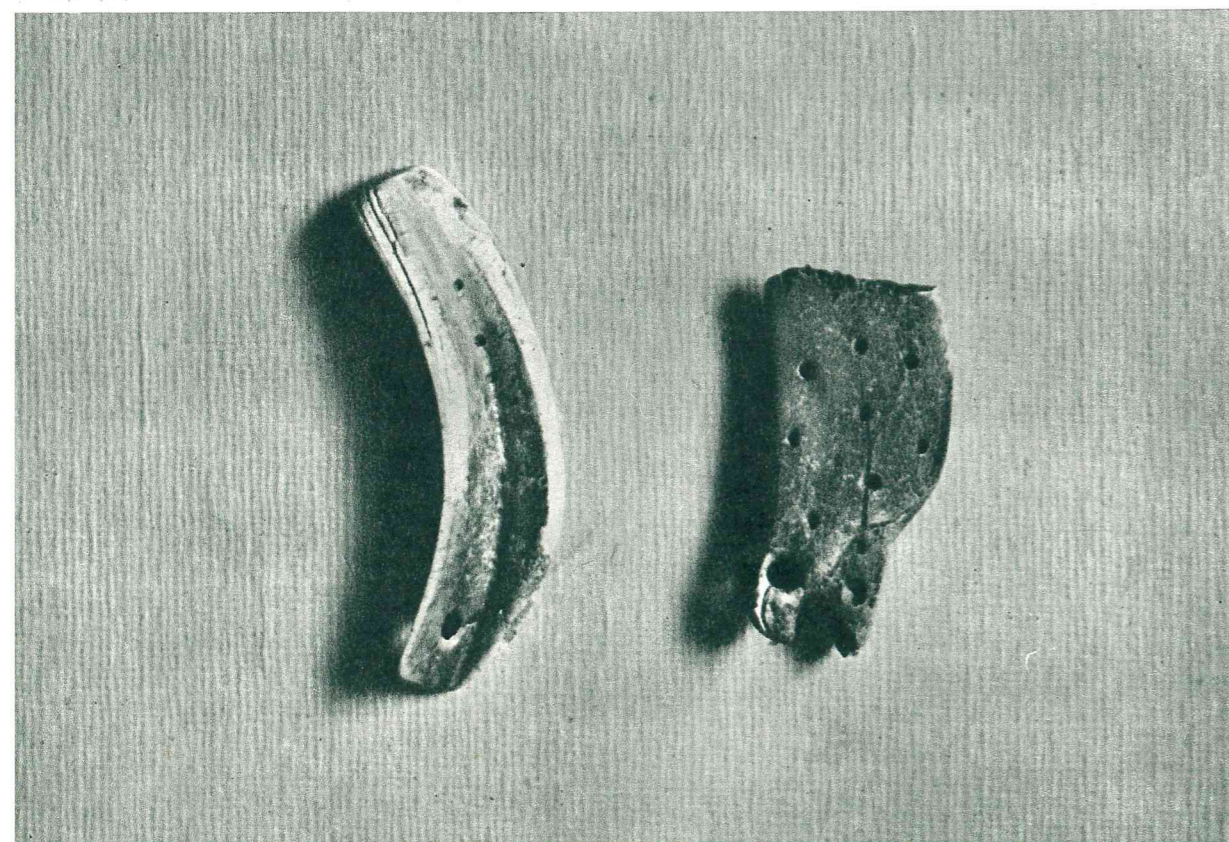
42

43, 44

46, 47, 48, 49

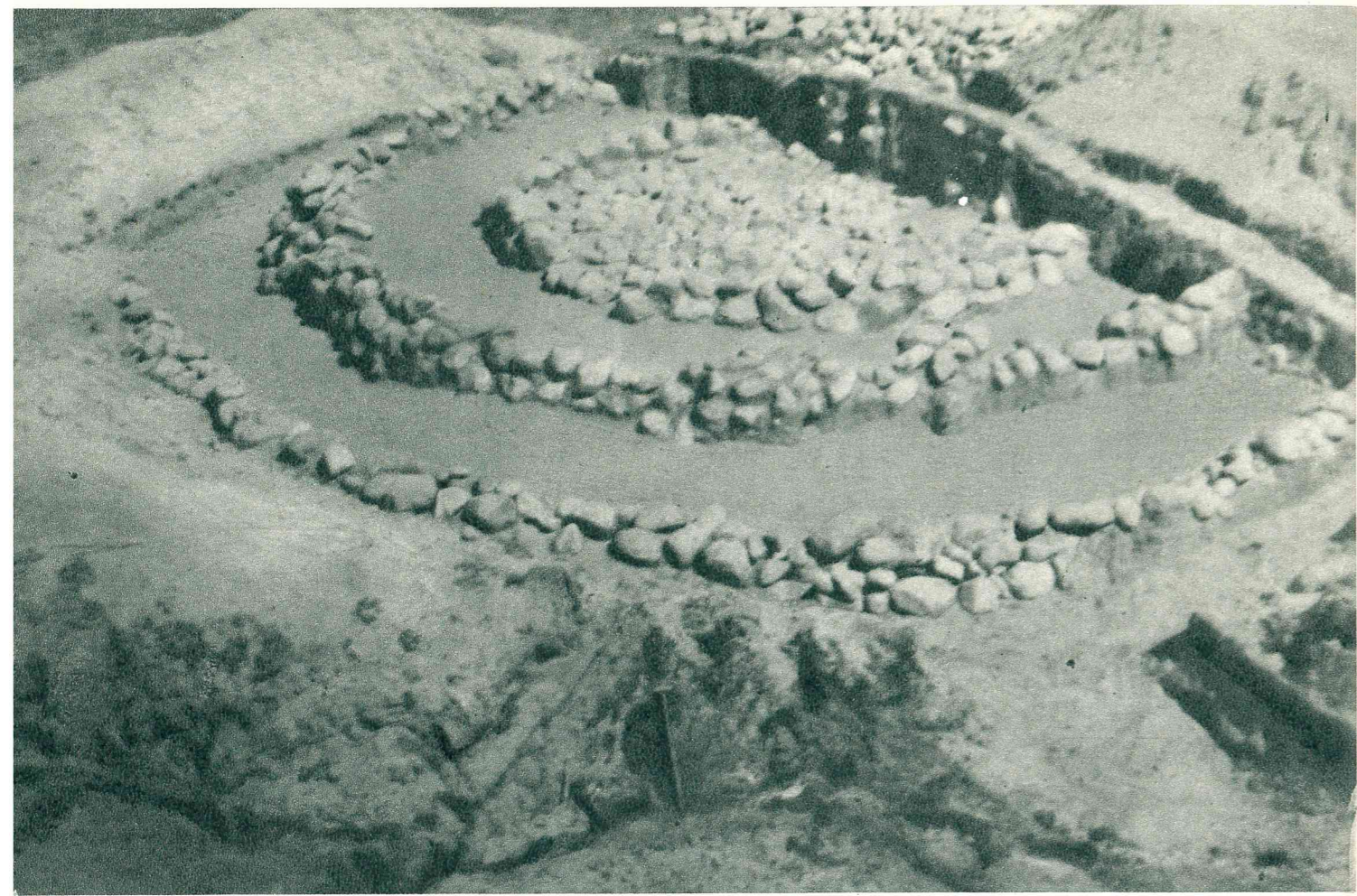
51

52, 53, 54

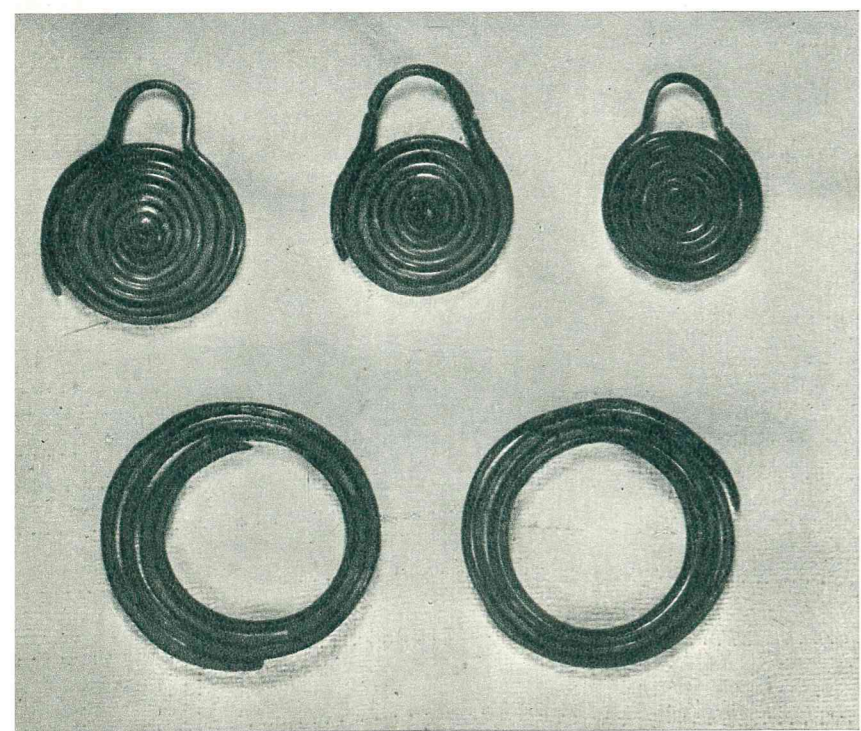
55, 56

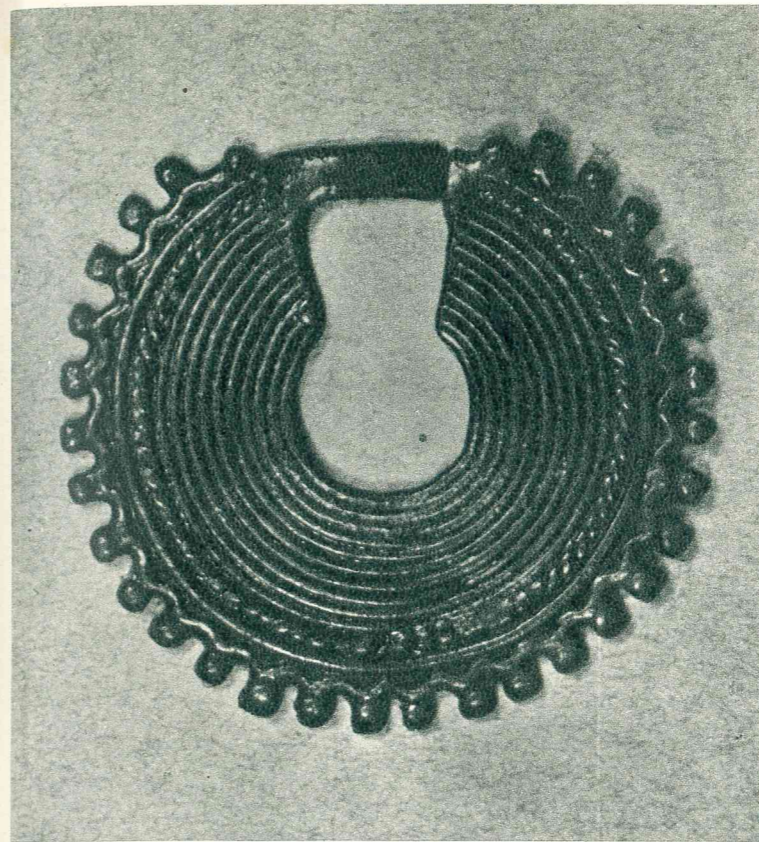
I-IV М. Е. АМՉԻԱԻ

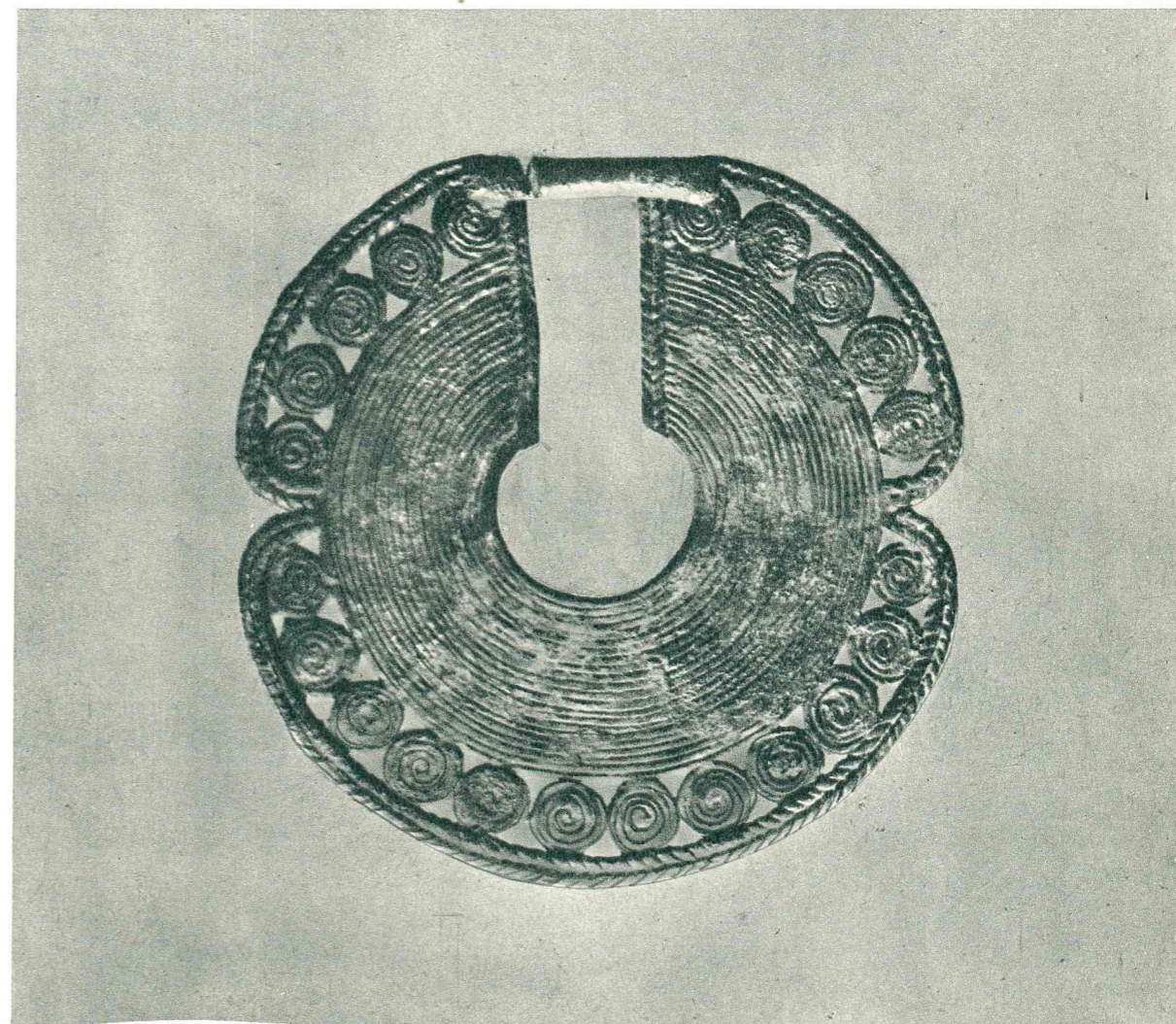
I-IV СТОЛЕТІЕ Н. Э.

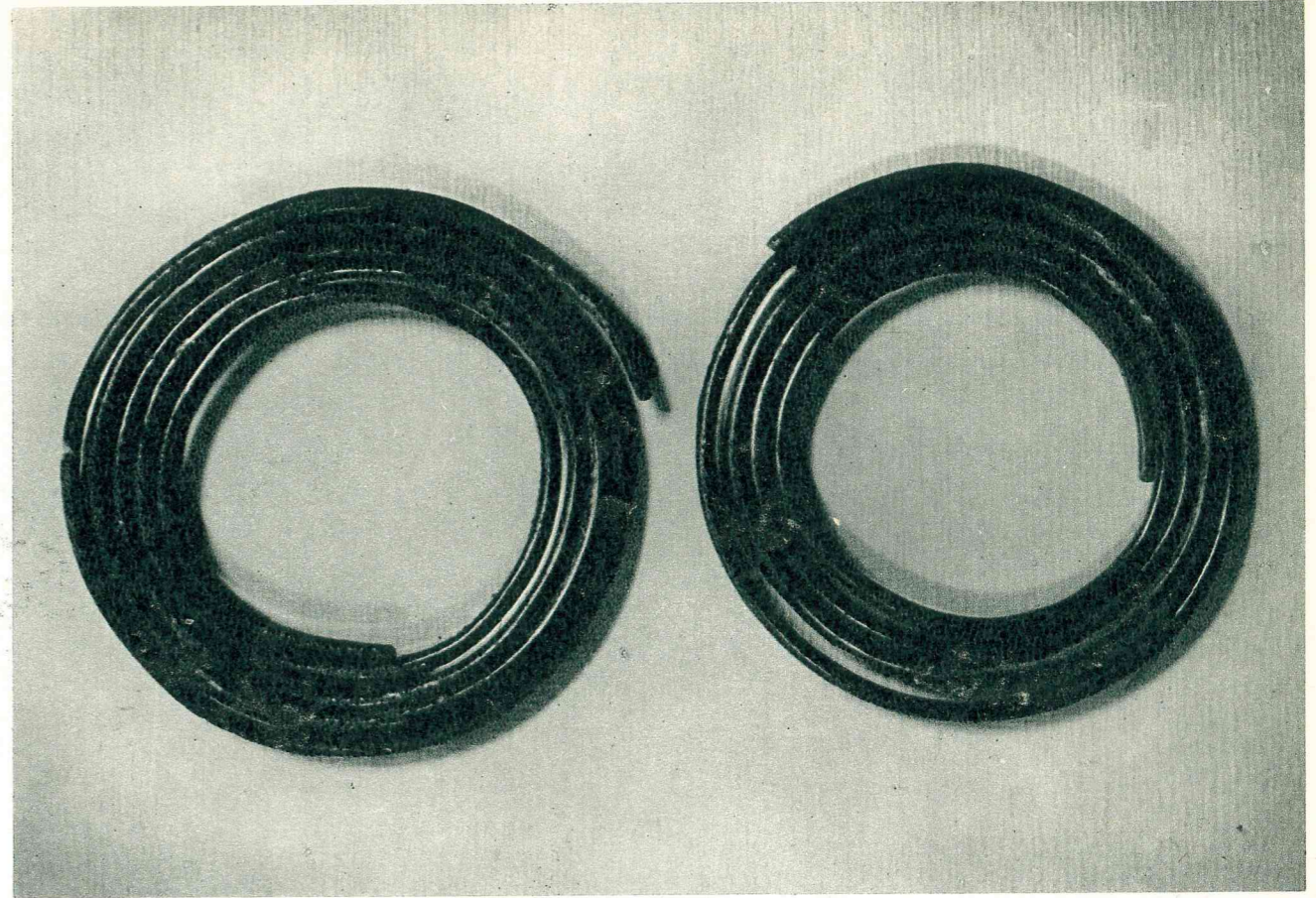

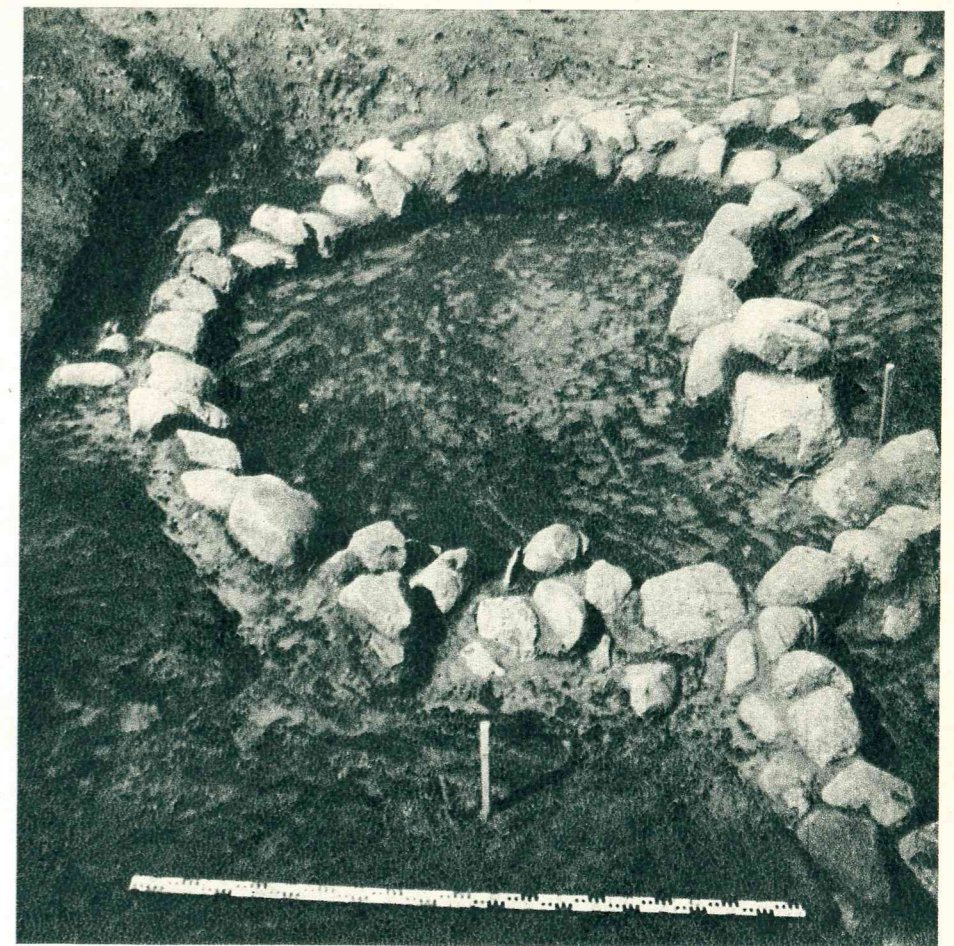

62

63

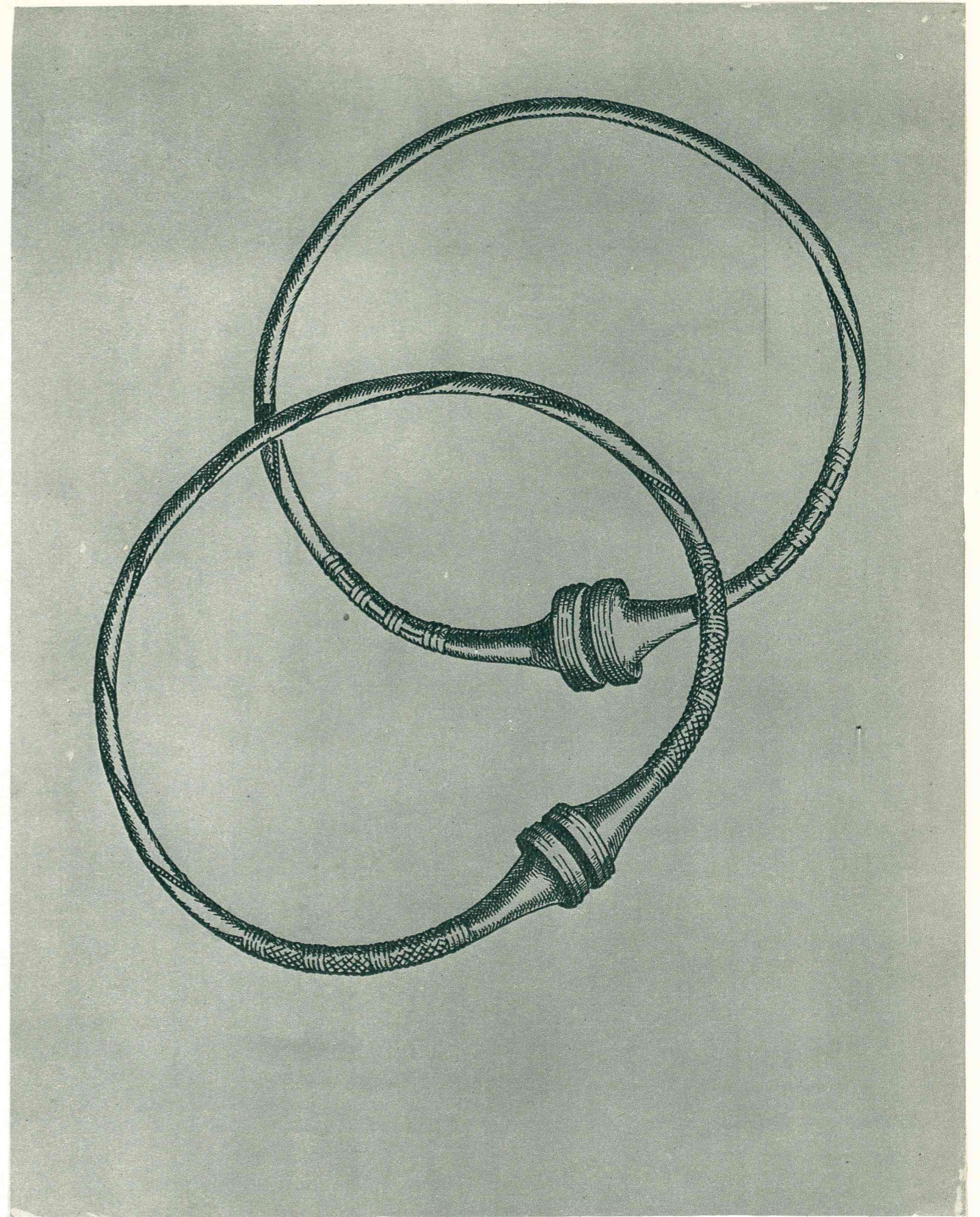
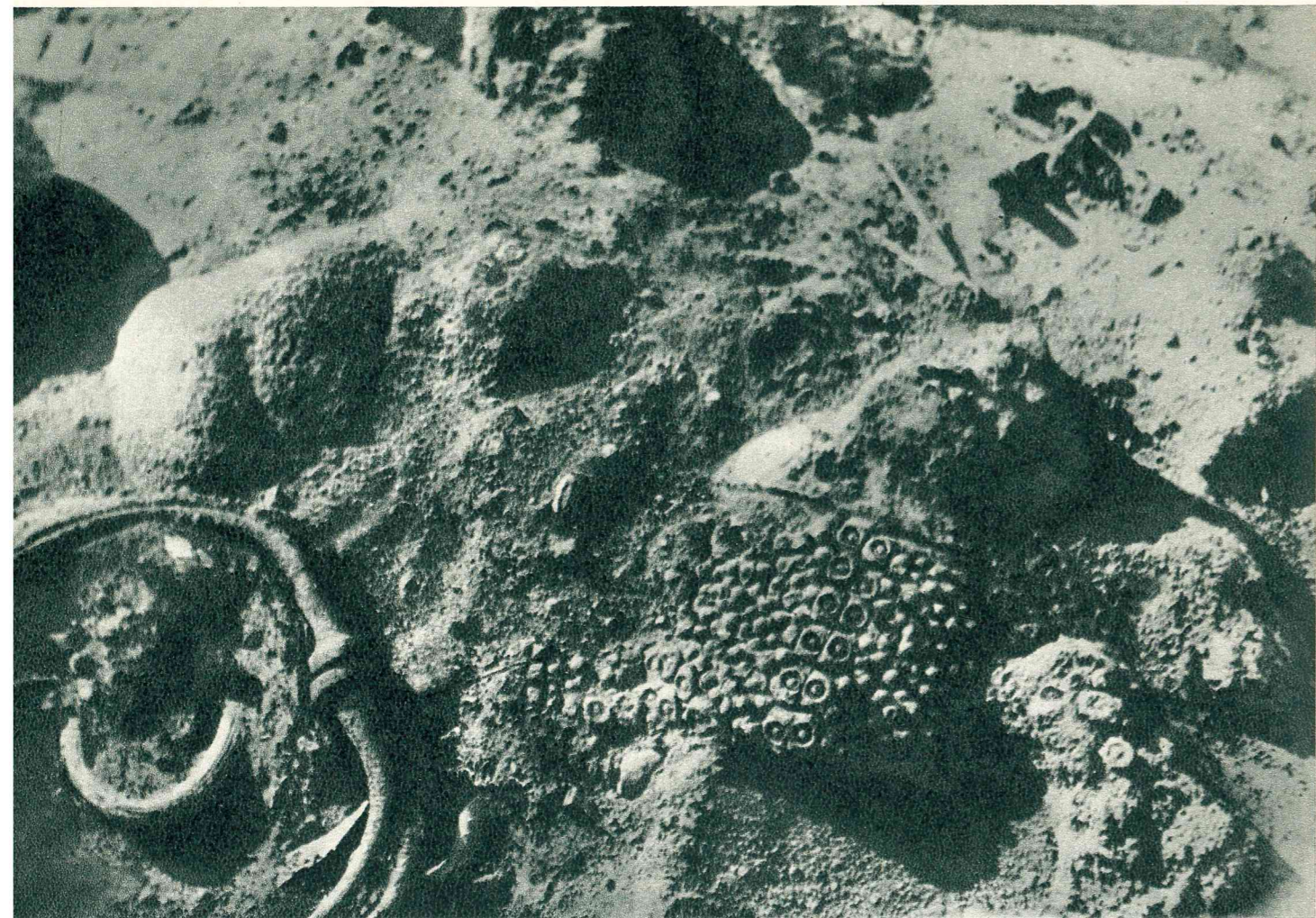

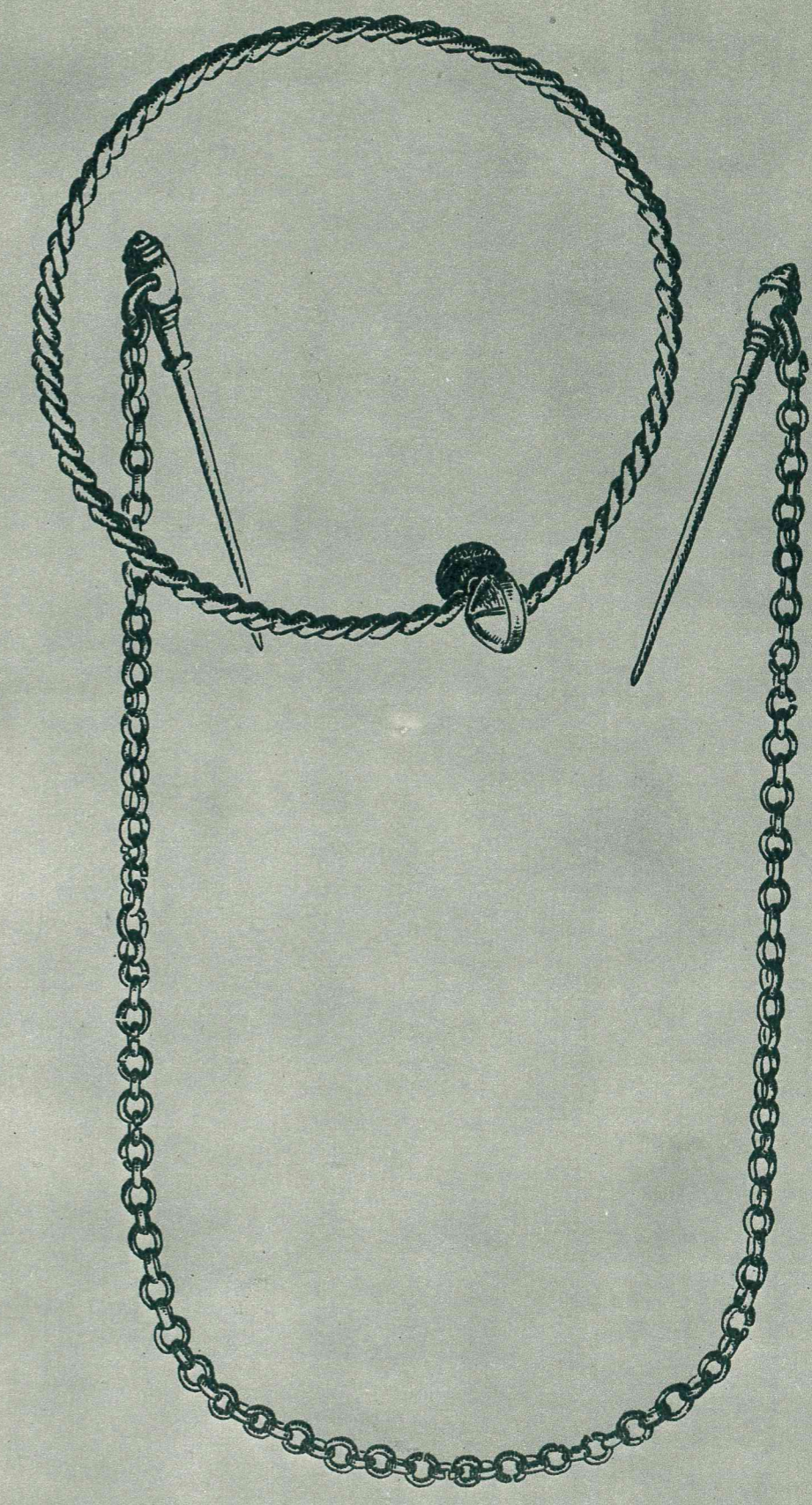
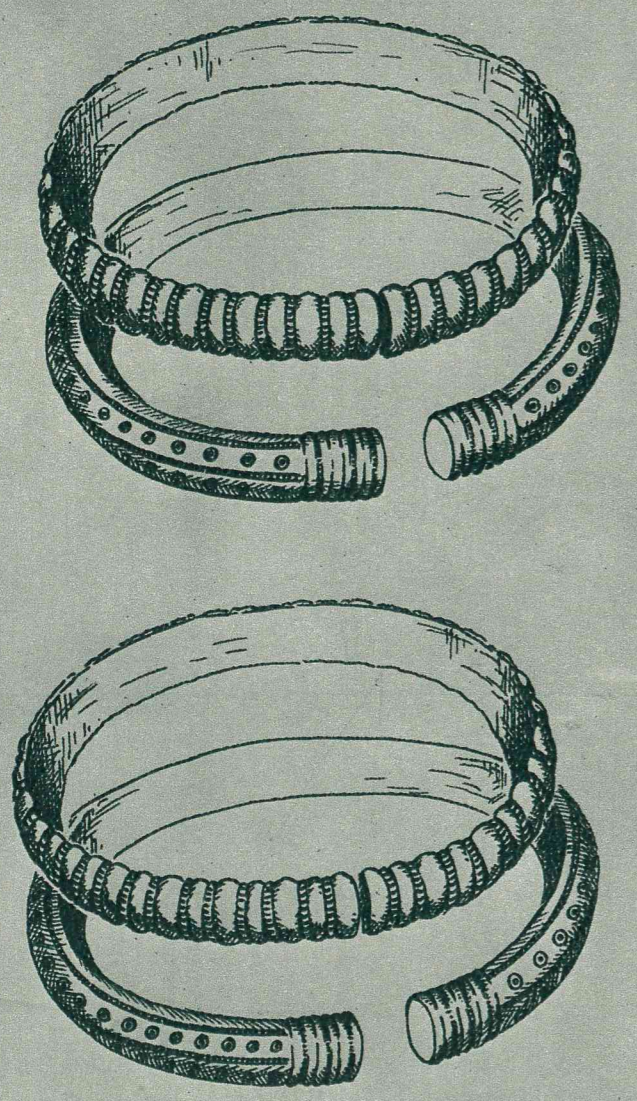

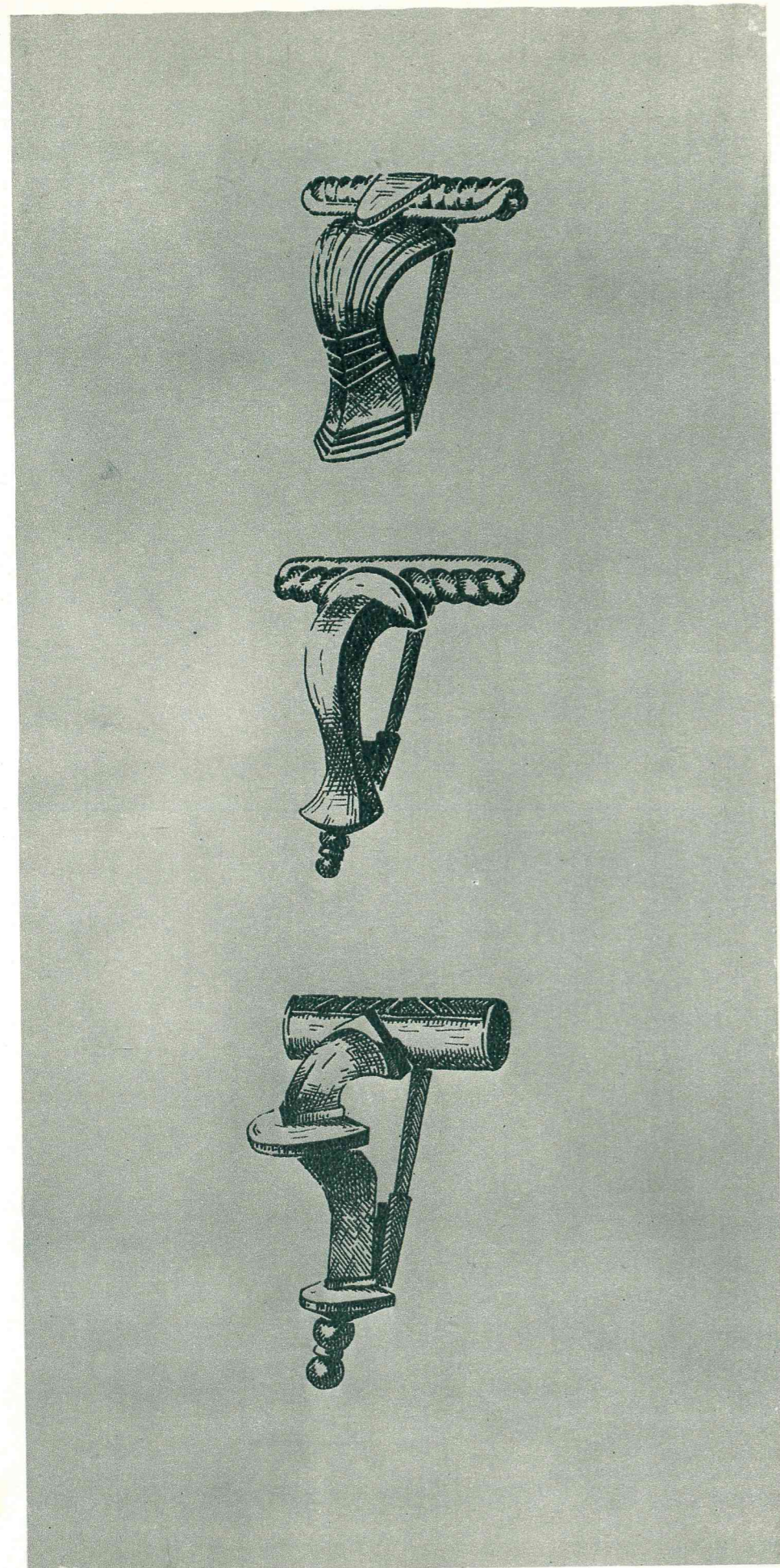
69

70

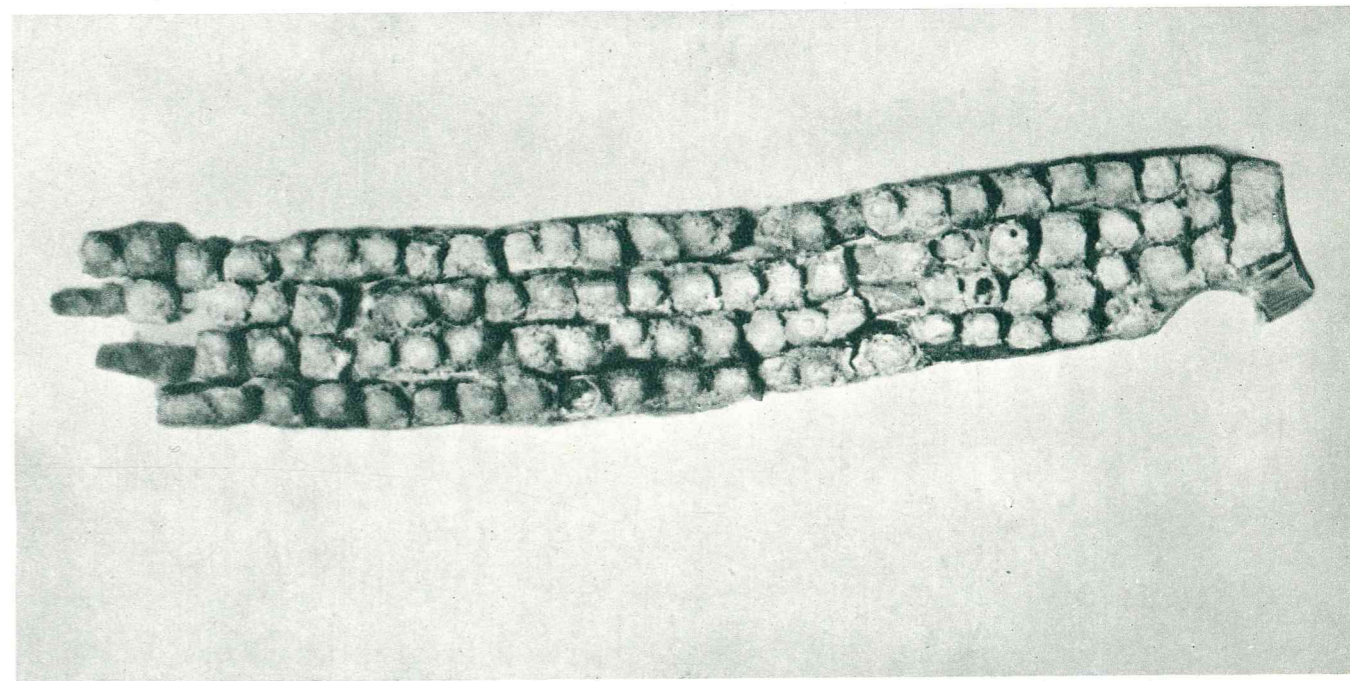
78, 79, 80

81

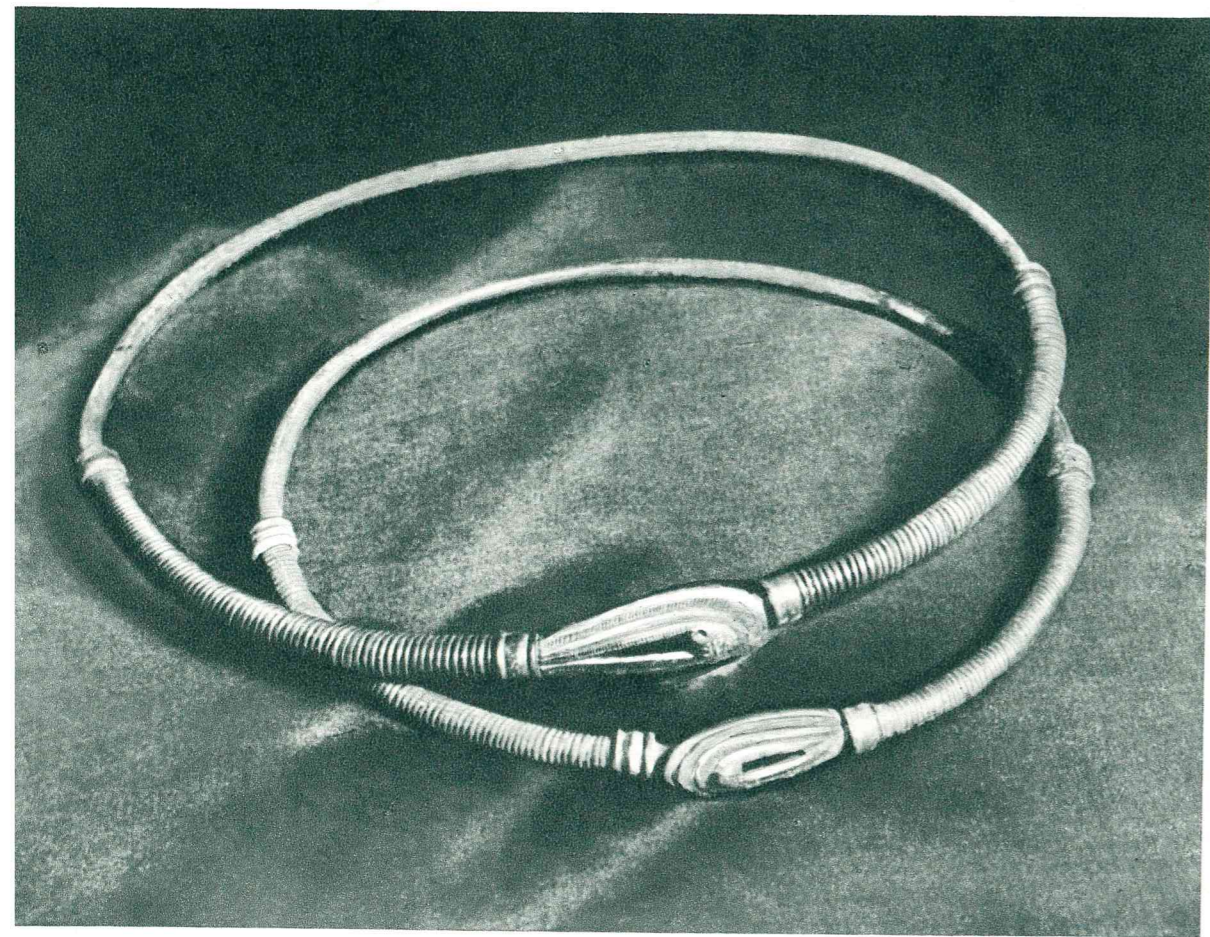

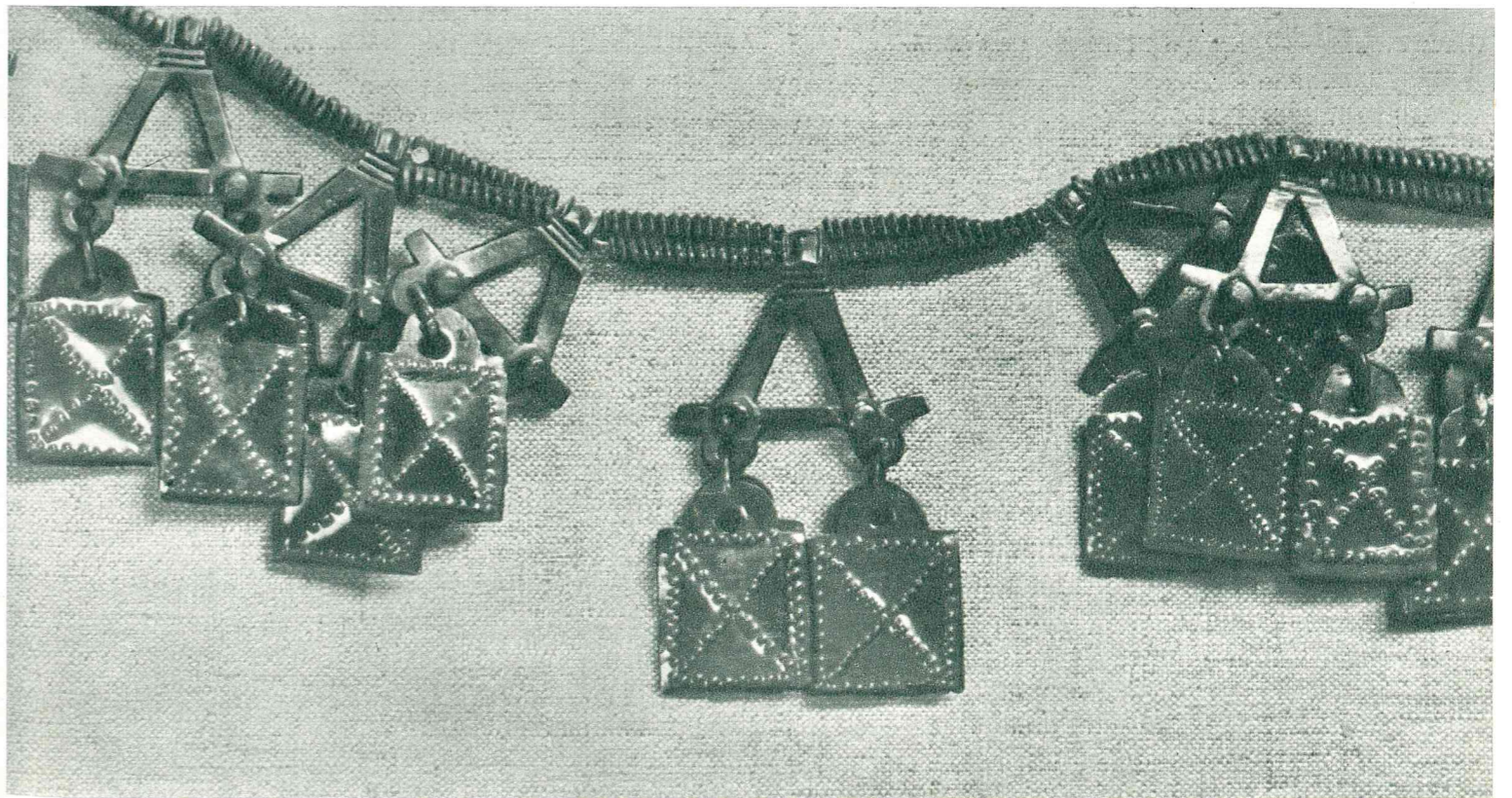
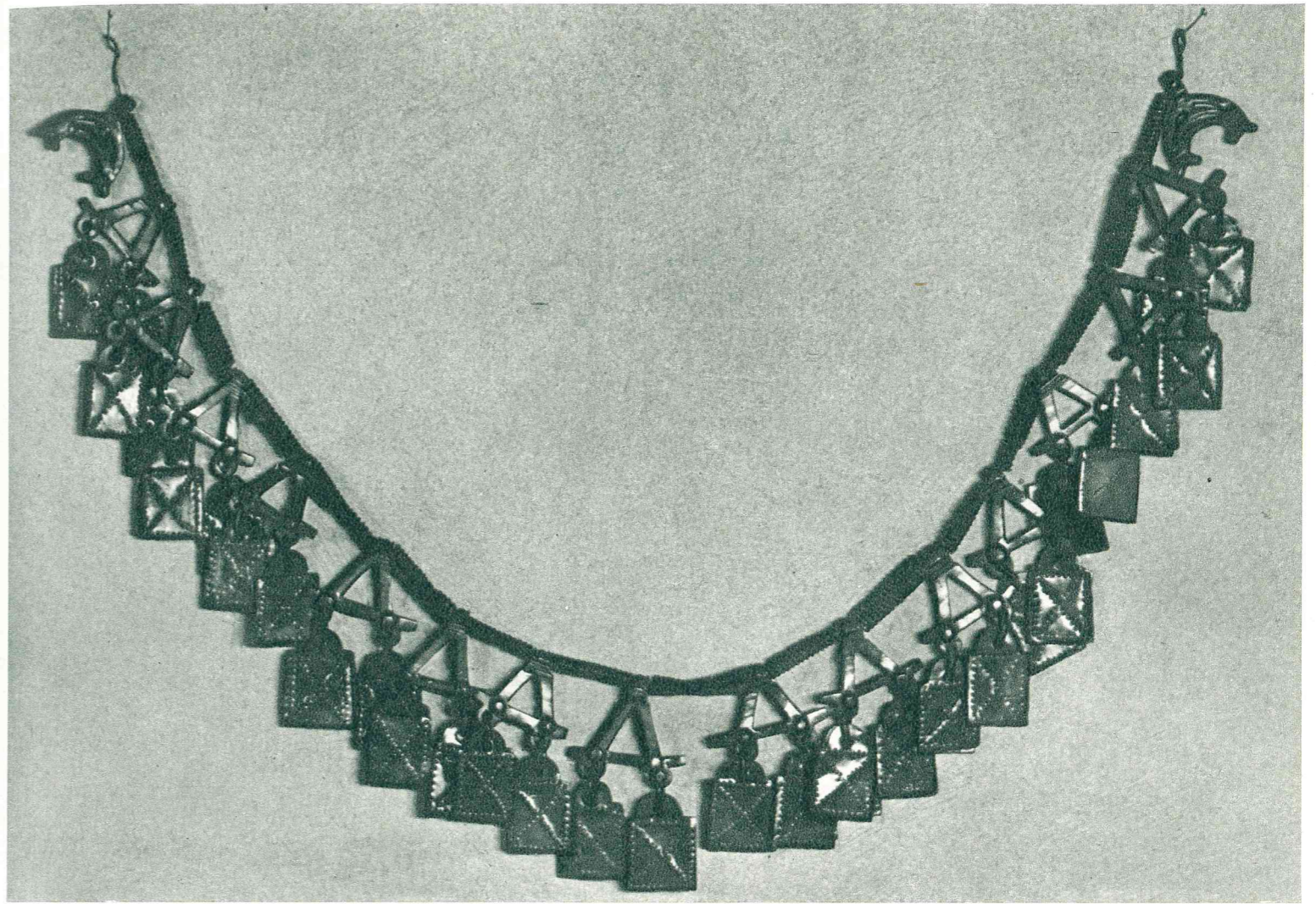
82

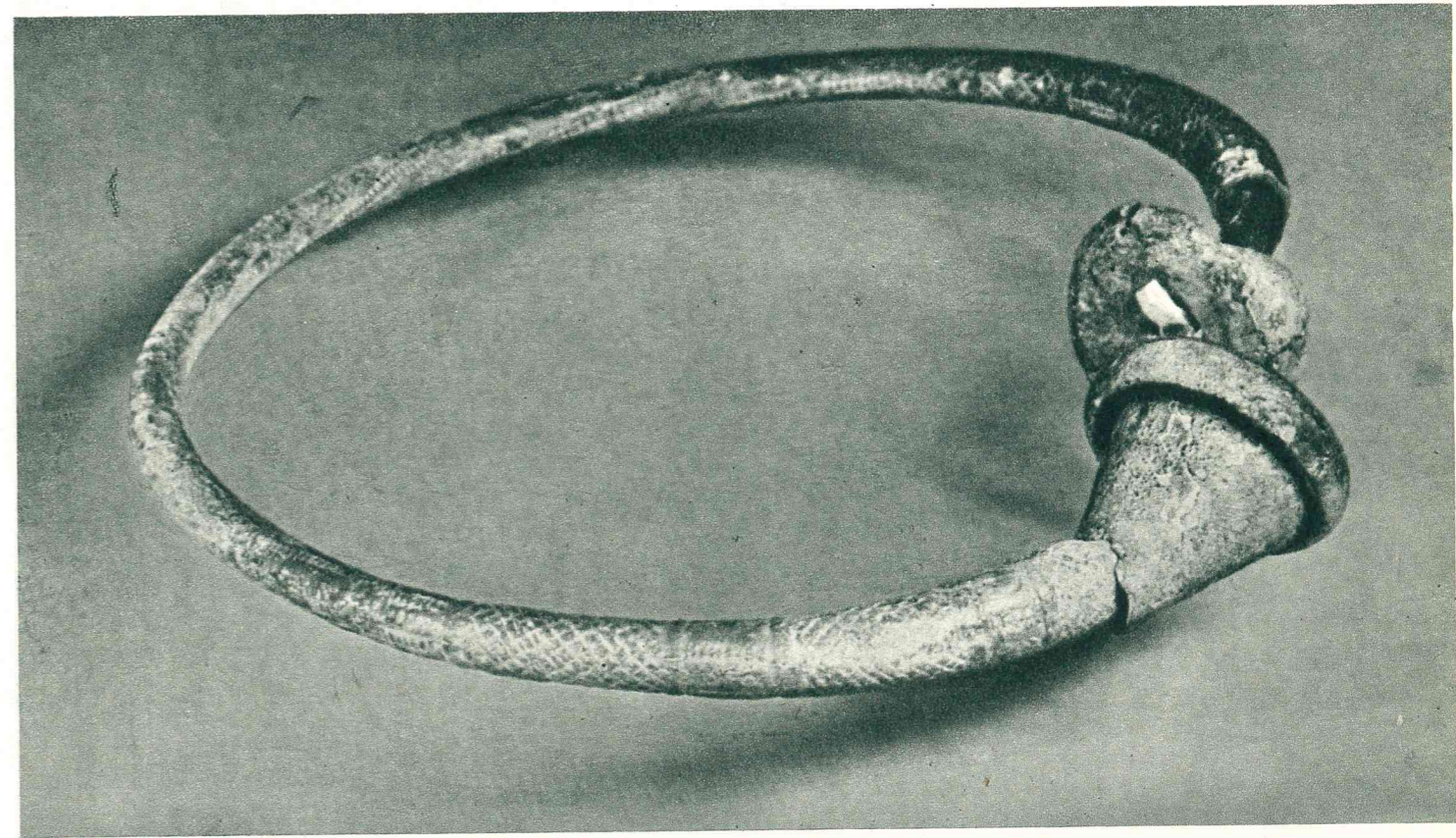
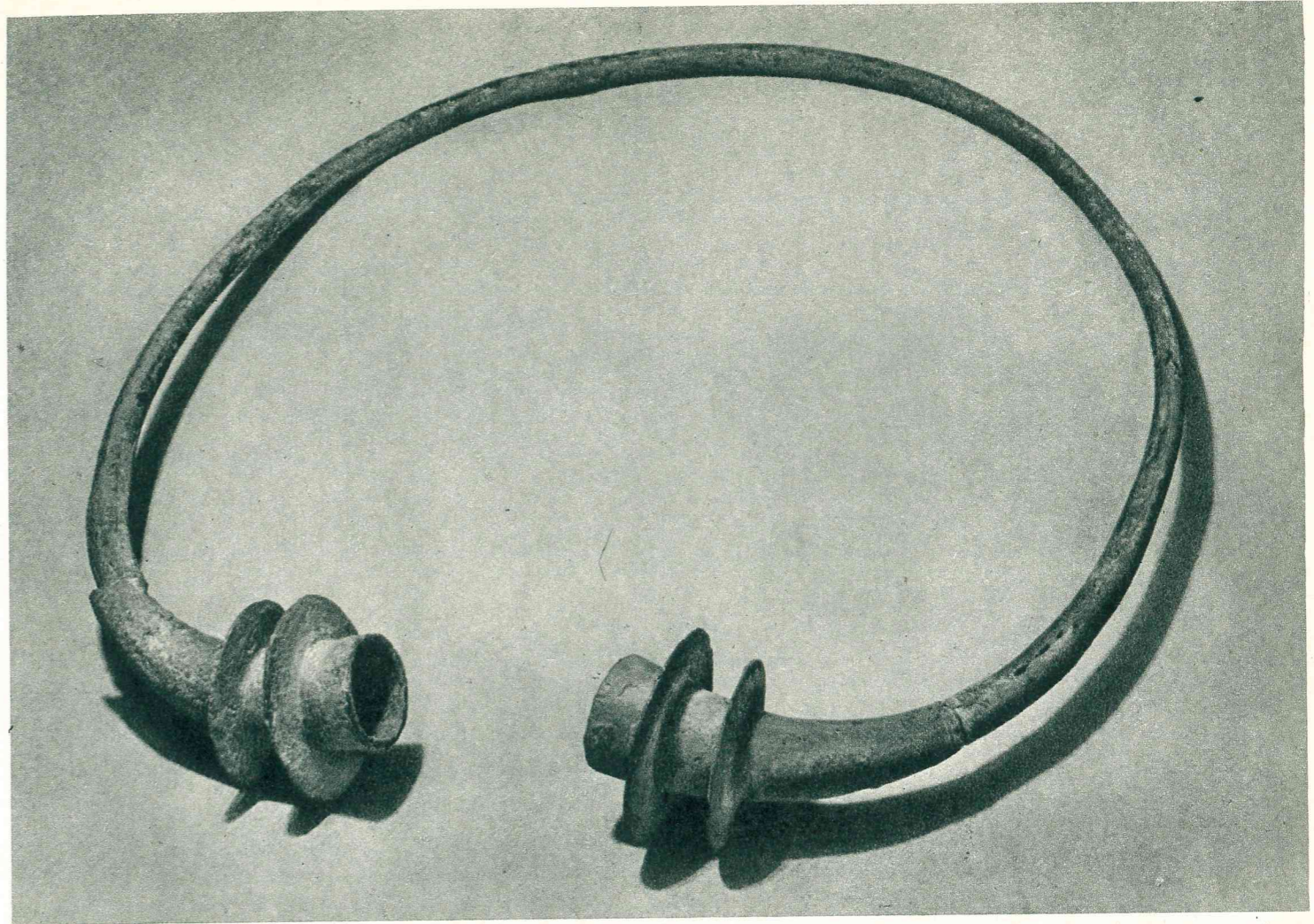
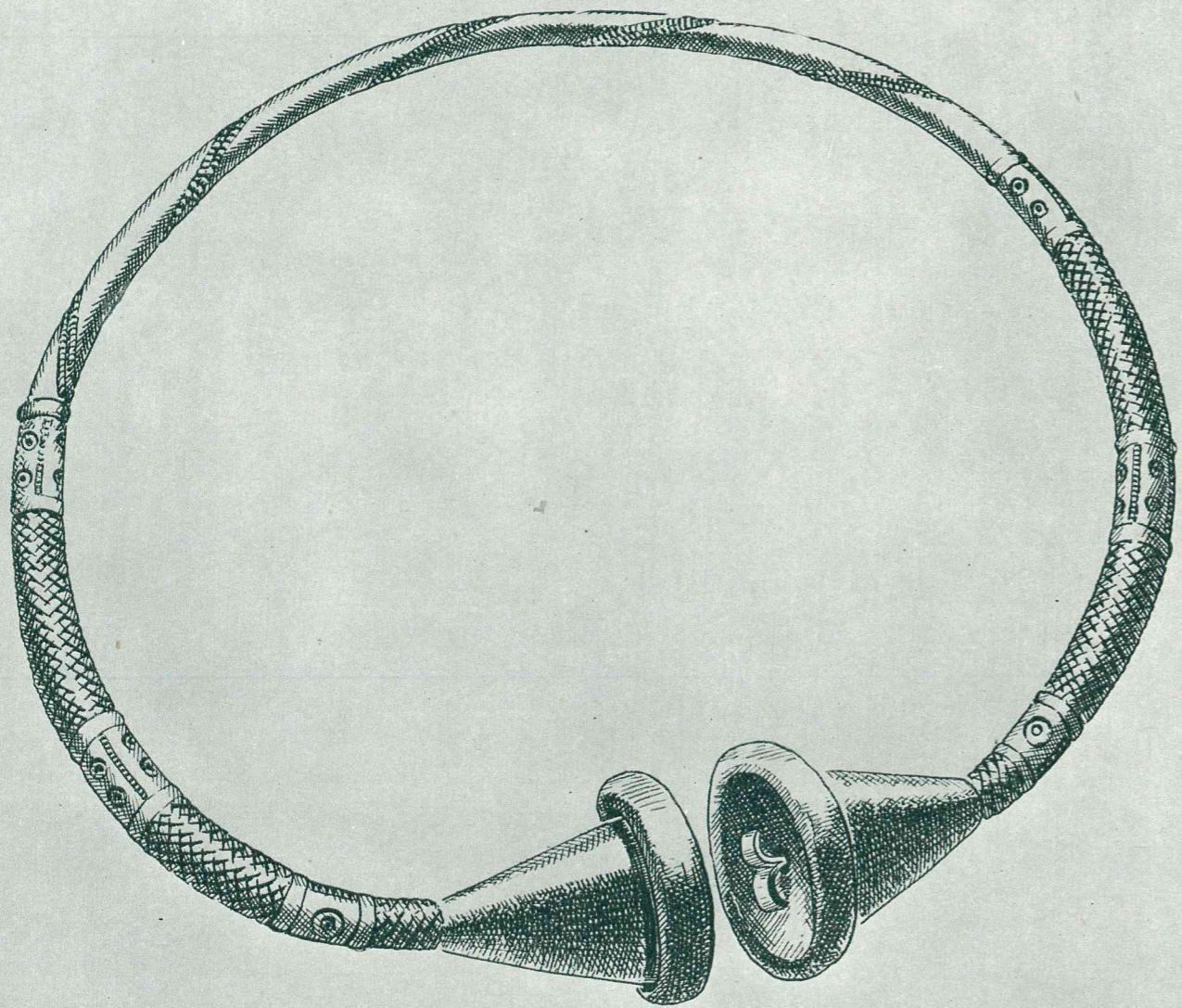

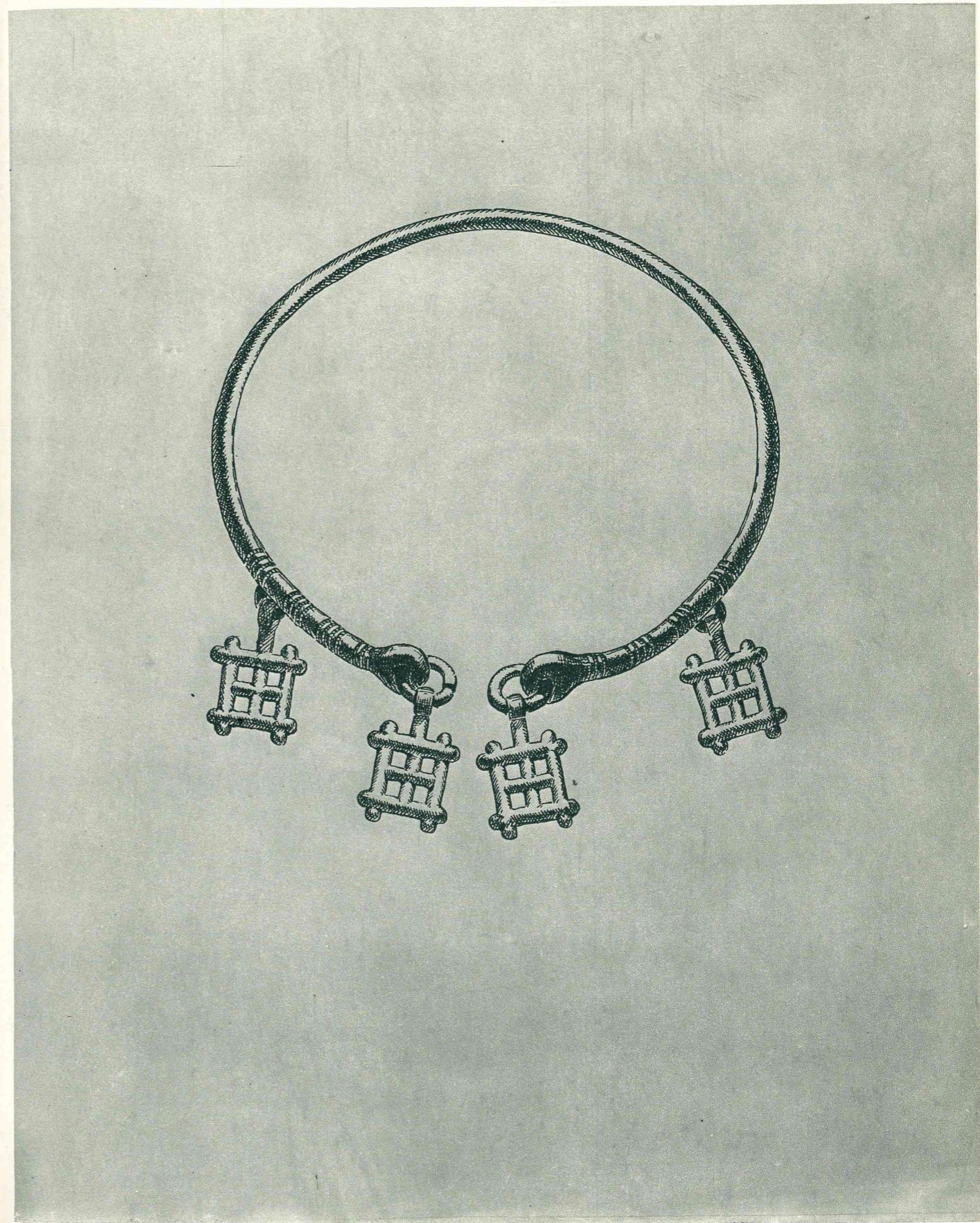
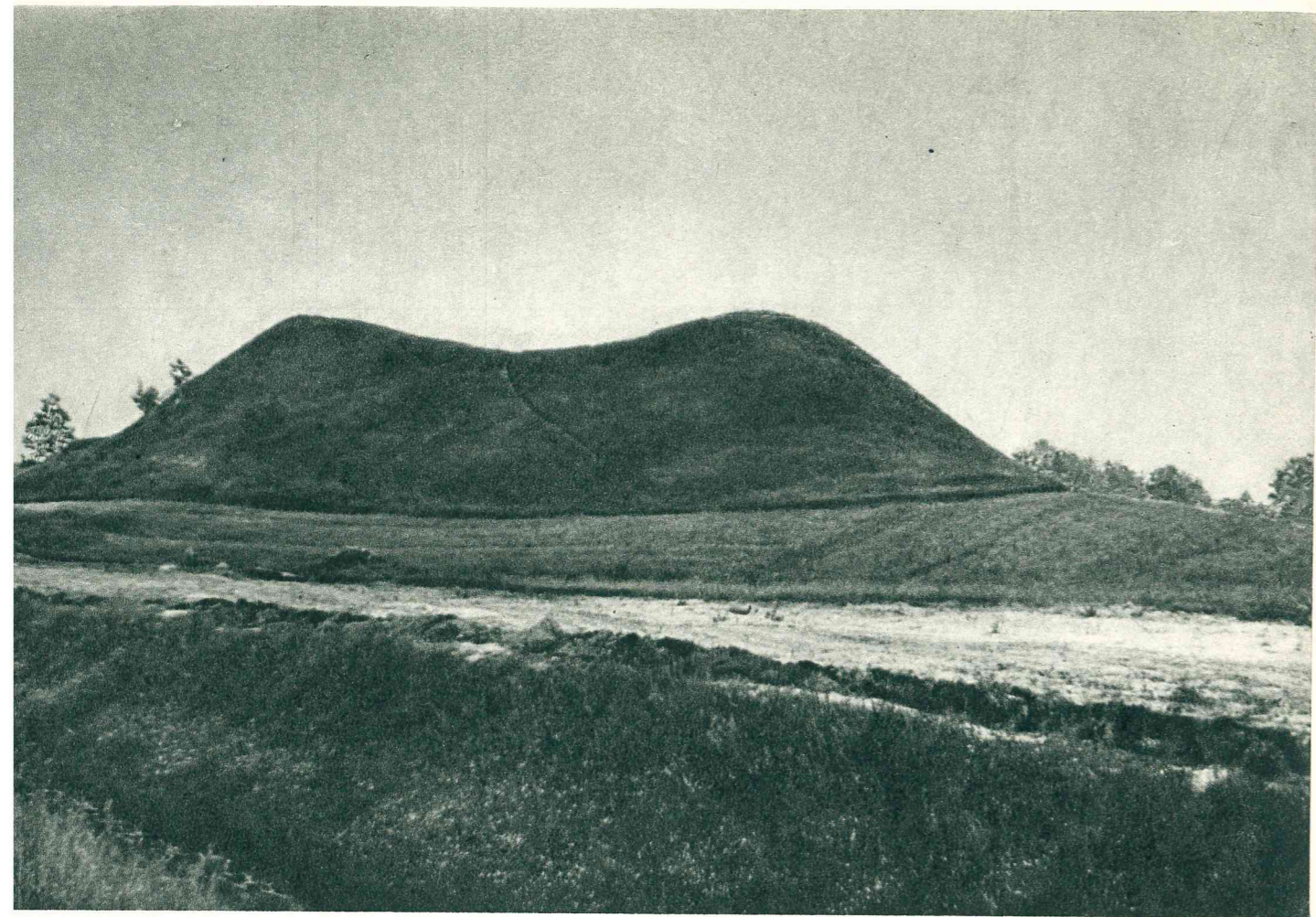
83

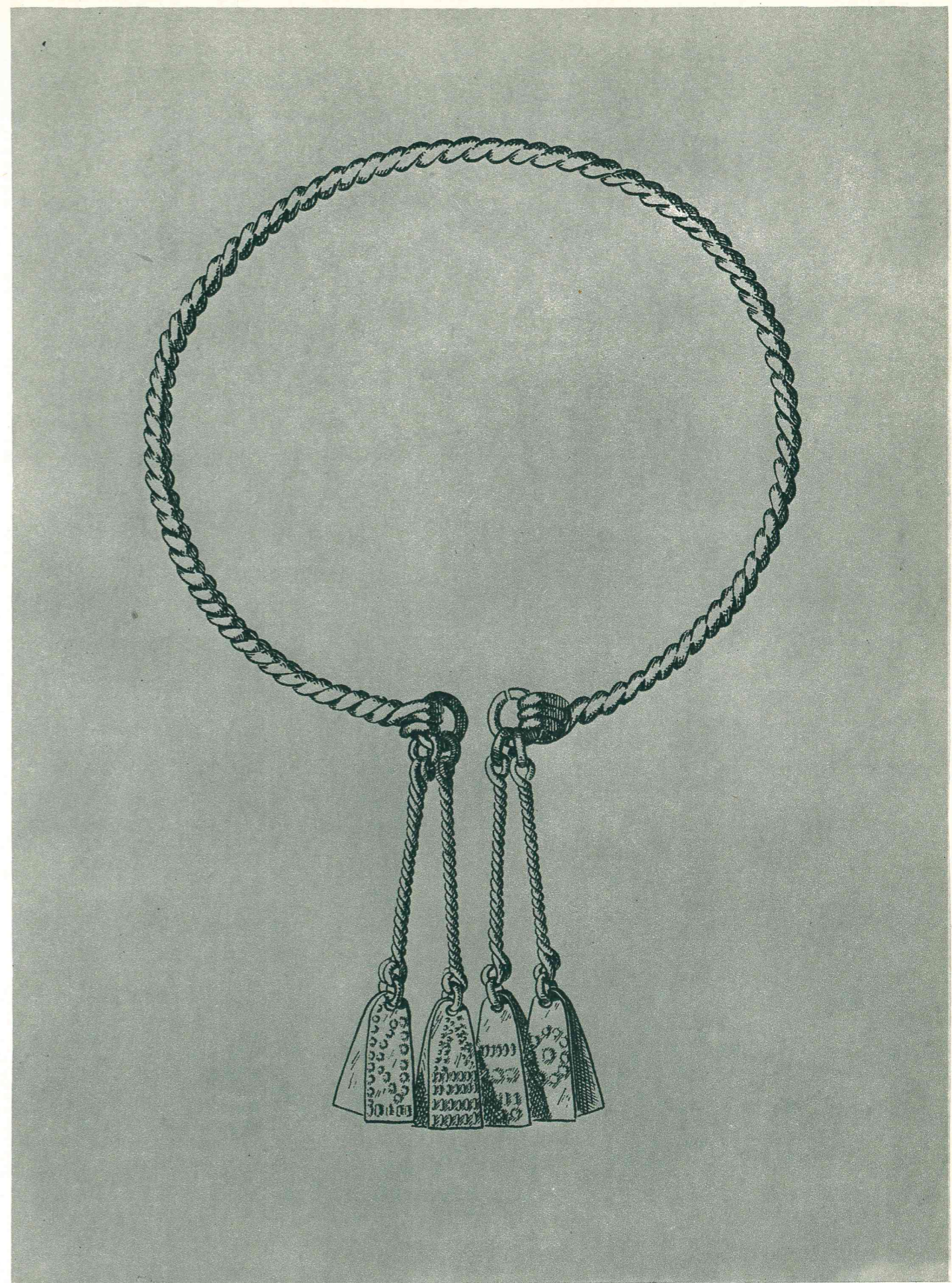
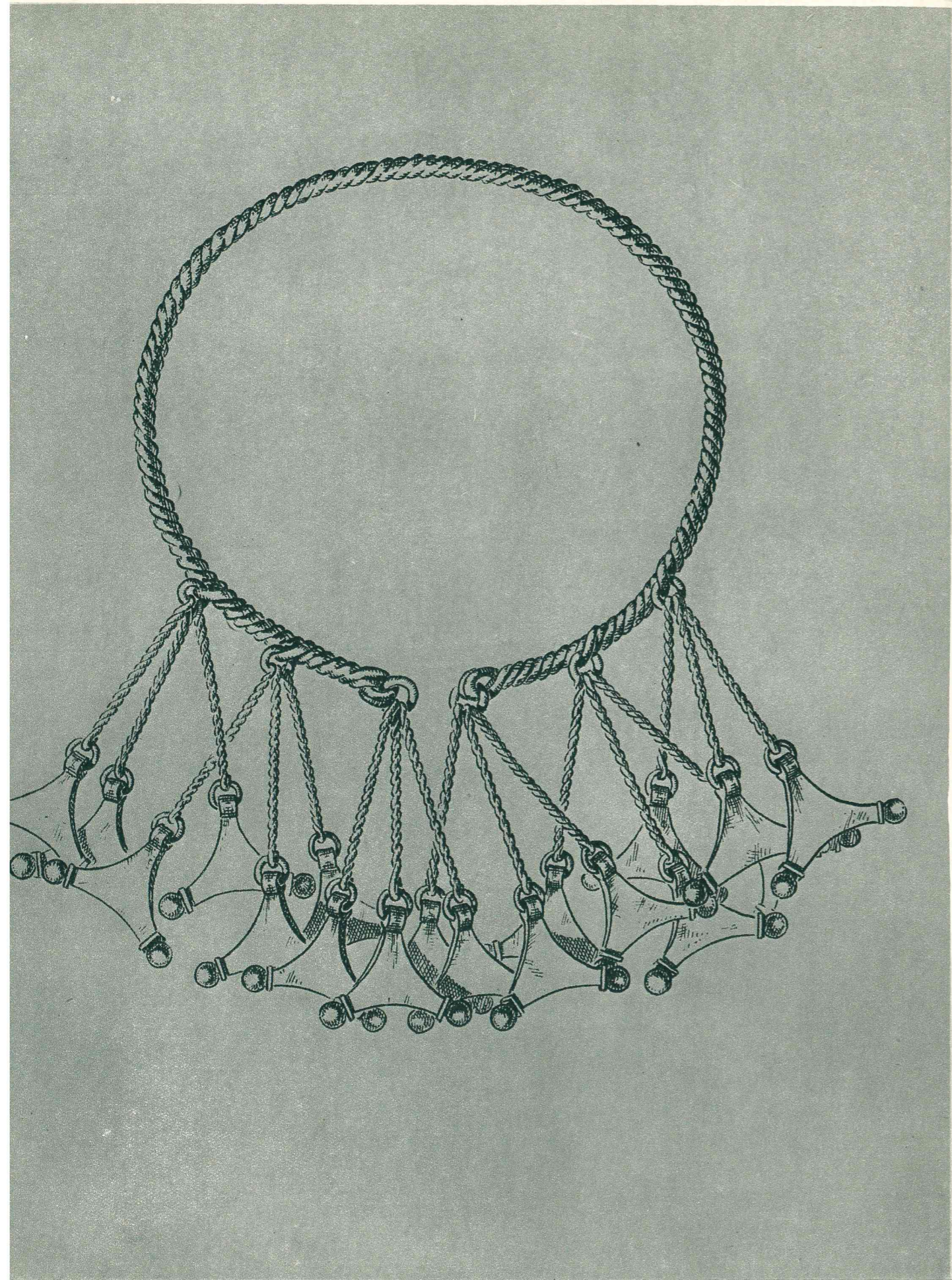

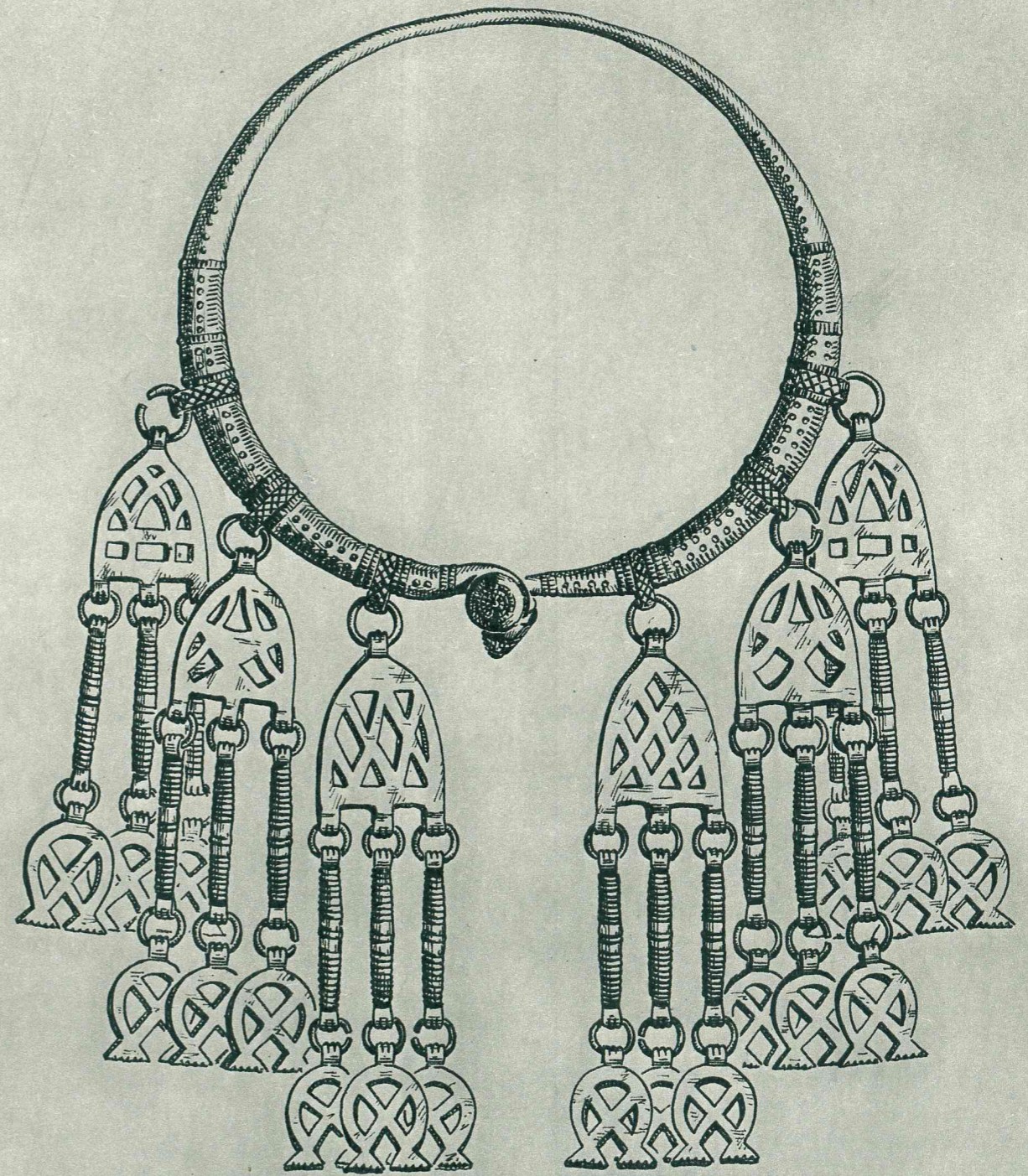
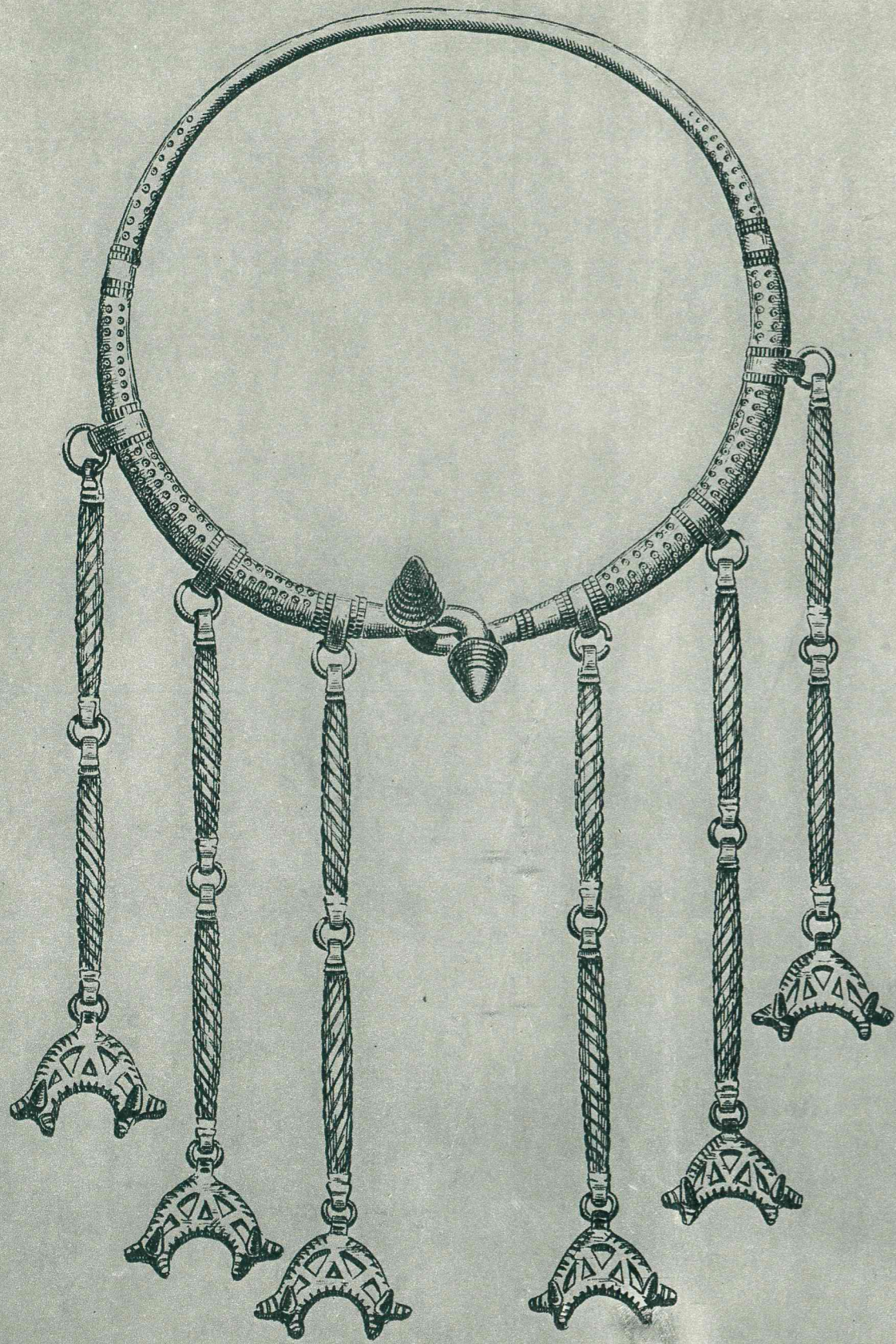

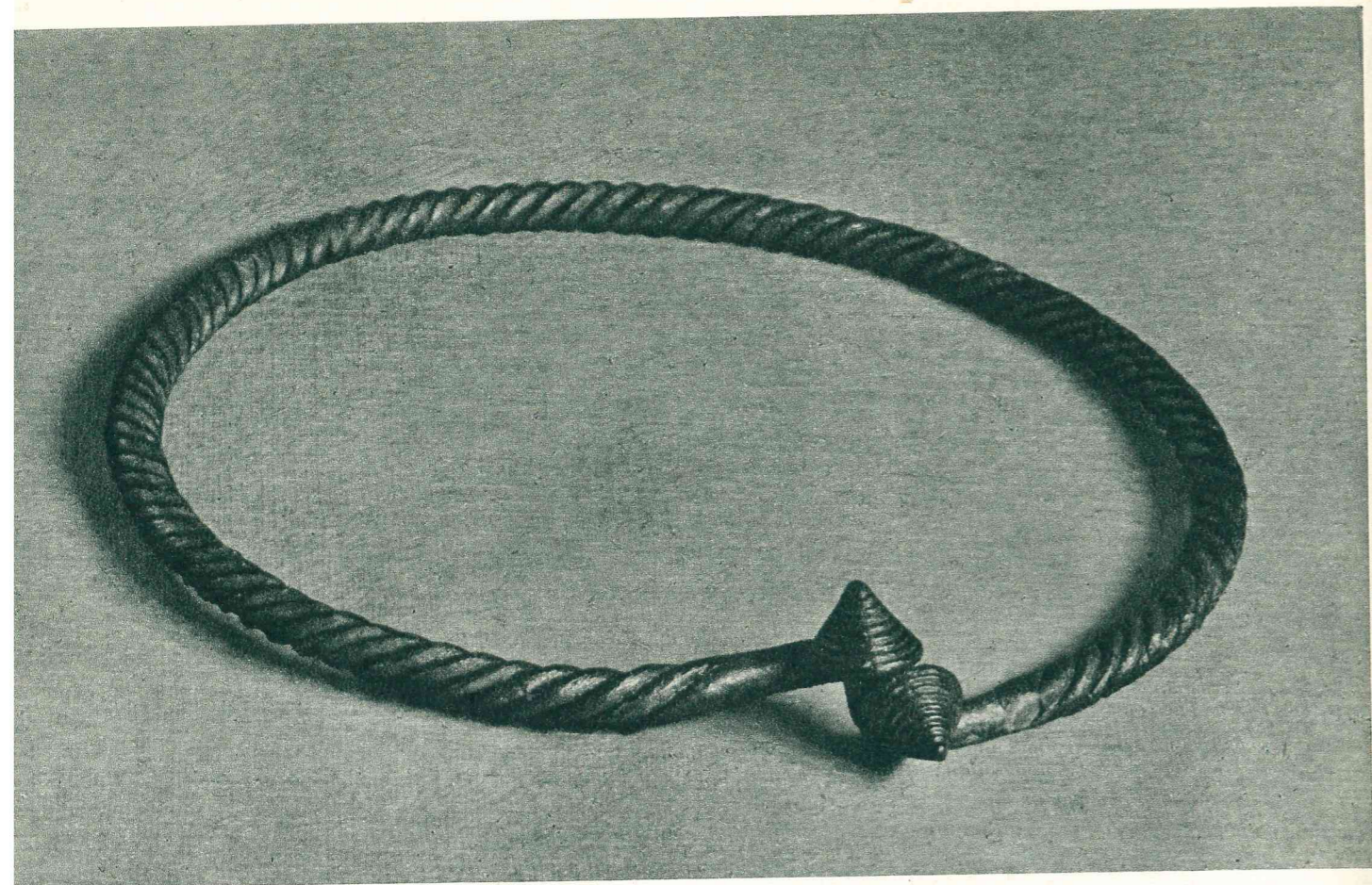

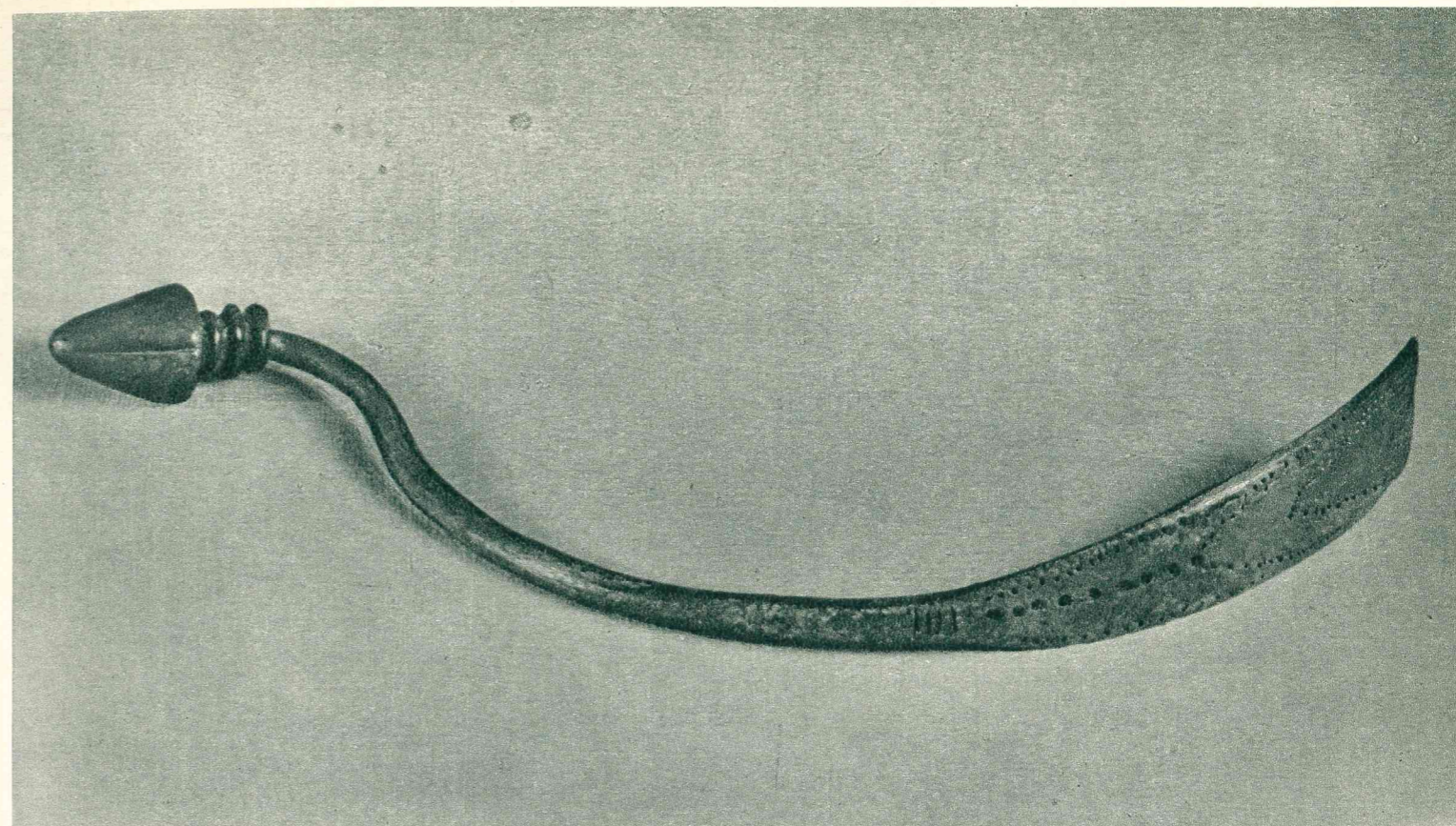

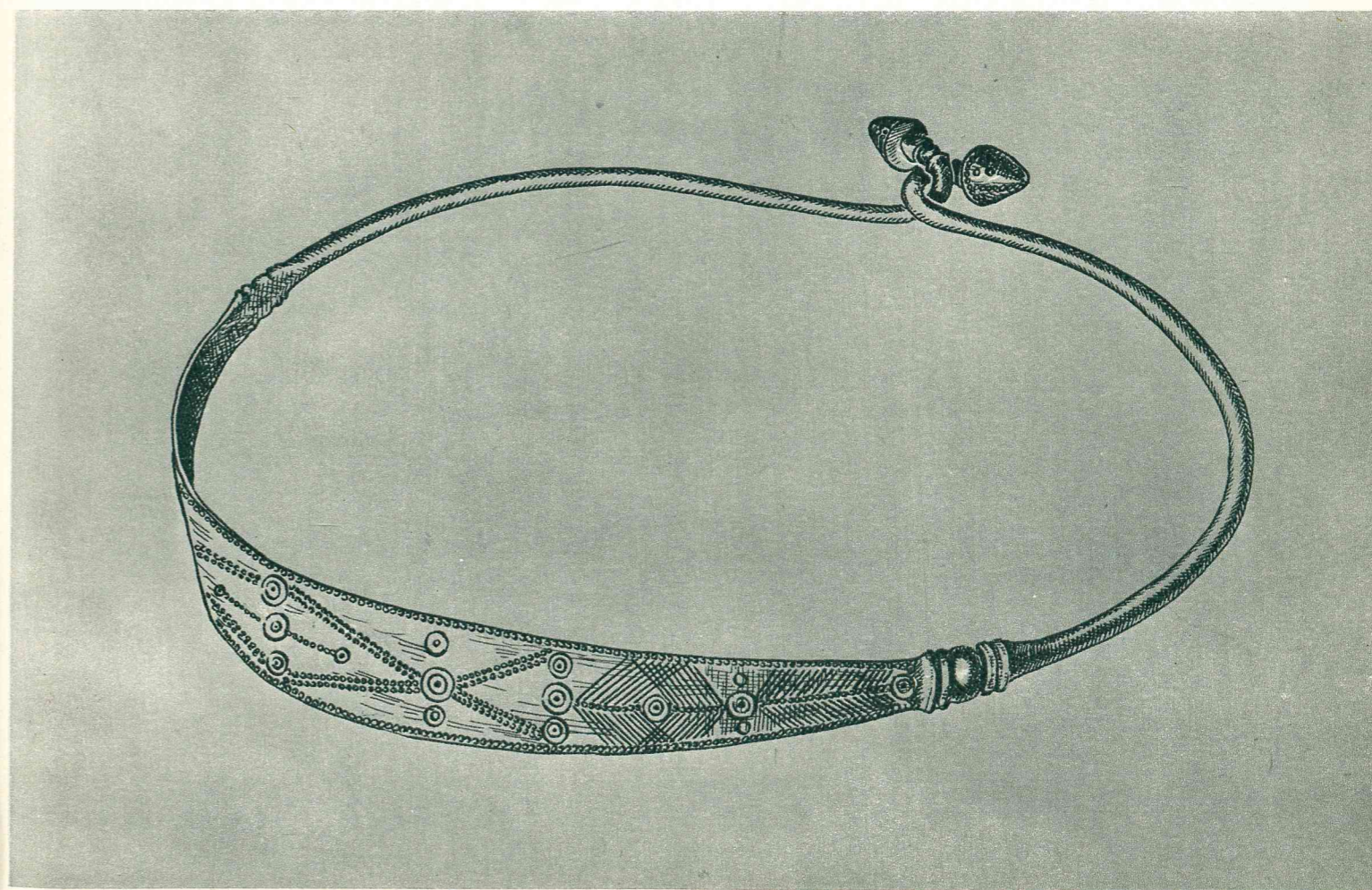

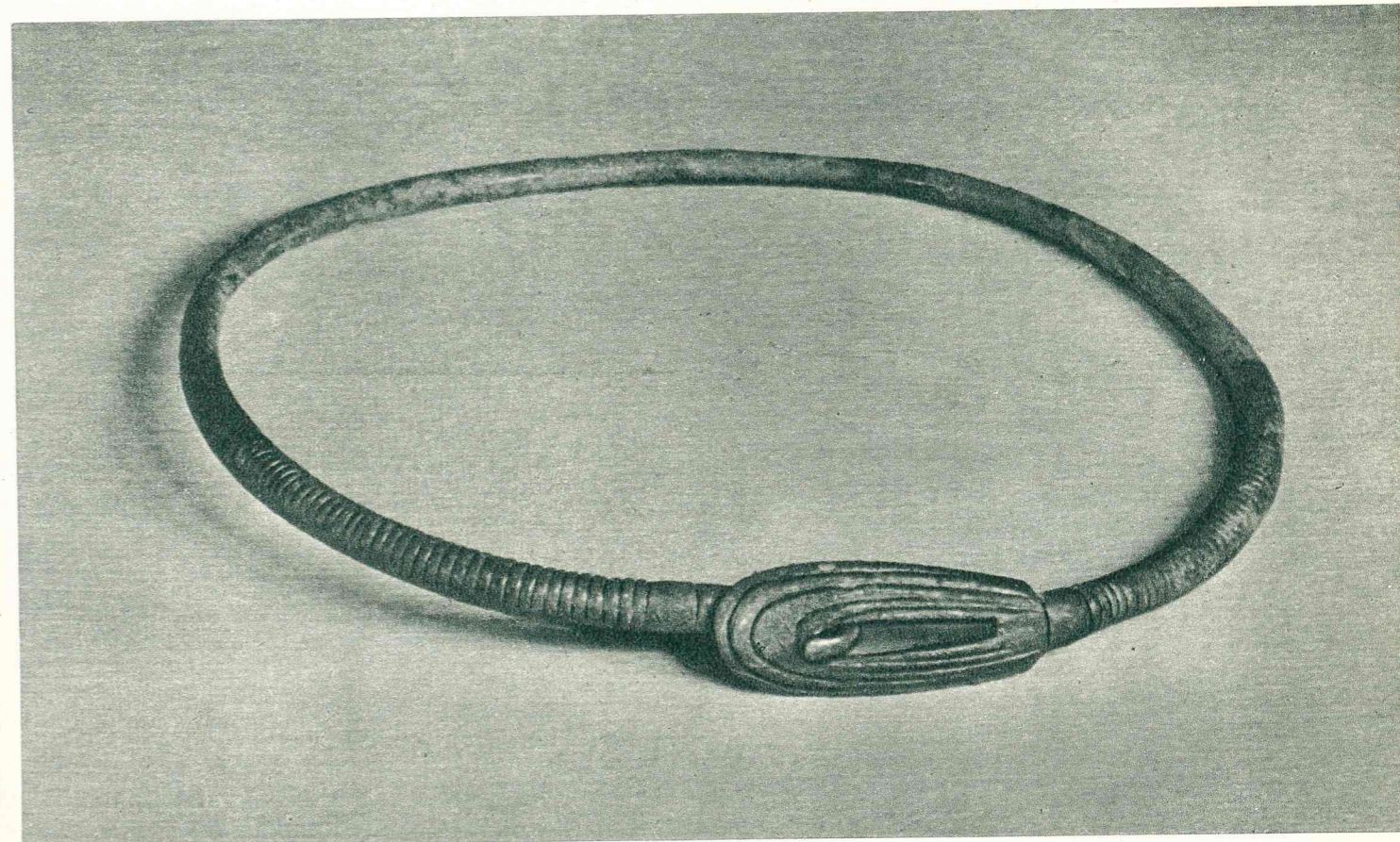
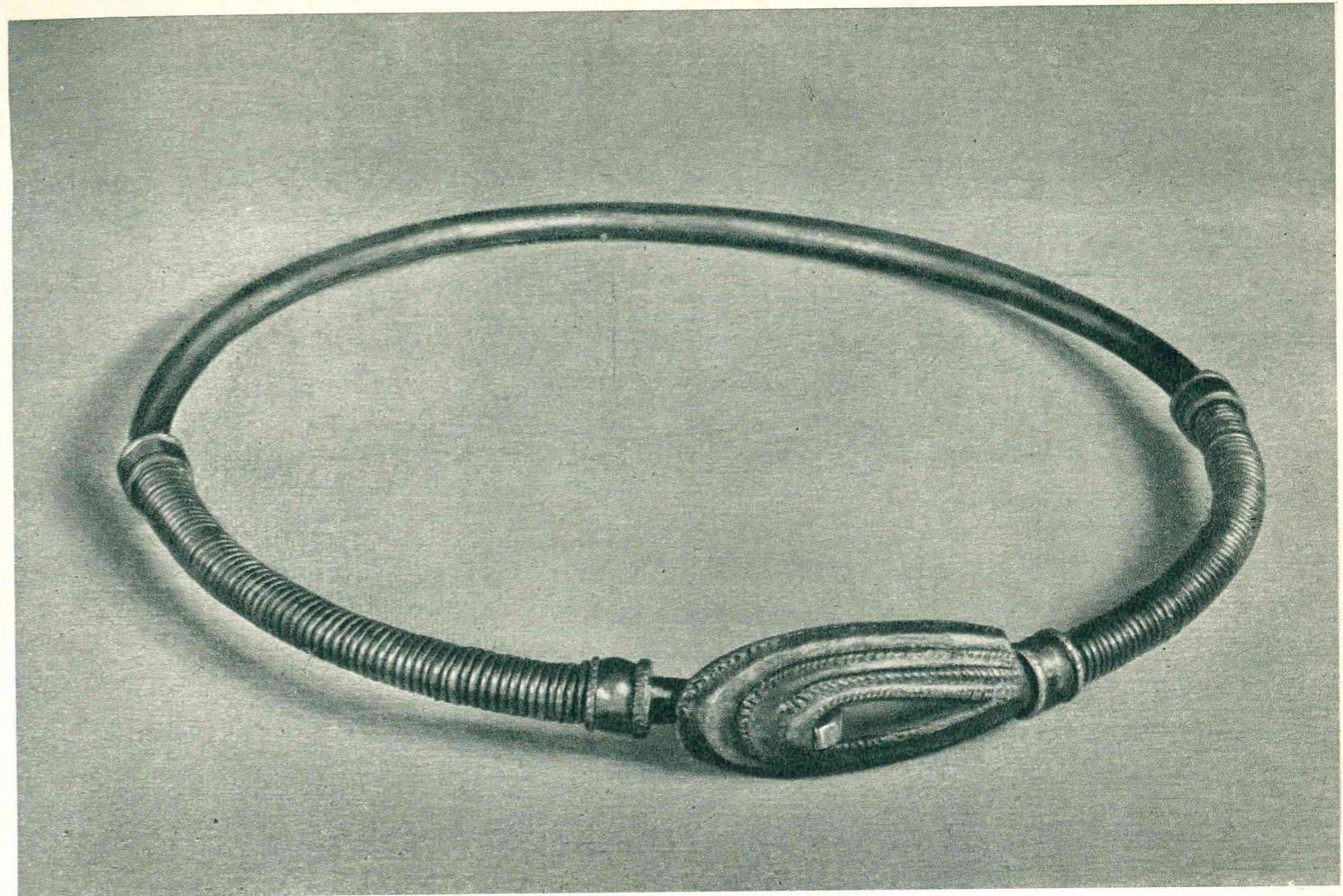
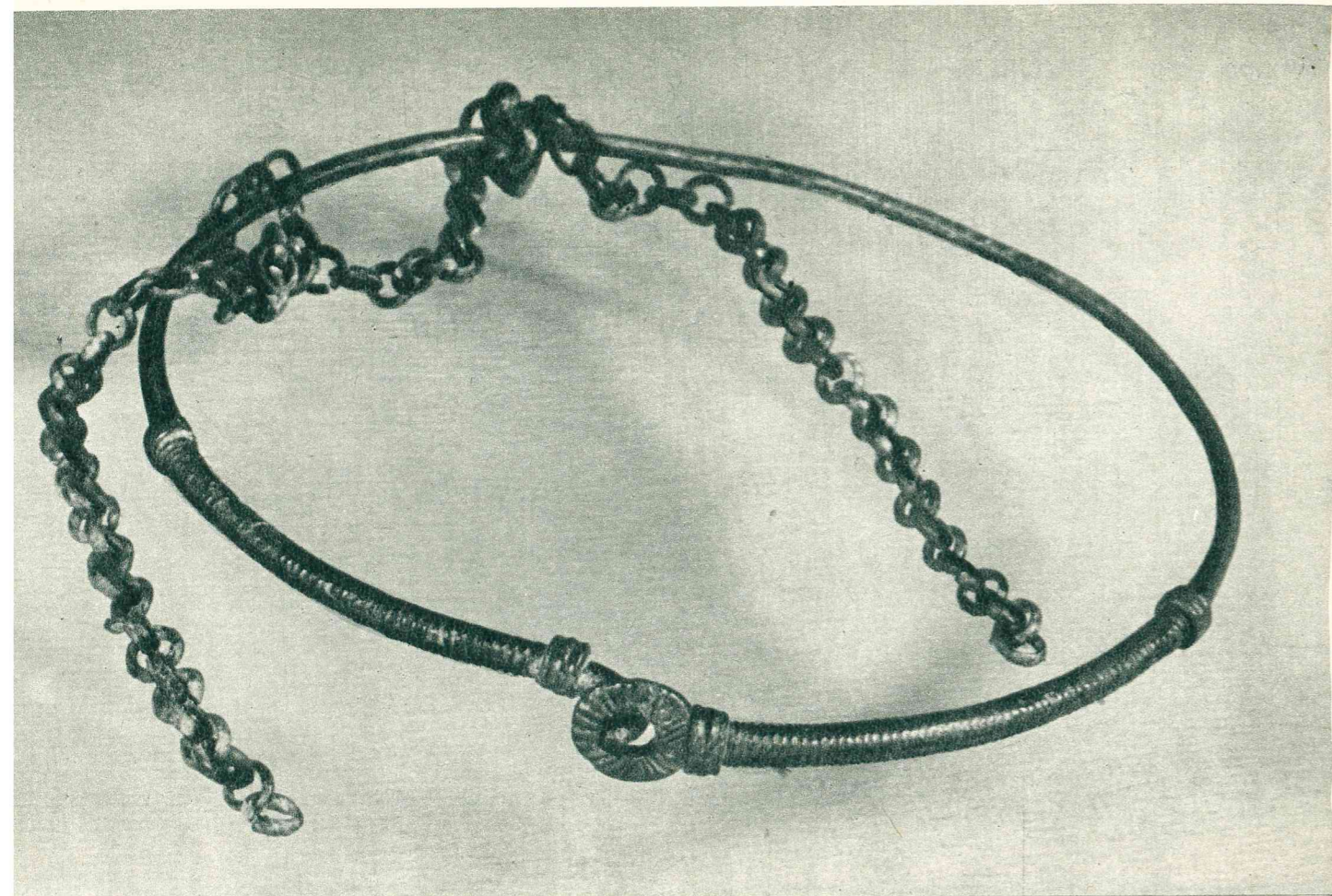
101

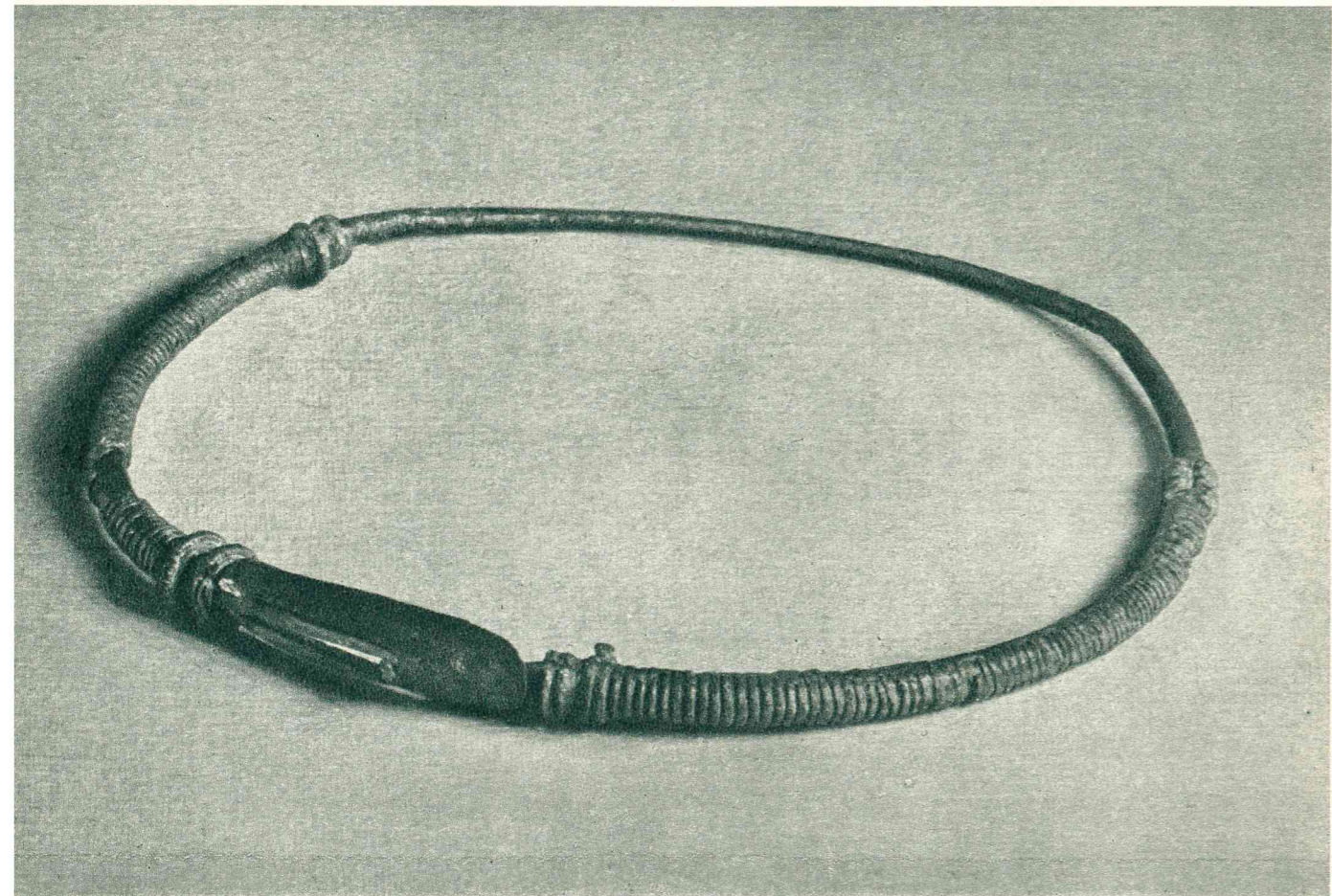
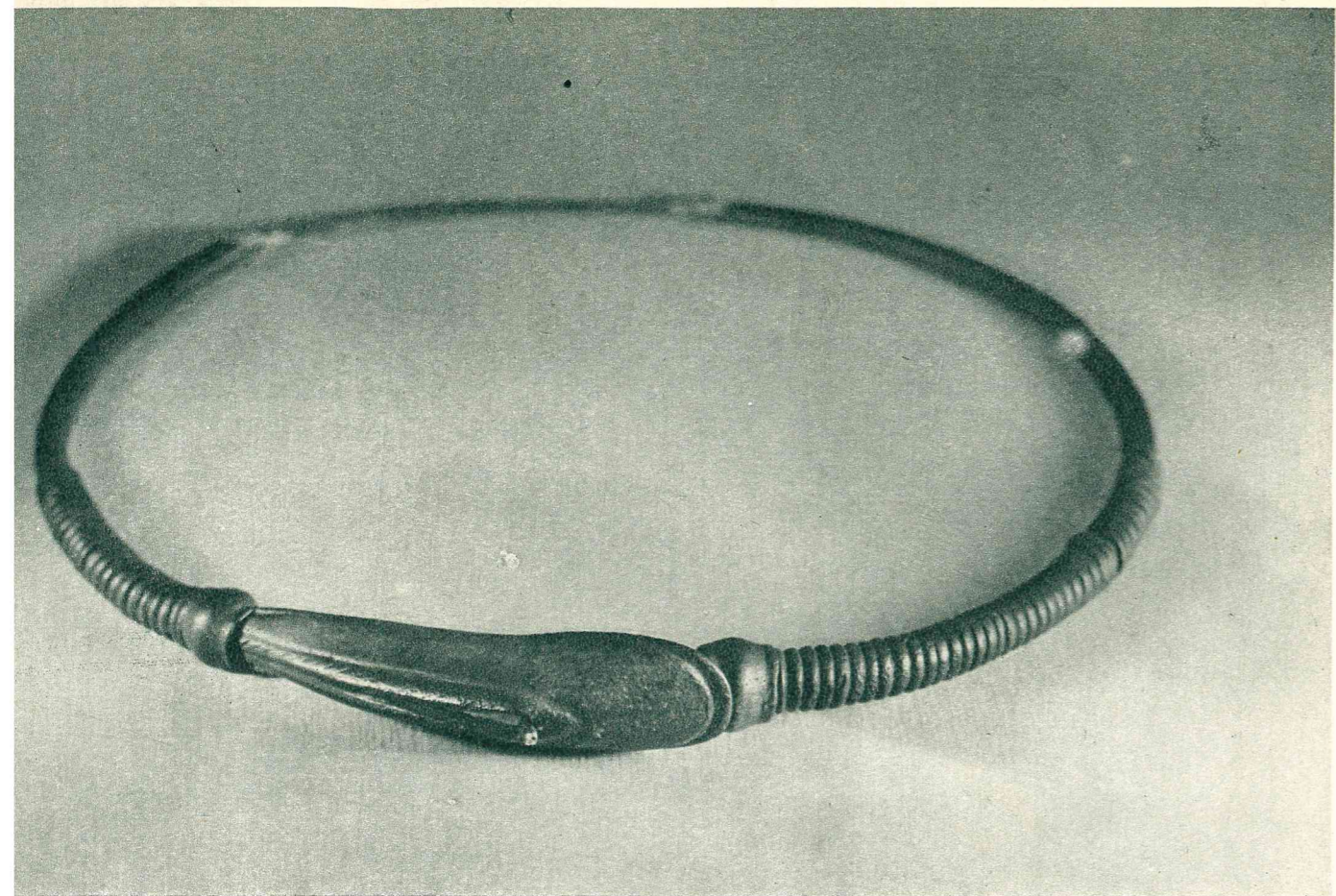

103

104

11

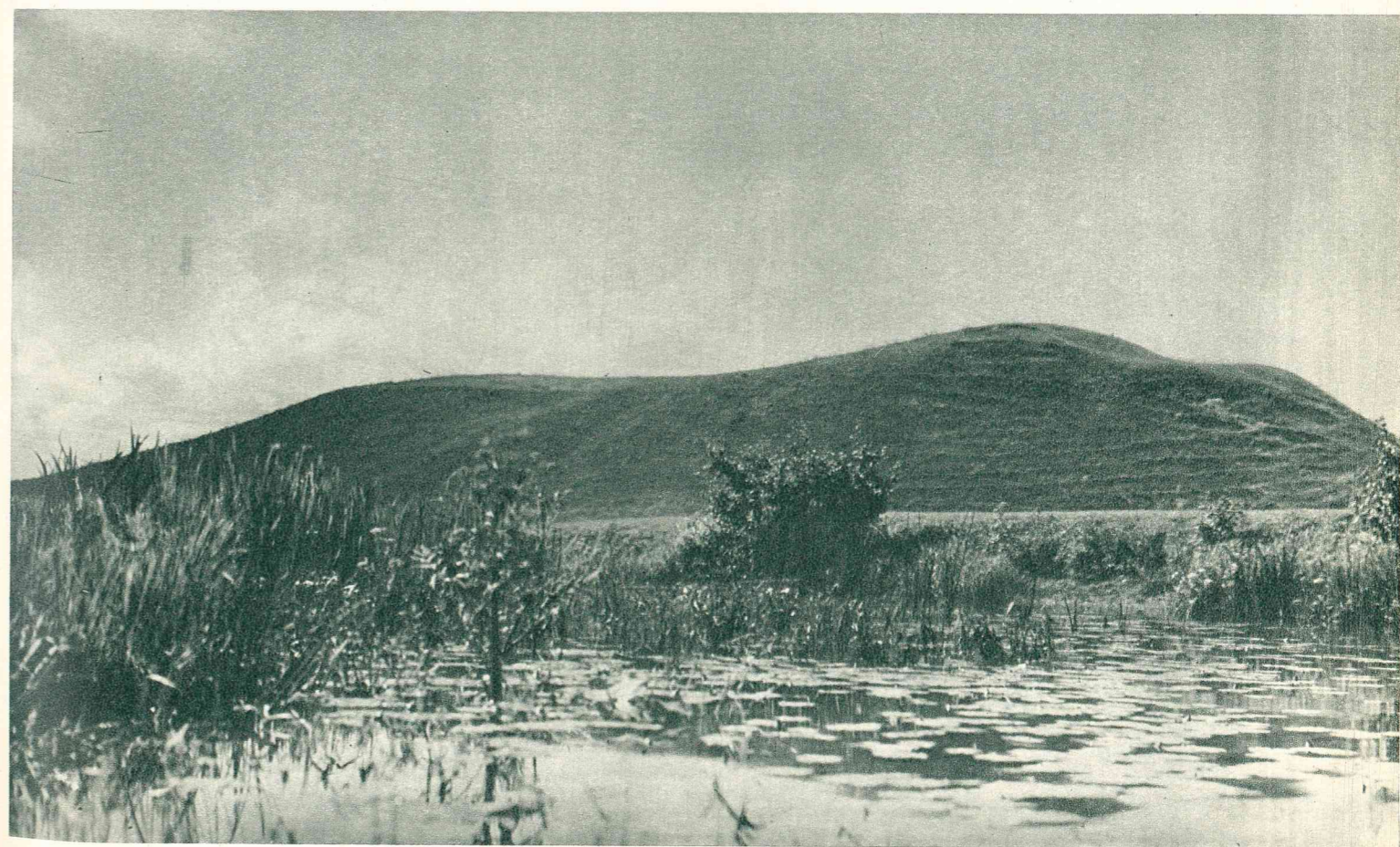
112

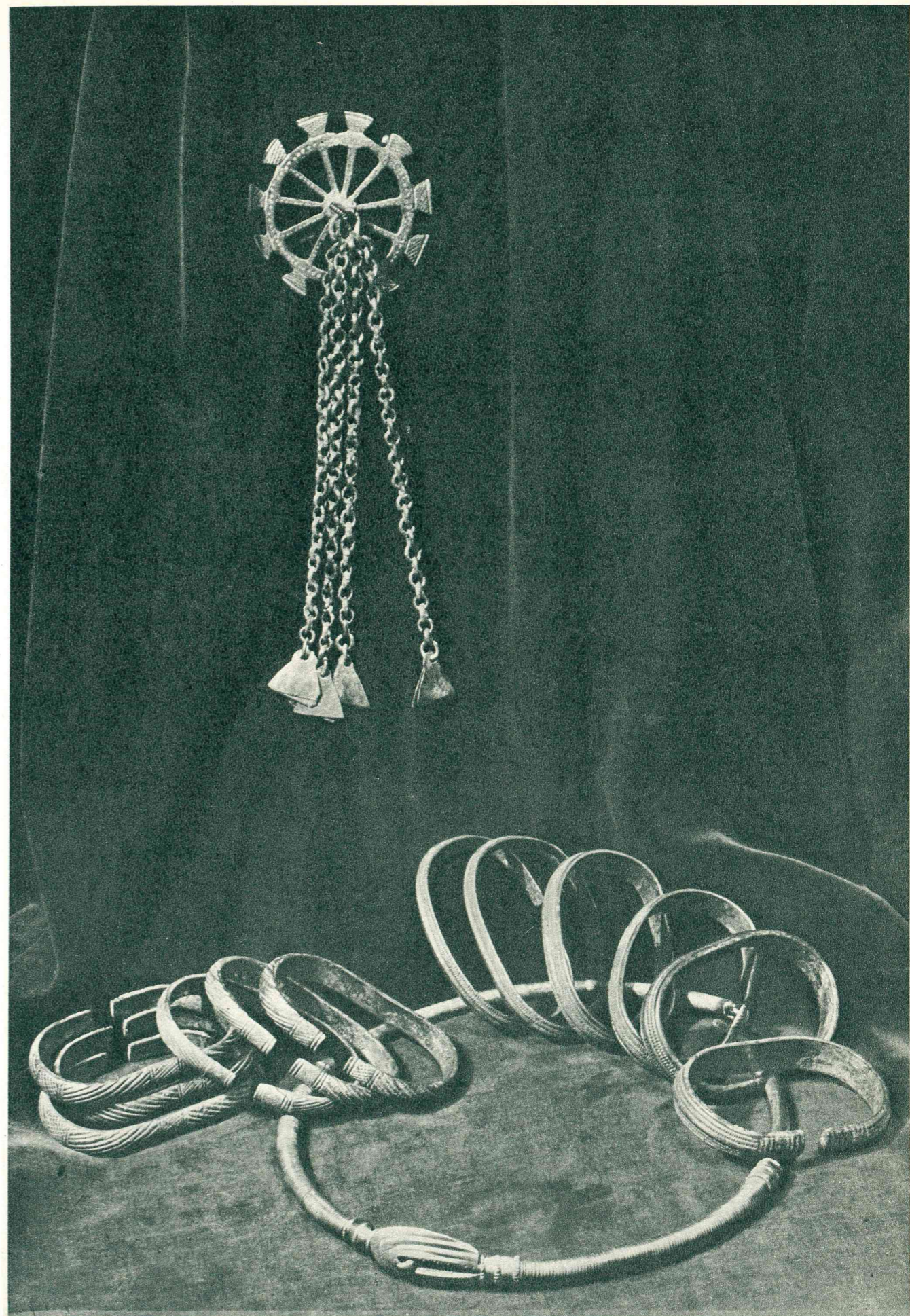

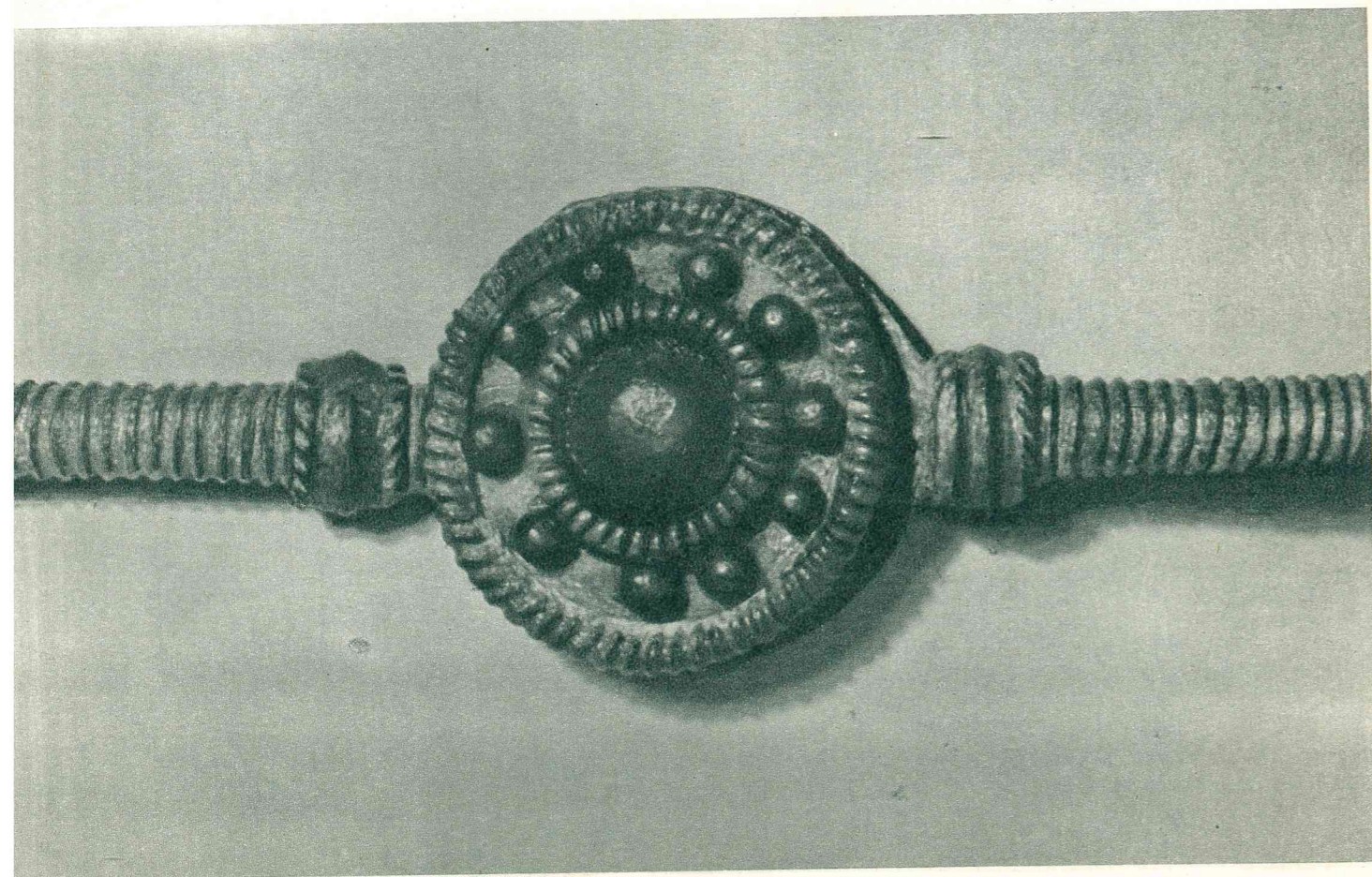
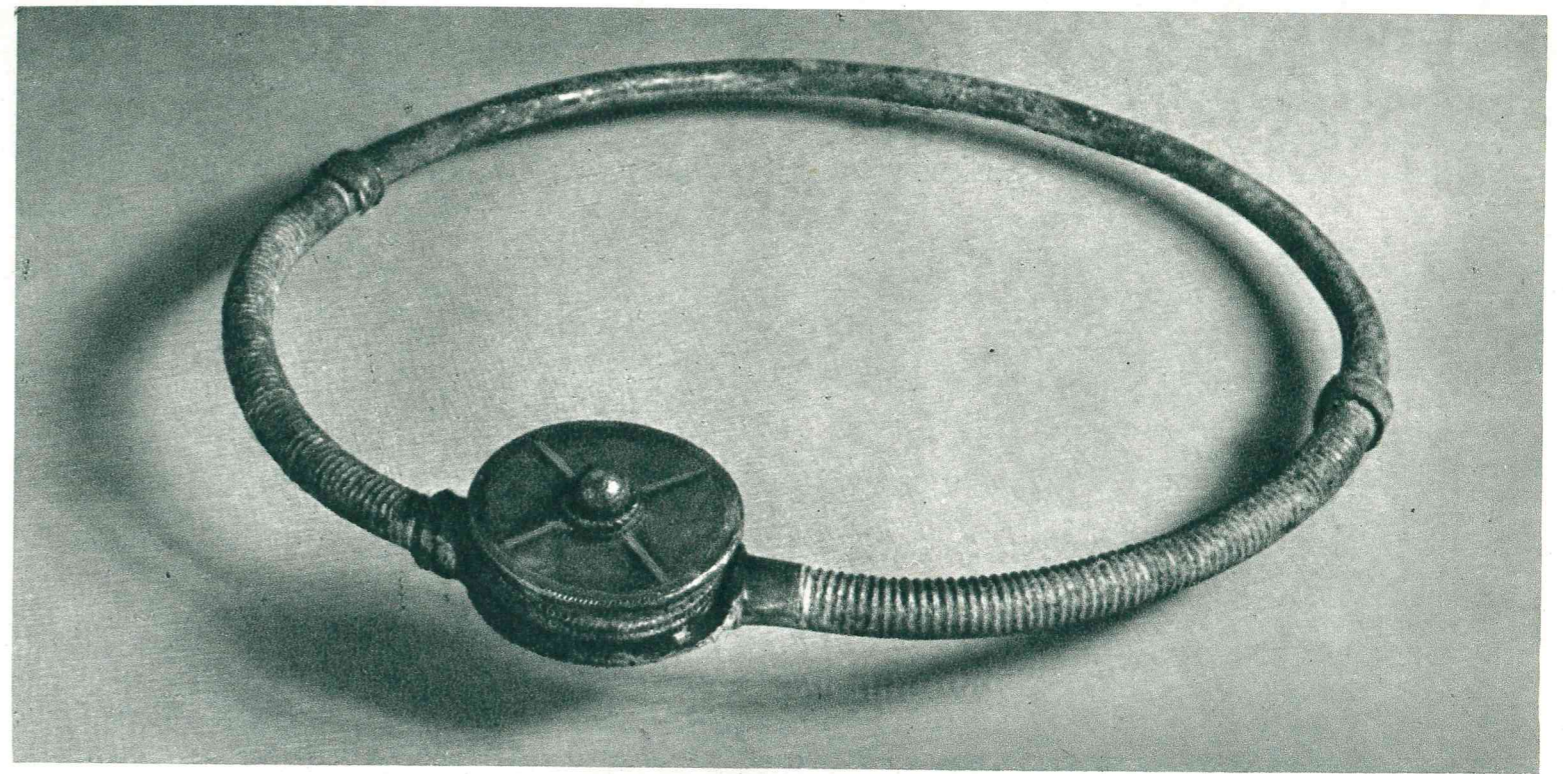
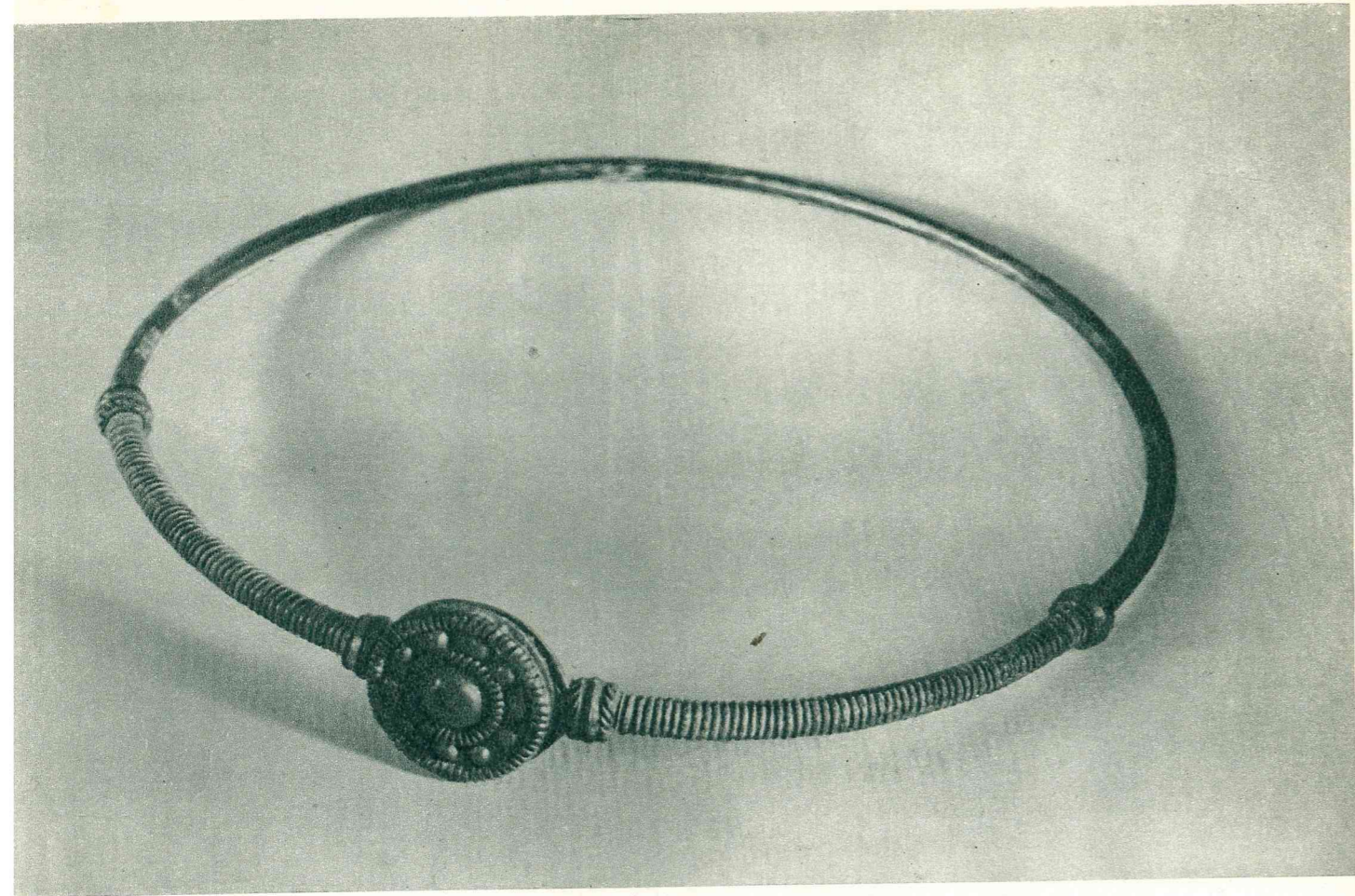
113, 114

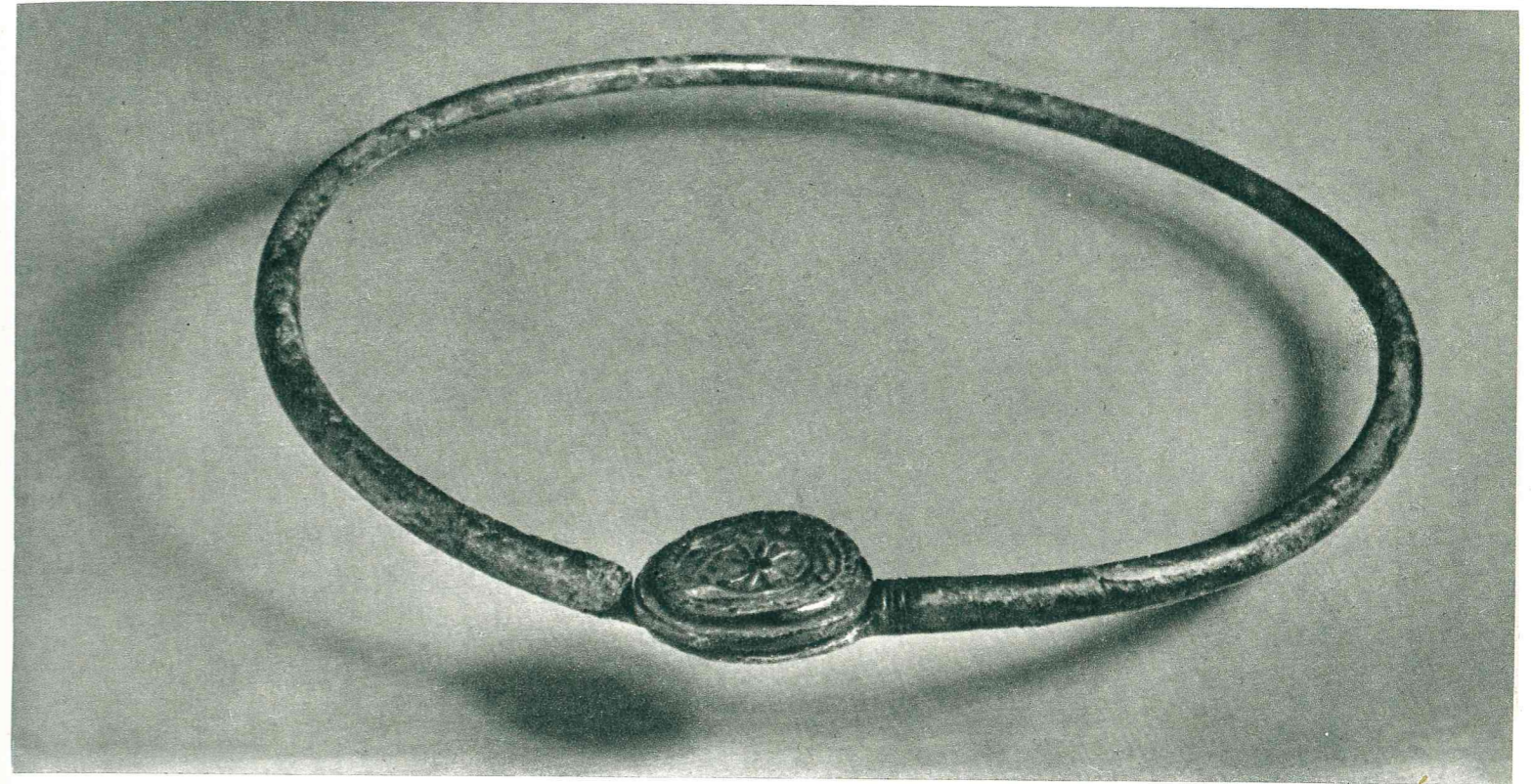

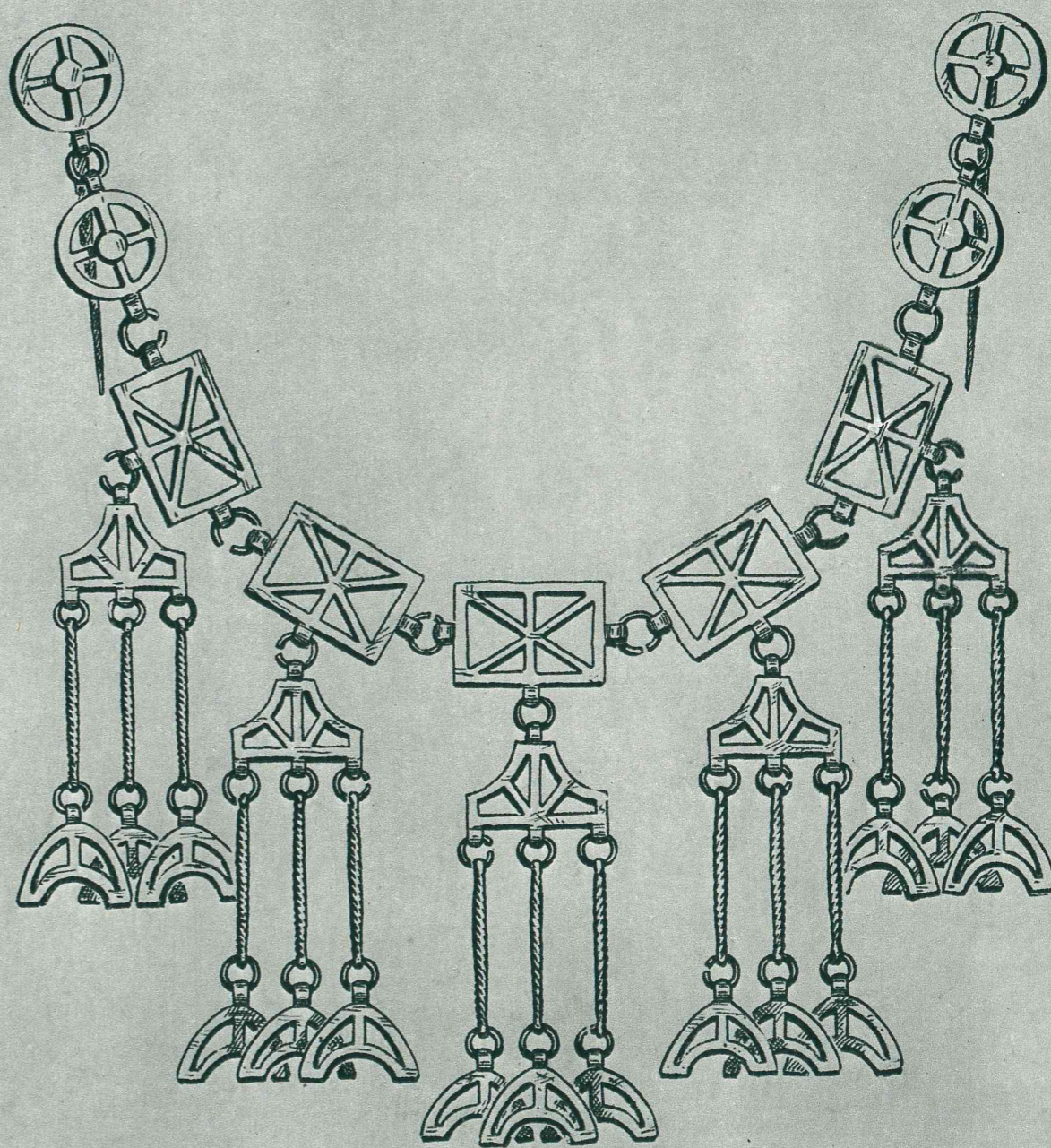

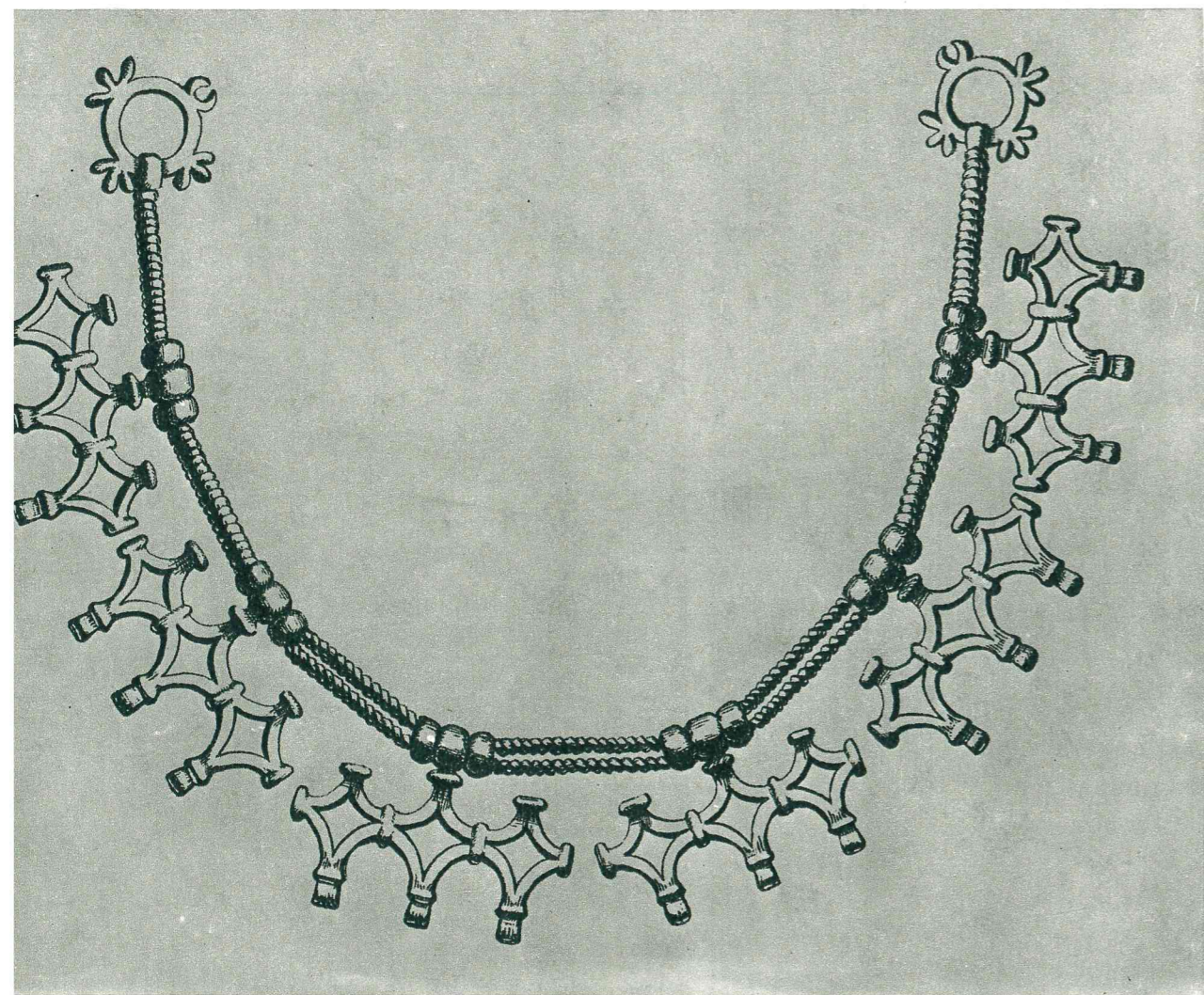
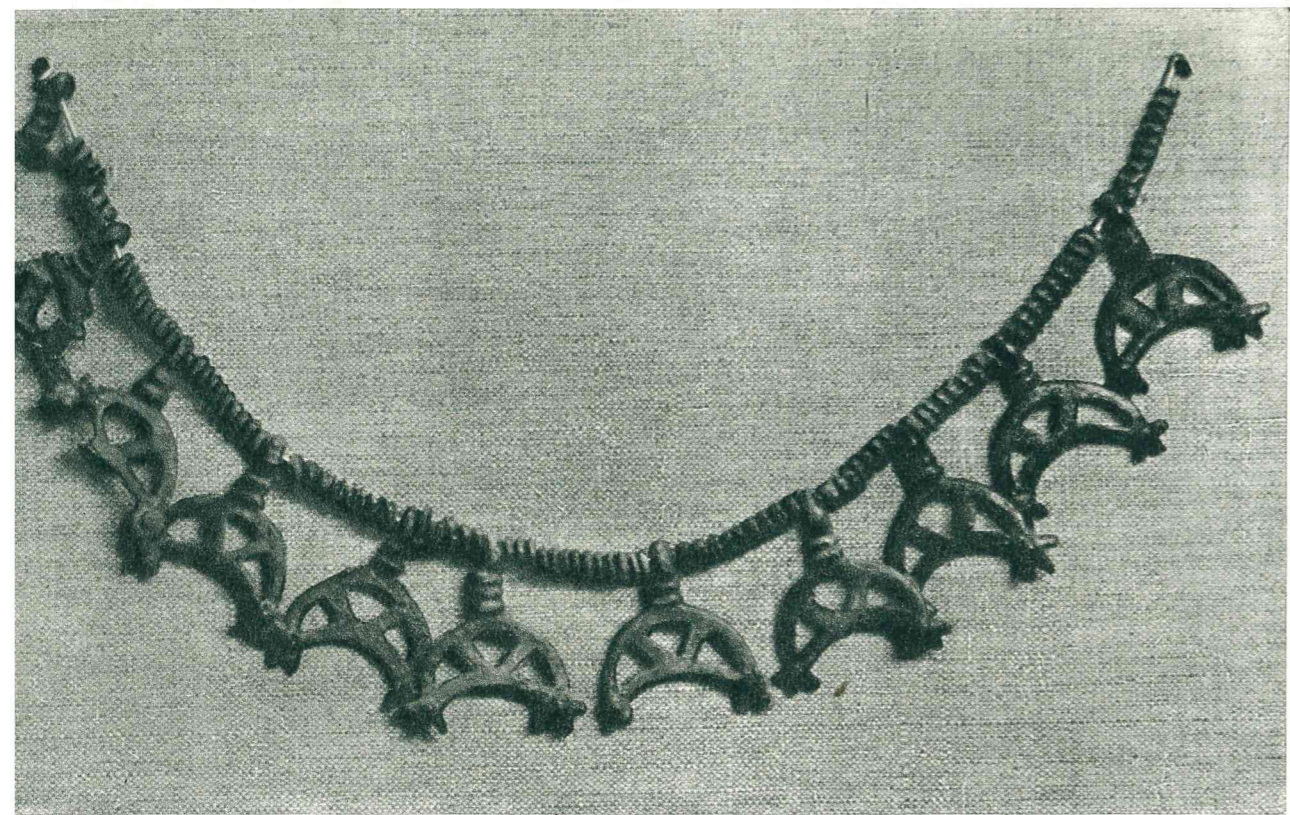

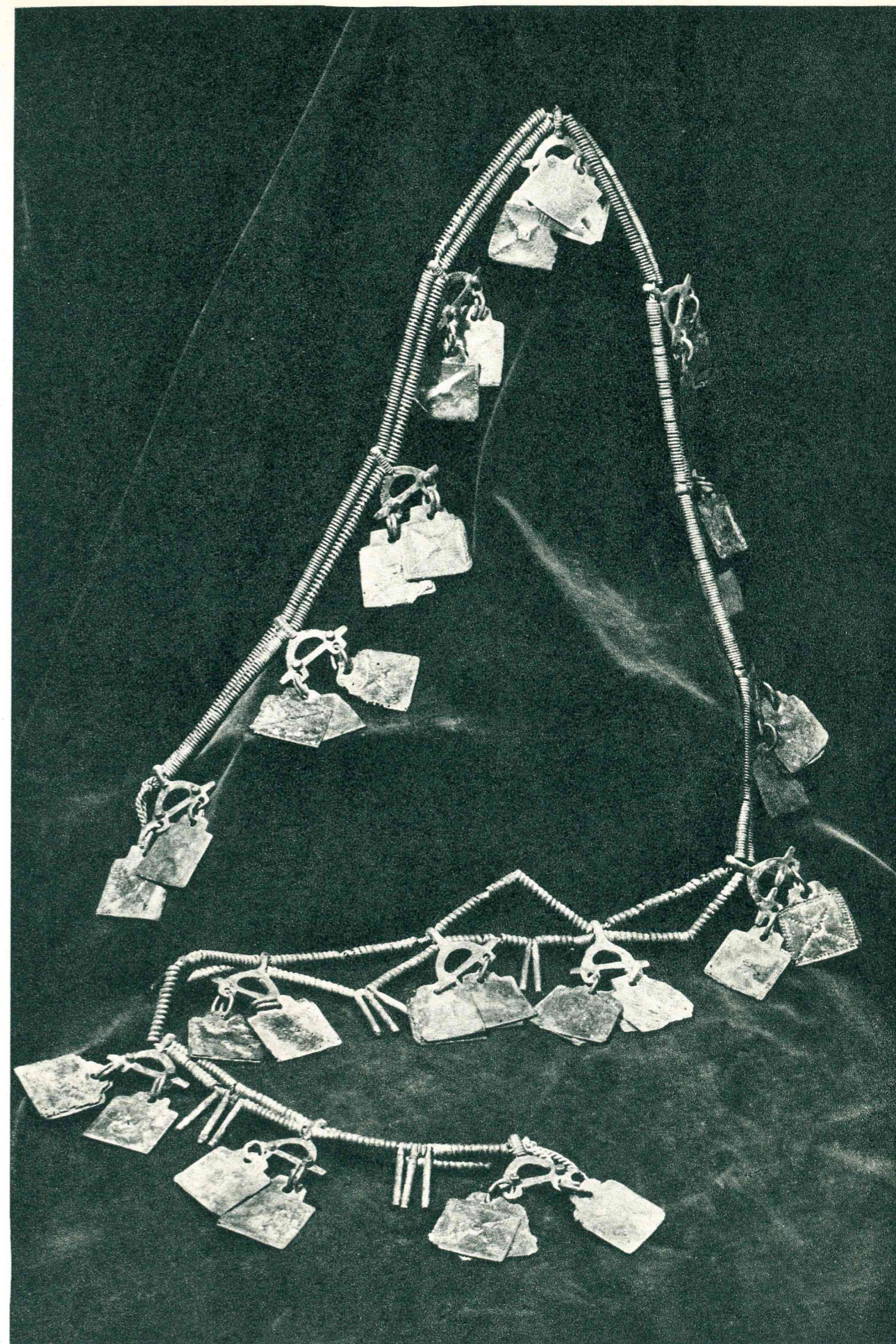
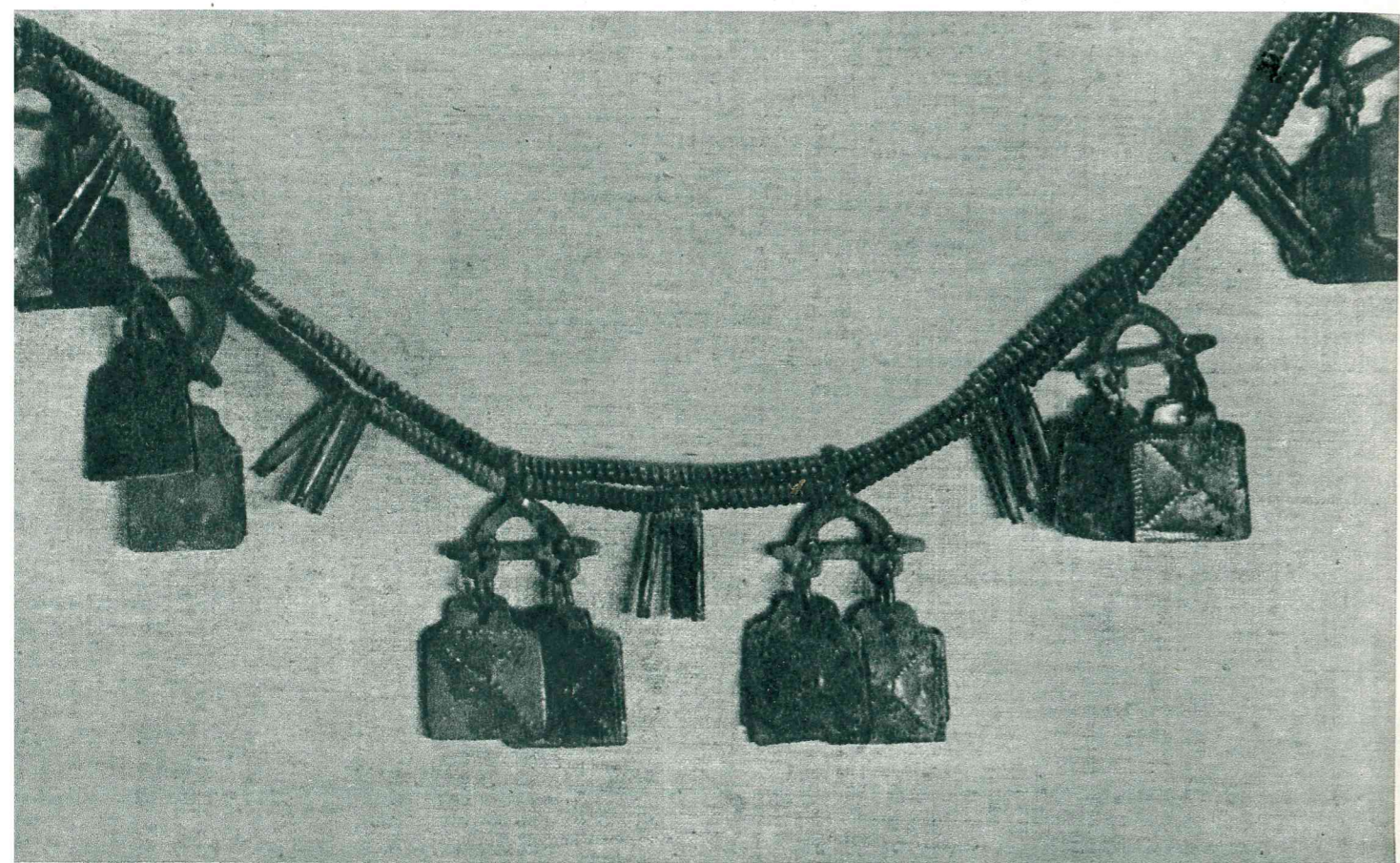

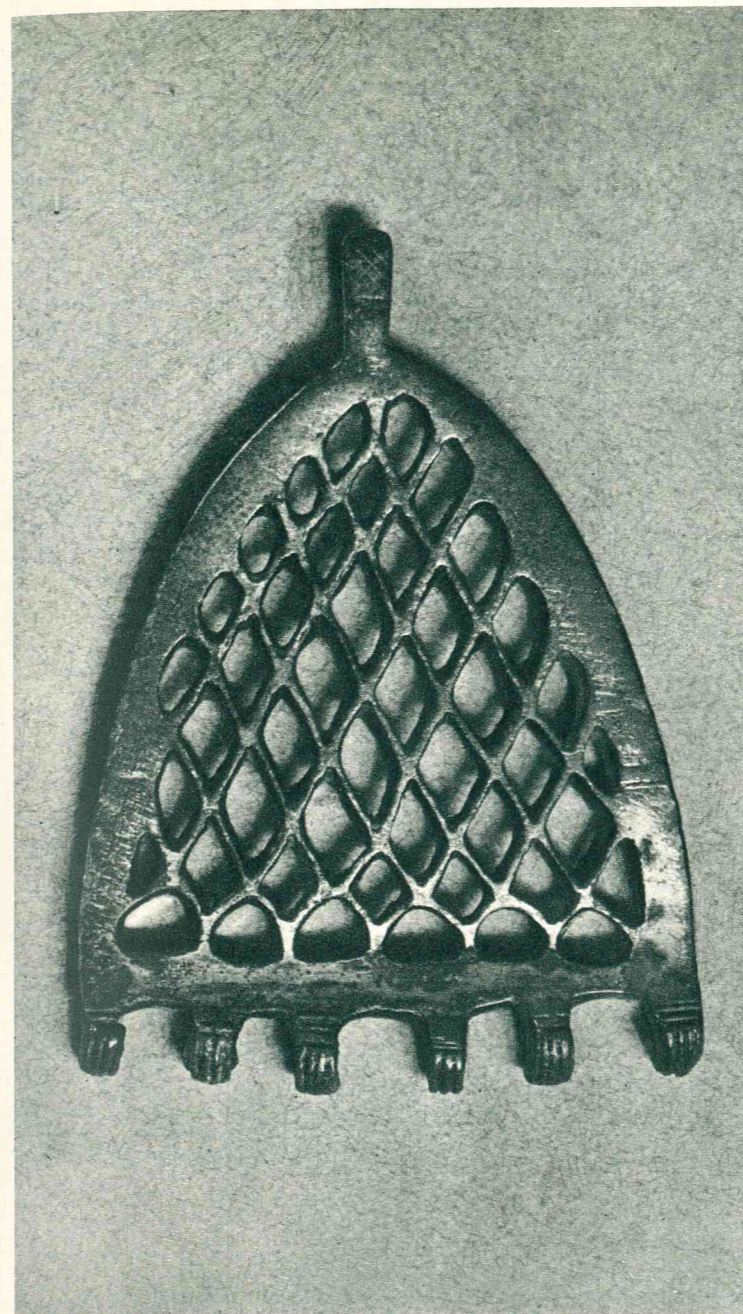
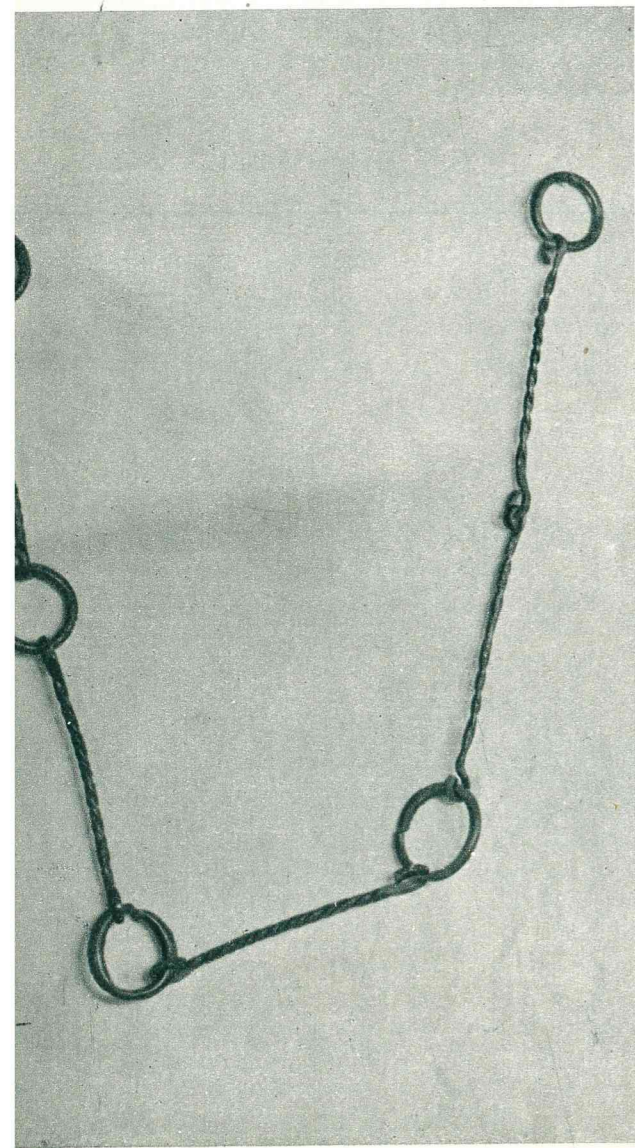
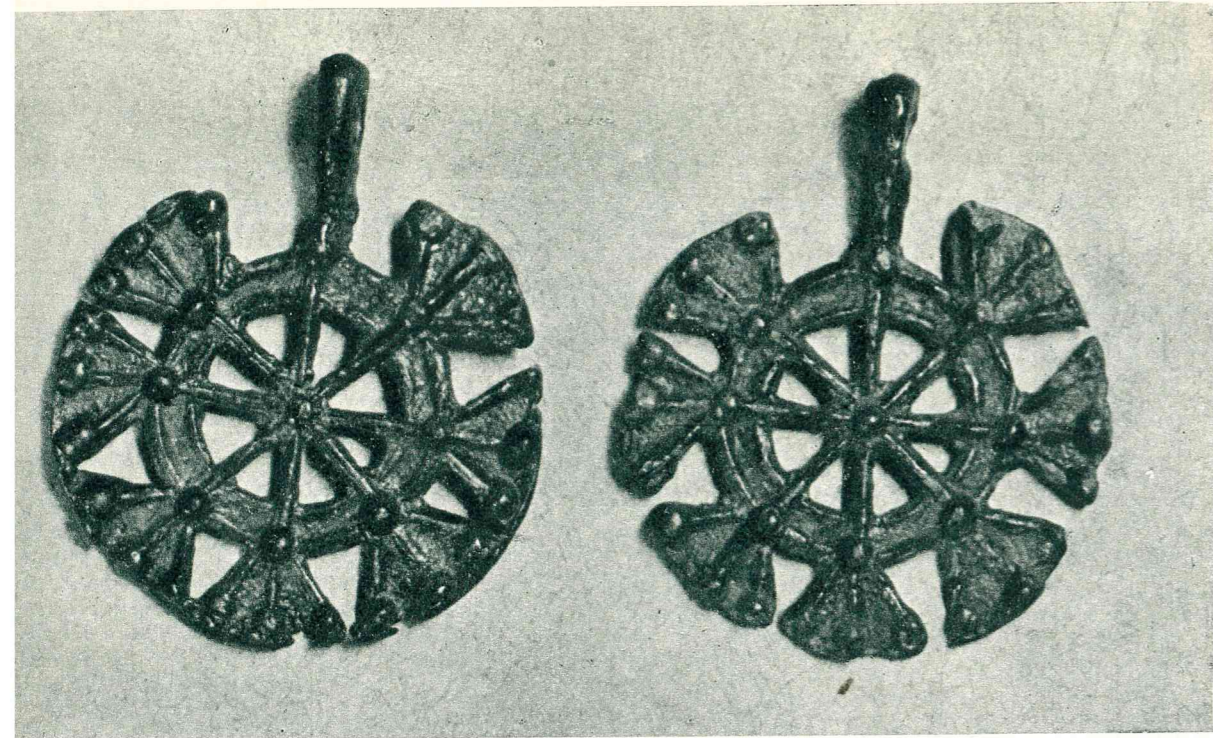

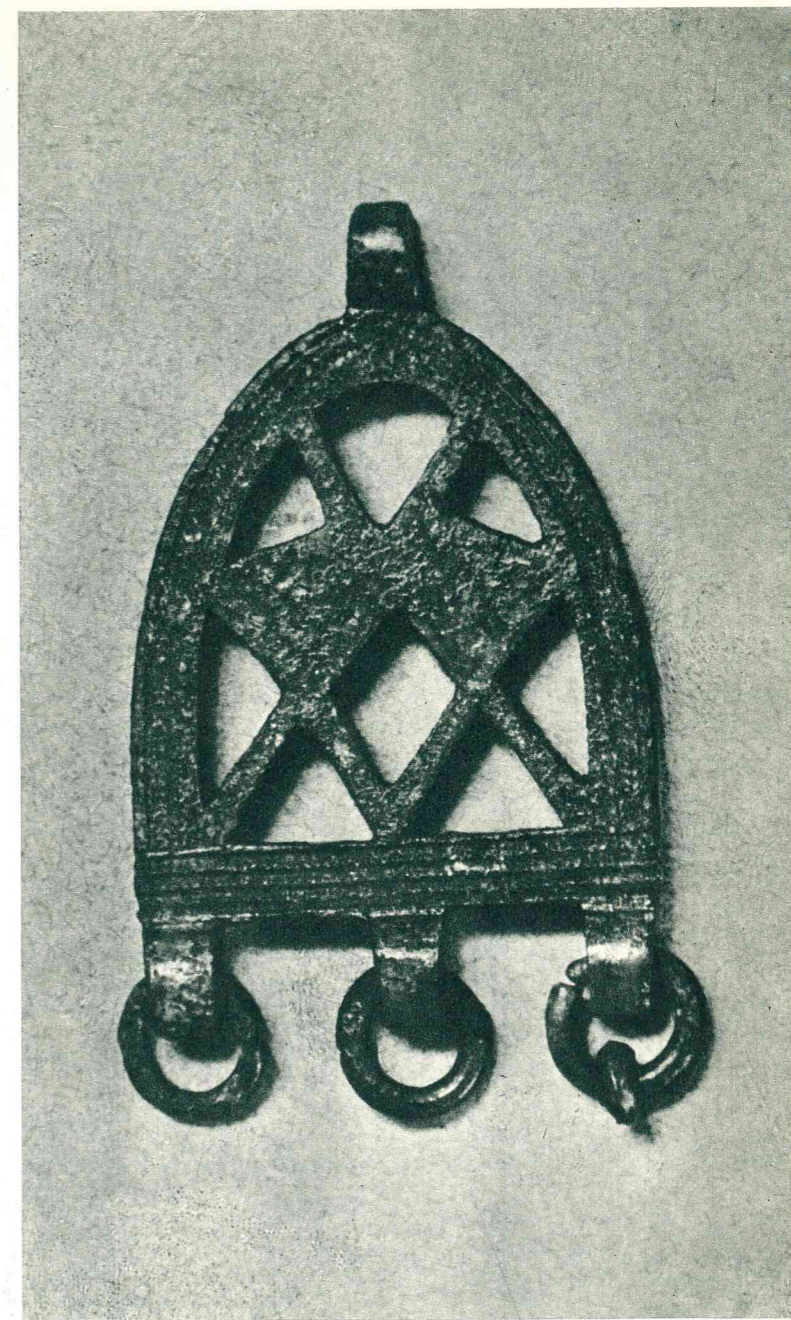

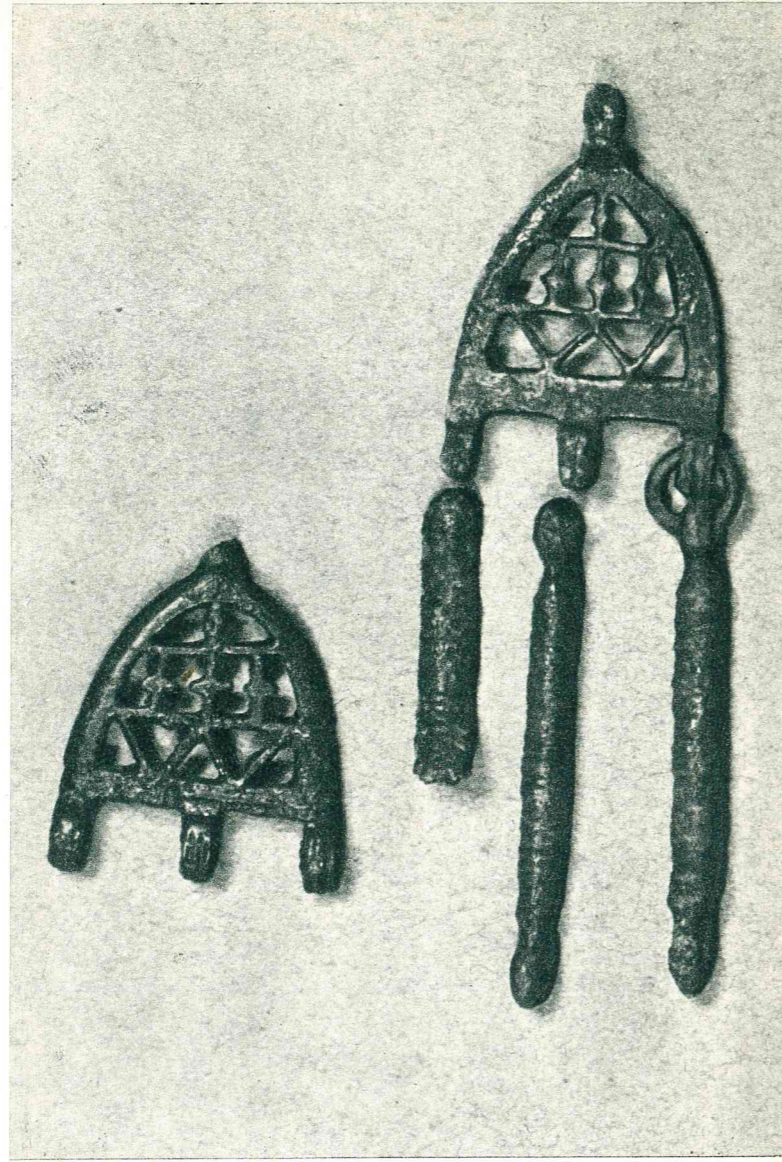
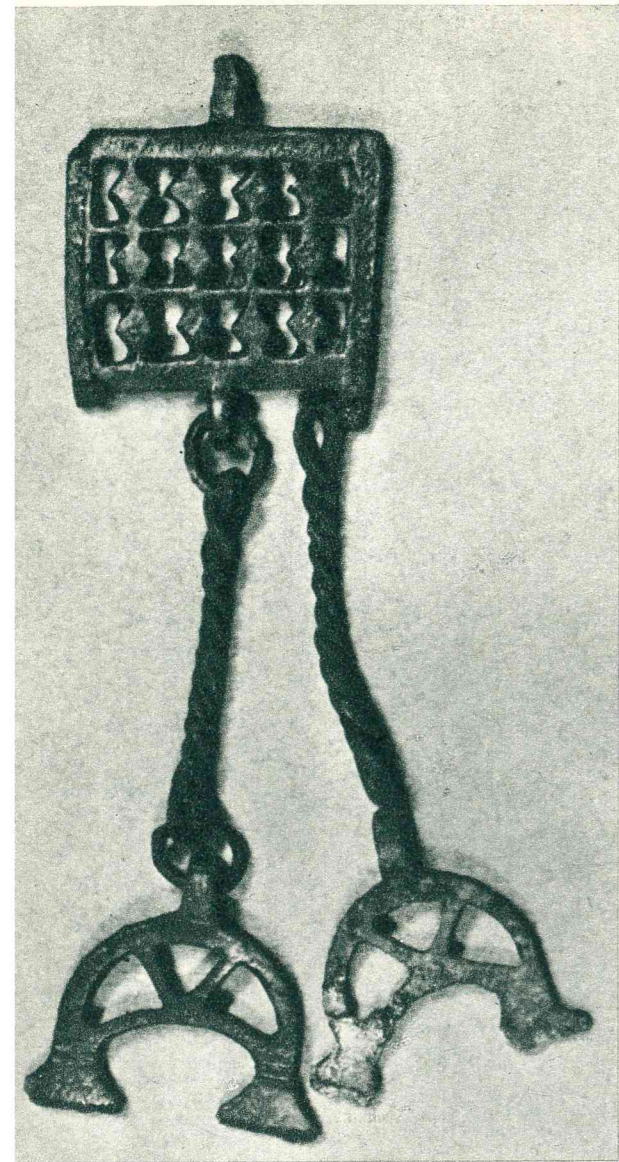

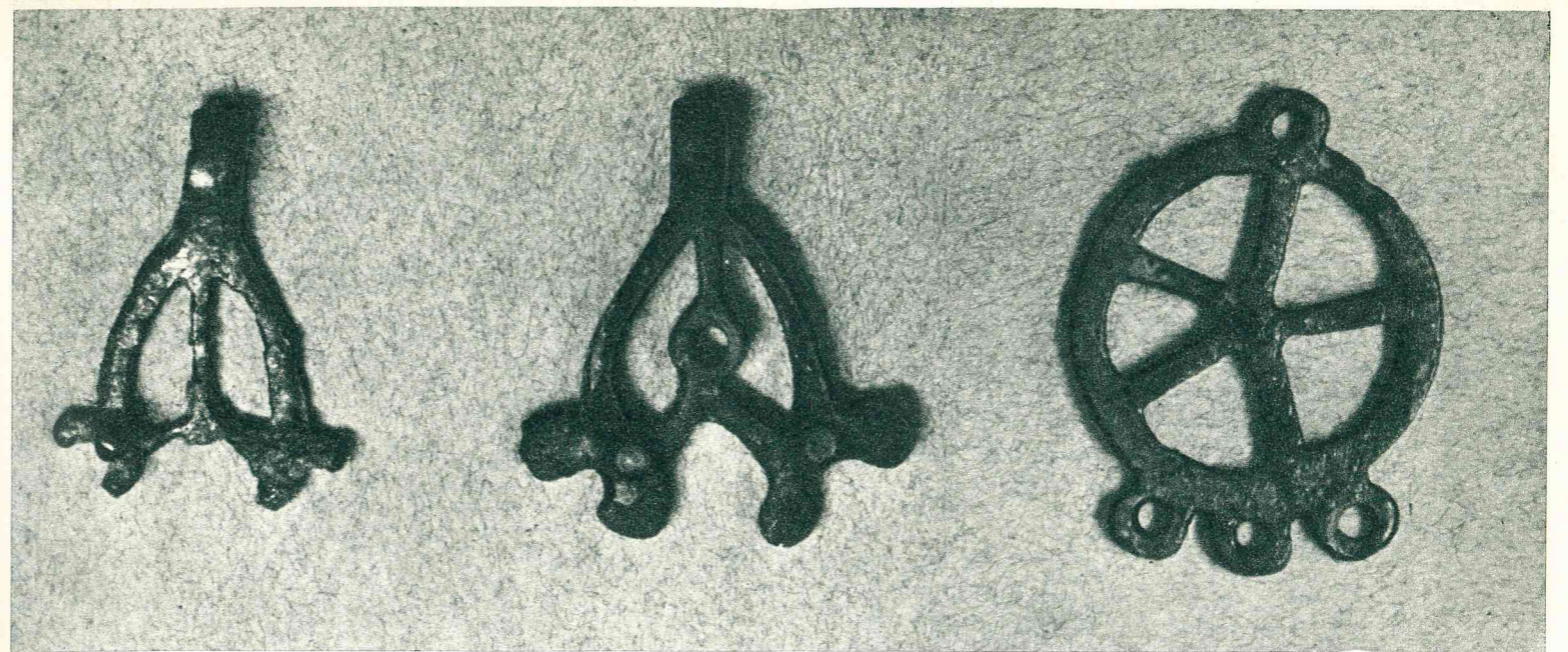
140

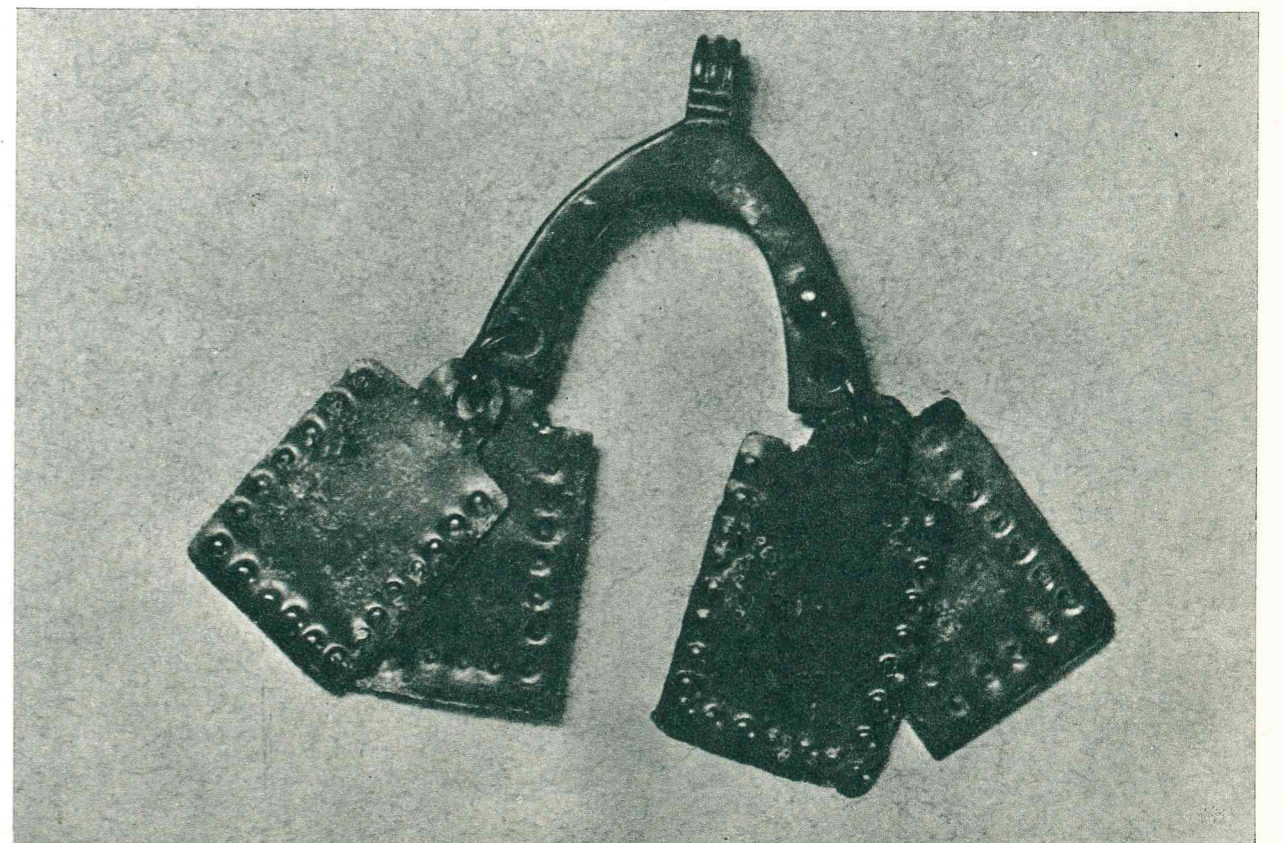
141

143

144, 145, 146

147